

Ροιδών

Περιοδικός

Είμηρα - Φεβρουάριος 1934
Μαΐσιος 1933

Ἡ Αρδρα Παράσχου

Β - Ροιδών - Ὁ Κριτικὸς

ΑΚΑΔΗΜΙΑ Ἰδρυσ τοῦ Ροιδῶν
Οἱ Γνωστὸις Ἰδρυσ τοῦ Ροιδῶν

Γ. Γεν. Διασωτηρισμοί

Κυ. Παράσχου.

Φ

ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ 1911

ΑΡΙΘ. ....

19

Ο
"ΑΡΓΟΣ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ"
ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ
Γ. ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ Θ. Α. ΚΑΛΟΓΕΡΙΚΟΣ

ΤΟ ΜΟΝΟΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΓΡΑΦΕΙΟΝ
ΑΠΟΚΟΜΜΑΤΩΝ ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ

ΤΑΚΗΣ Μ. ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ
9 ΟΔΟΣ ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ (ΣΤΟΑ ΠΑΠΠΟΥ)

ΤΗΛΕΦ. 23-616

Απόκομμα Τερ. Σήμερα,

Χρονολογία Φεβρουάριος 1934

ΟΙ ΓΛΩΣΣΙΚΕΣ ΙΔΕΕΣ ΤΟΥ ΡΟΪΔΗ (*)

Όπως για όλους τους νεοέλληνες συγγραφείς που αξίζουν τ' όνομα, έτσι και για τὸ Ροΐδη, τὸ γλωσσικὸ ζήτημα στάθηκε ἕνα ἀπὸ τὰ πρὸ μεγάλα προβλήματα τῆς ζωῆς του. Ὅχι τόσο περιώδυνο ἴσως, ἄλλα μπλεγμένο, ἐφιαλτικὸ, ὅσο γι' ἄλλους—ἀπόδειξη ὅτι ἄραξε ἀμέσως στὴν καθαρεύουσα καὶ τῆς ἔμεινε πιστὸς ὡς τὸ τέλος—πάντως, ὅμως, πολὺ σοβαρὸ πρόβλημα βαθὺ καὶ οὐσιαστικὸ, ἀφοῦ ἡ γλῶσσα θὰ ἦταν τὸ ὄργανον ποὺ θὰ δούλευε, τ' ὄργανόν του, καὶ ἀφοῦ κι ὁ Ροΐδης, σὰν κάθε λογοτέχνης, ἀπὸ ὠρισμένη ἐποχὴ καὶ πέρα, τοῦλάχιστον, ἀν' ὅχι ἀπ' τὴν πρώτη στιγμὴ ποὺ αἰστάνθηκε πὼς ἦταν ἡ μοῖρα του νὰ γράφει βιβλία, θὰ τρύτισε τὴν ἀνθρώπινή του ὑπόσταση μὲ τὴ συγγραφικὴ, θάνοιωσε ὅτι σὲ βίωσι, ἀνάλυση, ἕνας καλλιτέχνης δὲ ζεῖ παρά μόνο γιὰ νὰ ἐκφράσει τὸ ὄραμα τοῦ κόσμου, ὅπως ἀντιχτυπᾷ στὴν ψυχὴ του, καὶ ὅτι δίπλα σ' αὐτὸ τὸ σκοπὸ, ὄλοι οἱ ἄλλοι, κι οἱ πρὸ ὕψηλοί, κατανοοῦν δευτερώτεροι.

Ὅχι, λοιπόν, τόσο σὰν πρόβλημα τῆς ἐθνότητάς του, σὰ ζήτημα ὕψωμοῦ τῆς συνείδησης καὶ τοῦ νοῦ τῶν ἐλλήνων, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς διανοητικῆς τους ζωῆς. μὰ, πρὸ πάντων, σὰν πρόβλημα ἀτομικὸ, ἢ γενικώτερα, ἴσως, ἀλλ' ἀποκλειστικὰ, σχεδόν, λογοτεχνικὸ, ἀντίκρουσε τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, ὁ Ροΐδης.

Τραγικὸ δὲν ἦταν γι' αὐτὸν ὅτι οἱ Ἕλληνες ὄλοι, μὰ ὅτι οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς δὲν ἔχουν γλῶσσα γιὰ νὰ ἐκφραστοῦν, ζωντανὴ καὶ ξετελειωμένη, σὰν τοὺς συγγραφεῖς ἄλλων ἐθνῶν, τοὺς εὐρωπαϊοὺς, ὄργανο ἄρτιο, ἐνιαῖο, μὲ τὸ ὁποῖον νὰ ἐκφράζεται ἀκέραιο τὸ νοητικὸ, καὶ ἀκέραιο σύγχρονα τὸ συναισθηματικὸ ἐγὼ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ διαπίστωση ἦταν πραγματικὴ, πραγματικὰ τέτοια ἦταν ἡ ἀρρώστεια, — ἀδιάφορο ἀπὸ ποιά σκοπιὰ ἰδωμένη, — μὰ ὁ Ροΐδης πραχτικὰ, μὲ τὸ ἀτομικὸ του παράδειγμα, ἔκανε—σχετικὰ μὲ ἄλλους, συγκαιρινούς του καὶ προγενέστερους—, πολὺ λίγα γιὰ νὰ γιαιτρευτοῦμε ἀπ' τὴν ἀρρώστεια αὐτὴ, καὶ θεωρητικὰ, ἀφοῦ χτύπησε καὶ ἔδειξε τὸ κακὸ μὲ ὅση δύναμη πολὺ λίγοι ἄλλοι, ὕστερα, ἔχοντας πειστεῖ ὅτι δὲ γιαιτρεύεται ἀπ' τὴ ρίζα, ὑπόδειξε φάρμακα ποὺ θὰ τὸ μετρίαζαν, βέβαια, μὰ ποὺ ἀφήνοντάς το νὰ χρονίσει σὲ ἠπιώτερη μορφή, θὰ τὸ ἔκαναν, ἴσως, ἀγιάτρευτο. Ὅ

(*) Τὰ ἄλλα μέρη τῆς μελέτης τοῦ κ. Παράσχου γιὰ τὸ Ροΐδη, δημοσιεύτηκαν στὰ πρῶτα περιουὰ τεύχη τοῦ «Σήμερα».

καθαρισμός τῆς καθαρεύουσας πού προτείνει στά «Εἶδωλα» δὲν ἔχει ἄλλη ἔννοια, καί, πάντως, ἀφήνει τὸ γλωσσικὸ ζήτημα σὲ πολὺ δύσκολη καμπή, καί σὲ λύση πολὺ συντηρητικώτερη, παρ' ὅτι ἢ ἄλλη, πού θὰ μπορούσε νὰ εἶναι καί ἡ τελικὴ ἀποψη τοῦ Ροῦδῆ: ἢ παραδοχὴ στὴ δημοτικὴ στοιχείων τῆς καθαρεύουσας, αὐτῶν πού ἔστω καί διαφορετικοῦ τυπικοῦ, ἔχουν, ὠστόσο, ἀφομοιωθεῖ ἀπὸ πολὺχρονη πανελλήνια συνήθεια, καί βρίσκονται ἐπίσημα καί ἀναμφισβήτητα πολιτογραφημένα, ὄχι μονάχα στὴν κουθέντα τῶν χωριῶν καί τῶν πόλεων, ὅπως φαίνεται ἀπ' τὰ πιὸ ἐγκυρα γλωσσάρια, μὰ καί σὲ πλῆθος μνημεῖα δημοτικά.

Σκεπτικός, ἀρκετὰ νωχελής, ὄχι τόσο ἐπαναστατικὸς ἐκεῖ πού θέλει κόπο καί θυσίες ἢ ἐπανάσταση, κατέχοντας, πρὸ πάντων, τέλεια τὴν καθαρεύουσα καί ἱκανὸς νὰ ἐχτιμήσει, ὅσο ἐλάχιστοι ἄλλοι, τὶς ἐκφραστικὲς ἀρετὲς τῆς—ἀρετὲς μιᾶς γραφτῆς γλώσσας, πλαστῆς, μὰ τέλεια, σχεδόν, διαμορφωμένης, ὅσο κι' οἱ εὐρωπαϊκὲς, καί ἴδια λεπτῆς στὸ μηχανισμό τῆς—ὁ Ροῦδῆς ἔκλινε εὐκόλα, χωρὶς ἠθικὴ, ἀλλ' οὔτε καί καλλιτεχνικὴ κἀν σπουδαία ἀντίσταση, στὴν καθαρεύουσα. Ἡ ἀντίστασή του, δριμύτατη, πολεμικώτατη, ἔμεινε θεωρητικὴ μονάχα καί ὄχι τόσο ἐνάντια στὴν καθαρεύουσα, ὅσο σὲ μιὰ παρόξυνση, μιὰ «ὀξεῖα ἐπιπλοκὴ» τῆς γλωσσικῆς μας αὐτῆς ἀρρώστειας, στὸν ἀττικισμό. Στὸ βῆθος τὰ «Εἶδωλα» δὲν εἶναι παρὰ ἕνας πόλεμος ἐνάντια στοὺς ἀττικιστὲς, (1) καί μιὰ ὑπεράσπιση—ὄχι δλότελα, βέβαια, καθυστερημένη, μὰ μὲ γνωστὰ ἀμυντικὰ ὅπλα,—τῆς δημοτικῆς, τὴν ὁποῖαν, ὅμως, στὴν ὕστερη στιγμή, ἐγκαταλείπει ὁ Ροῦδῆς.

Ἀπ' τὸ 1860 ἀκόμα, τὴ χρονιά τῆς δλότελα πρώτης φιλολογικῆς του ἐμφάνισης, στὸ λιγοςέλιδο πρόλογο τῆς μετάφρασης τοῦ «Ὀδοιπορικοῦ» τοῦ Chateaubriand, πῆρε μιὰ στάση ἀπέναντι στὸ γλωσσικὸ ζήτημα, ὁ Ροῦδῆς: «Ὅνομάζω, ἔγραφε, τὴν γλώσσαν ἡμῶν ἄμορφον καί ἀνεπαρκῆ, καθ' ὅτι ἢ μὲν καθομιλουμένη δὲν ἀρκεῖ εἰς ἐκφρασιν πάντων τοῦ πνεύματος τῶν διανοημάτων, ἢ δὲ λεγομένη καθαρεύουσα εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος (2) σύμμικτον μόνον κράμα ποικίλων χυδαῖσμων, ξενισμῶν καί ἀρχαῖσμων».

Ἀληθινά, ἢ τόσο σημαντικὴ γιὰ τὴν πρώτη ἀφετηρία τῆς ἐξέλιξης τῶν ἰδεῶν τοῦ Ροῦδῆ, φράση αὐτὴ, δὲν περιέχει ἀπλοὺς χαρακτηρισμοὺς καί διαπιστώσεις. Ὑποδηλώνει, κιόλα, μιὰ στάση, αὐτὴν ἀκριβῶς πού καί θεωρητικὰ καί πρακτικὰ κράτησε ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του ὁ συγγραφέας τῆς «Πάπισσας». Ἡ δημοτικὴ—τὴν καθομιλουμένη, ὅπως τὴ λέγει, τὴν προφορικὴ νεοελληνικὴ γλώσσα,—δὲν τὴ μεταχειρίστηκε, γιὰτί, μολονότι ἀναγνώριζε καί ἤξερε τὸν πλοῦτο καί τὴν ἐκφραστικότητά τῆς, δὲν τὴ θεωροῦσε ἱκανὴ νὰ ἐκφράσει παρὰ μονάχα τὸ συναισθηματικὸ καί ὄχι καί τὸ διανοητικὸ μας ἐγώ, ὅσο δὲ γιὰ τὴν καθαρεύουσα, ἀφοῦ ὁ ἴδιος τὴ χρησιμοποίησε, ἐξωμαλισμένη ὅσο ἦταν δυνατό, τὴν ὑπόδειξε καί σὰν τὴ μόνη κατάλληλη γραφτὴ γλώσσα μας ὡς τὴ στιγμή πού θάπαιρνε τὴ θέση τῆς ἢ δημοτικῆς.

Ἡ εἰκοσαετία 1870 ὡς 1890, θὰ μείνει στὴν ἱστορία τοῦ τόπου μας μοναδικὴ γιὰ τὸ φανατισμὸ καί γιὰ μιὰ ἐντελῶς ἰδιαιτέρας μορφῆς μωρία, πού ἔδειξαν μερικοὶ Ἑλληγες ὄχι τυχαῖοι. Οἱ ἔλληγες αὐτοὶ ἦσαν οἱ ἀττικιστὲς.

Οἰστρηλατημένοι ἀπὸ μιὰ δλότελα νοσηρὴ καί διεστραμμένη ἀρχαιολατρεία, πιὸ στενοκέφαλοι καί ἀπ' τοὺς θεολόγους τοῦ Μεσαίωνα, κολλημένοι στὸ πείσμα τους, ὅπως ὁ Οὐγκολίνο στὸ καύκαλο τοῦ ἐπίσκοπου Ρουτζιέρι, ἔφεραν τέτοια ἀναστάτωση καί τέτοιο σκοτισμὸ στὸ γλωσσικὸ ζήτημα, τὸ ἤδη φοβερὰ σκοτισμένο, ὥστε μονάχα μ' ἕναν ἀμείλιχτο πόλεμο μπορούσε ν' ἀποσοβηθεῖ τὸ κακὸ πού κινδυνεύαν νὰ κάνουν. Ὁ σαρκασμὸς καί ἢ ἀγανάχτηση πού ξεπηδοῦνε παντοῦ στά «Εἶδωλα» μᾶς δίνουν νὰ νοιώσουμε πόσο σοβαρὸς ἦταν ὁ κίνδυνος αὐτὸς.

(1) «Αἰσχρὸν σιγᾶν, θαρβάρους δ' εἶν λέγειν» (Πάρεργα, Πρ. ιθ'). (2) Ἐγὼ ὑπογραμμίζω.

Στὸ σύντομο, κίβλας, πρόλογο τῶν «Εἰδώλων» συγκεφαλαιώνει ὁ Ροῦδης τὶς βασικώτερες γλωσσικὲς τοῦ ἰδέες : τὴν πρώτη καὶ κύρια : ὅτι γραφτὴ γλῶσσα δὲ μπορεῖ—πρὸς τὸ παρὸν—νὰ εἶναι ἢ δημοτικὴ, ἀλλὰ ἢ καθαρεύουσα, ζωντανή, καθαρισμένη, δηλαδή, μὲ τὸν καιρὸ, καὶ ὄχι μὲ πηδήματα, «ἀπὸ τὰ ἀσυμβίβαστα πρὸς τὸν προφορικὸν νεκρὰ στοιχεῖα». Ὅτι τὸ ἀνακάτωμα τῶν λέξεων δύο γλωσσῶν ἢ δύο περιόδων τῆς αὐτῆς, εἶναι δυνατό, ἀδύνατο, ὅμως, τὸ ἀνακάτωμα τοῦ τυπικοῦ των⁽¹⁾. Ὅτι εἶναι ἀδύνατο νὰ χρησιμοποιηθῆι στὴν καθαρεύουσα κάθε τι ποῦ ἐκφράζει τὸν ψυχικὸ μας κόσμον (οἰκειότητα, θωπεία, χαριεντισμός, τὸ πείραγμα καὶ τὸ σκῶμμα). ⁽²⁾ Ὅτι ἡ ἐκφραστικὴ δύναμη τῆς γραφτῆς μας γλώσσας λιγότετεφε «κατ' ἀκριθεῖ ἀναλογίαν τοῦ ποσοῦ τῆς ἀντικαταστάσεως τῶν ζώντων διὰ νεκρῶν στοιχείων». Ὅτι ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι ἔργον, ἀλλ' ἐνέργεια, καὶ ὅτι γιὰ καμμιά δὲ μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι δημιουργήθηκε, μὰ ὅτι ὅσο ζεῖ, τὴ δημιουργοῦν ἐκεῖνοι, ποῦ τὴ μιλοῦνε.

Ματεριαλιστῆς καθὼς ἦταν, θετικιστῆς, μονιστῆς, ὁ Ροῦδης δὲν παράλλαζε καὶ ὄντολογικὰ, μ' ἀκόμα περισσότερο σ' ὅ,τι ἀφραῖ τὴν ἔρευνά τους, τὰ ἠθικὰ ἀπὸ τὰ φυσικὰ φαινόμενα. Στὴν ἔρευνα τῆς γλώσσας δὲν εἶχε, κἀν, ἀνάγκη νὰ κάνει αὐτὴ τὴ διάκριση, γιατί, ἀπλούστατα, δεχόταν μαζί μὲ ὄλους τοὺς φυσιοκράτες ἐπιστήμονες ὅτι οἱ γλώσσες εἶναι φαινόμενα φυσικὰ, «ὄργανισμοὶ φυσικοὶ, οὐδὲ ὅπως ἐξαρτῶμεναι ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης αἰρέσεως, ἀλλὰ γεννῶμεναι, ἀναπτυσσόμεναι καὶ ἀποθνήσκουσαι κατὰ νόμους ἰδίους, ὡς πᾶν τι μετέχον ζωῆς»⁽³⁾. Τὸ νὰ θελήσει κανεὶς ν' ἀλλάξει καὶ ἓνα γραμματικὸ κανόνα ἢ καὶ μιὰ μονάχα λέξη αὐθαίρετα, εἶναι τὸ ἴδιο σὰ νὰ ἐπιχειροῦσε «ν' αὐξήσῃ κατὰ ἓνα δάκτυλον τὸ ἀνάστημά του ἢ νὰ μεταβάλλῃ τὸν τρόπον, καθ' ὃν κυκλοφορεῖ εἰς τὰς φλέβας του τὸ αἷμα»⁽⁴⁾.

Γλωσσολογία εἶναι «ἡ ὄργανικὴ χημεία τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου»⁽⁵⁾, καὶ μεταβάλλεται ἀπὸ φυσικὴ σὲ ἱστορικὴ, μονάχα «μετὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς μελέτης τῶν φθόγγων καὶ τῶν τύπων εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς ἐννοίας».

(1) Ἀπόδειξις ὅτι τὰ Ἀγγλικά ὅπου εἶναι ἀνακατωμένες λέξεις δύο γλωσσῶν, σαξονικῆς καὶ λατινικῆς, ὄχι ὅμως καὶ δύο τυπικά, ἔχουν θαυμαστὴν ἐνότητα, ἐνῶ τὸ ἀνακάτωμα στὴ δική μας γλῶσσα δύο τυπικῶν, τὴν κάνει φιλολογικῶς ἀχρηστὴ, τόσο, ὥστε νὰ μὴν ἔχει γεννηθεῖ στὴν Ἑλλάδα οὔτε ἓνας ὑποφερτὸς κἀν συγγραφέας, καὶ τοῦτο γιὰτὶ ἂν μ' ἄλλους τύπους πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ σκέπτεται καὶ νὰ φιλοσοφεῖ, καὶ μ' ἄλλους νὰ ἐκφράζει τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ συναισθήματά του, εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑπάρξει γλῶσσα, φιλολογικὴ, γλῶσσα δηλαδή ποῦ νὰ δίνει τὴν εἰκόνα καὶ ὄχι τὸ ἰδεόγραμμα τῶν πραγμάτων. «Ἡ λέξις καὶ ἡ κατάληξις ἢ γραφομένη καὶ μὴ λεγομένη, κατὰ τοῦτο διαφέρει τῆς ζωντανῆς, ὅτι μόνο σημαίνει ἀλλὰ δὲν εἰκονίζει τὸ πρᾶγμα». (Ἰἰδ. πρ. σ. 9').

(2) Ὅσο γιὰ τὸ σκῶμμα ὁ Ροῦδης, τοῦλάχιστον, τὰ καταφέρει περίφημα μὲ τὴν καθαρεύουσα, ὅσο δὲ θὰ μπορούσε, ἴσως, νὰ τὰ καταφέρει μὲ τὴ δημοτικὴ. Καὶ τὰ «Εἰδῶλα» εἶναι γεμάτα ἀπὸ χαριτωμένα πειράγματα μὰ καὶ ἀπὸ τσουχτερότατες σαϊτίες. (Βλ. σελ. 77, 84, 89, 113, 115, 152, 167, 169, 174, 182, 184). Οἱ Ἀτακιστῆς ἔβριζαν (βλ. σ. 44, 80), ἐνῶ ὁ Ροῦδης σάρκαζε. Μὰ καὶ αὐτὸς γίνεται κάποτε χυδαῖα ἐπιθετικὸς ὅπως στὴν ἀπάντησή του στὸν Πολυλά («Εἰδῶλα» σ. 228, 230) ἢ ρίχνει πολὺ τὸν τόνο τοῦ σκῶμματός του (Ἔργα, III, σ. 118).

(3) Ἰἰδ. σ. 8. Ἡ γνώμη εἶναι τοῦ γερμανοῦ γλωσσολόγου Sleicher. «Οὐδέποτε, ὅμως, λέγει ὁ Ροῦδης στὴν κριτικὴ του γιὰ τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη, (Ἔργα, III, 109—110) συντελεῖται ἢ μεταβολὴ ἐκ προαιρέσεως ἀνθρωπίνης, ἀλλὰ πάντοτε ἀνεπιγνώστως κατ' ἀκριθεῖ συμφωνίαν πρὸς νόμους οὐχ ἦττον σταθεροὺς καὶ ἀπαραβάτους τῶν διεπόντων ὅσα μελετᾷ ὁ γεωλόγος καὶ ὁ βοτανικός». Ἄλλοῦ, ὡστόσο, δέχεται ὅτι τοὺς νόμους αὐτοὺς μπορεῖ νὰ τοὺς ἐπηρεάσει ἢ ἀνθρώπινη βούλησις. (Ἀλληλογρ. μὲ τὸν Ψυχάρη, Ἔργα, V, σ. 38).

(4) «Πᾶσα τῶ ὄντι ἀσυνειδήτως ἐκτελουμένη ἐργασία (συνεπῶς καὶ ἡ γλῶσσα) πρέπει νὰ ὑποτεθῆ καὶ ἀλάνθαστος, διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν ὑπόκειται εἰς τὰς πλάνας, τὸν κάματον, τὴν ἀδυναμίαν καὶ τὰς παρεκτροπὰς τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἀλλ' εἶναι ἀμεσώτερα τὶς ἐκδήλωσις τῆς «πανταχοῦ παρουσίας καὶ τὰ πάντα πληρούσης» δυνάμειος εἴτε φύσις, εἴτε ἔνστικτον, εἴτε ἀσυνειδήτων, εἴτε Πρόνοια, εἴτε Θεὸς ἢ ὅπως ἄλλως ὀνομασθῆ». (Ἔργα, III, 109). Ἡ γνώμη αὐτῆ τοῦ Ροῦδης φαίνεται σὰν ἀπήχησις τῶν ἰδεῶν τοῦ Ρενάν γιὰ τὴ γένεσις τῶν θρησκευτικῶν μύθων καὶ τῶν δογμάτων. (Gabriel Séailles : Ernest Renan σ. 179).

(5) G. Perrot. Ἰἰδ. σ. 6.

Με τίς γενικές αὐτὲς ἀρχές — ἀρχές ποὺ ἀνέπτυσαν στὰ συγγράμματά τους οἱ πιὸ νεωτεριστικοί, οἱ πιὸ ἀντιῖδεαλιστές, δηλαδή, γλωσσολόγοι τῆς ἐποχῆς του — μελετᾷ τὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα, γραφτὴ καὶ ἡμιλουμένη, ὁ Ροῦδης. Καὶ πρῶτα-πρῶτα χτυπᾷ καὶ ρίχνει τὴν πρόληψη ὅτι ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ γλῶσσα, σὰ γλῶσσα καὶ ὄχι σὰν ἔκφραση καλλιτεχνικὴ, σὰν ὕφος, εἶναι ἀνώτερη, τελειότερο ὄργανο ἔκφρασης καὶ συνεννόησης, ἀπὸ τὴ νέα. Ἡ νέα ἔχει περισσότερὴ ἀπλότητα καὶ ὀλιγοφωνία ἀπὸ τὴν ἀρχαία, πρᾶγμα ποὺ δὲ σημαίνει πῶς εἶναι ἀτελέστερη, ἀλλ' ἴσα-ἴσα πιὸ τέλεια, πιὸ κατάλληλη γὰ ἐξυπηρετεῖ τίς ἔκφραστικὲς ἀνάγκες γιὰ τίς ὁποῖες χρησιμεύει.

Μόνον σὰ χωρὰτὸ μπορεῖ νὰ λέγεται ὅτι οἱ ἐθνικὲς περιπέτειες, ἡ σκλαβιά, τὴν ἐπηρέασαν, τὴν ἔκαναν νὰ ξεφύσει, νὰ φτωχύνει, νὰ χάσει τὴν ἔκφραστικότητα καὶ τὴν ὁμορφιά της. «Αἱ οἰκιδήποτε ἐθνικαὶ περιπέτειαὶ σχετίζονται πρὸς μόνον τὸ ποῖόν καὶ τὸ ποσὸν τῆς πνευματικῆς παραγωγῆς, πρὸς τὸν ἀριθμὸν δηλαδή καὶ τὴν ἀξίαν τῶν συγγραφέων, ἐπὶ δὲ τῶν τύπων τῆς γλώσσης τὴν μόνην ἔχουσιν αἱ ἐθνικαὶ περιπέτειαὶ ἐπίδρασιν, ὄσσην καὶ ἐπὶ τῶν πράσσεων καὶ τῶν γογγυλίων». (1)

Τὸ πολυσύλλαβον ποὺ τὸ τονίζουν οἱ θαυμαστὲς τῆς ἀρχαίας σὰν τὴν πιὸ πολύτιμη καὶ ἀναμφισβήτητη ἀρετὴ της δὲν εἶναι ἰδιότητα τῆς ἀρχαίας μονάχα ἀλλὰ ὄλων τῶν γλωσσῶν σὲ ὠρισμένη τους περίοδο. Τῷ ἀρχαίῳ ἑλληνικῷ εἶναι φτωχότατα παραβαλλόμενα μὲ τὰ σανσκριτικά. Θὰ πεῖ πῶς εἶναι καὶ κατώτερη γλῶσσα; Κῷ ἢ περιφρημῇ ἀττικῇ διάλεκτος, ποὺ τόσο τὴ θαύμαζαν οἱ ἀττικιστὲς, ἢ γλῶσσα τοῦ Ξενοφῶντα καὶ τοῦ Ἰσοκράτη, δὲν ἦταν στὸ βάθος παρὰ μιὰ ἐπανάσταση τοῦ ἀθη- νέϊκου λαοῦ κατὰ τῆς περιττοφωνίας, καὶ τοὺς νεωτερισμοὺς της θὰ τοὺς ἔλεγαν βαρβαρισμοὺς ὁ Κόντος καὶ οἱ ἑμοῦδεάτες του. (2) Τὸ ὅτι εἶναι ἐξελιγμένη μιὰ γλῶσσα δὲ φαίνεται ἀπὸ τὸν ὄγκον τοῦ τυπικοῦ ἀλλ' ἀπὸ τὸν πλοῦτον τῶν λέξεων. (3) Σαφή- νεια καὶ ἀκρίβεια, τὰ δυὸ ἀπαραίτητα αὐτὰ προσόντα τοῦ λόγου, εἶχε σὲ πολὺ λιγώ- τερο βαθμὸν ἢ ἀρχαία παρ' ὅτι οἱ νεώτερες γλώσσες, γιὰ τὴν περισσότερον συνθε- τικῇ. (4) Μερικοὶ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἀνέπτυξαν, βέβαια, ὕφος ἀπαράμιλλο, ποὺ ἴσως ποτὲ δὲ θὰ ξεπεραστεῖ, μὰ ἄλλο ὕφος — φωνάζει στοὺς χοντροκέφαλους συγκαίρινους του καλαμαράδες ὁ Ροῦδης — καὶ ἄλλο γλῶσσα: «Ἀπανταχοῦ γλῶσσα μὲν λέγεται τὸ σύνολον τῶν λέξεων τὰς ὁποίας μεταχειρίζεται τὸ ὁμόγλωσσον ἔθνος κατὰ τοὺς τύπους μιᾶς καὶ μόνης γραμματικῆς, ὕφος δὲ ὁ ἰδιάζων εἰς ἕκαστον συγγραφέα τρό- πος ἔκφρασεως τῶν ἰδεῶν του δι' αὐτῶν τούτων καὶ οὐχὶ βεβαίως ἄλλων τύπων» (5) «... Ἐνῷ παρ' ἡμῖν δύνανται ν' ἀριθμηθῶσιν ἐπὶ τῶν δακτύλων οἱ κατορθώσαντες νὰ ἐννοήσωσιν ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει κοινὸν μεταξὺ ρητορικῆς καὶ γραμματικῆς, μεταξὺ τῆς τελειότητος τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ τῆς ἀτελείας τοῦ ἀρχαίου τυπικοῦ». (6) Τὴ χονδροειδέστατη, ὡστόσο, αὐτὴ σύγκριση γλώσσας καὶ ὕφους δὲν τὴν ἔκαναν μονάχα οἱ ἑλληνες καλαμαράδες, ποὺ γλυκοσάλιαζαν μπρὸς στὰ κάλλη τῆς ἀρχαίας καὶ παραληροῦσαν, μὰ καὶ οἱ ξένοι ποὺ γιὰ καιρὸ ὡς μοναδικὸ γνώμονα γιὰ τὴν ἐχτίμηση τῆς ἀρχαίας εἶχαν τὸ ὕφος, καὶ μονάχα ἀφοῦ ἔγινε ἡ διάκριση γλώσσας καὶ ὕφους, στάθηκε δυνατὸ, «νὰ ἐξετασθῇ ἐπιστημονικῶς καὶ νὰ λυθῇ ἀσφαλῶς τὸ πολύκροτον ζήτημα τῆς δῆθεν ὑπεροχῆς τῶν ἀρχαίων διαλέκτων». (7)

Ἡ νέα ἑλληνικὴ δὲν εἶναι κατώτερη ἀπὸ τὴν ἀρχαία. Ἀπ' ἐναντίας σὲ πολλὰ ζητήματα τὴν ὑπερβάλλει. Ἀκριβέστερα γίνεται στὴ νεώτερη ἢ διάκριση τοῦ γέ- νους, τοῦ μέλλοντος, ἢ ἔκφραση παίρνει μεγαλειότερη συντομία καὶ ὀξύτητα μὲ τὰ

(1) Ἔργα, III, σ. 124.

(2) Εἰδ. -. 43—44.

(3) Εἰδ. σ. 60.

(4) Εἰδ. σ. 47, 127, 129.

(5) Εἰδ. σ. 191. (6) Εἰδ. σ. 99 καὶ Ἔργα III 107, 111.

(7) Εἰδ. σ. 49.

μόρια θά, ας και νά, ένα πλήθος λέξεις ξεχωρίζουν και με μόνη την κατάληξη και δέν έχουν ανάγκη για να διακριθούν ούτε από τ' άρθρο ούτε από τα συμπραζόμενα, ή νέα δέν έχει τους απειράριθμους κανόνες της αρχαίας που για την εκμάθησή τους δέν έφτανε δλόκληρη ζωή, μπορεί να γράψει κανείς σ' αυτή, δέκα άράδες χωρίς να καταφύγει στο λεξικό, όπως γίνεται με την αρχαία, ή νέα δέν έχει τη σύγκριση και την άνωμαλία της αρχαίας, (1) τα μετάπλαστα, τα διττόσημά της, τα έτερόκλητα, τα διττονούμενα, τα διαφορούμενα, τα άμφοσθητούμενα, όλα εκείνα που δέν υποτάσσονται «εις τόν ζυγόν παντός λογικού ή τουλάχιστον γενικού κανόνος».

Όσο για την ευφωνία δέ μπορεί να γίνει σύγκριση της νέας με την αρχαία γιατί δέν έχουμε καμιά περί του πώς ακριβώς έπρόφεραν οι αρχαίοι πληροφορία, ένω, άπ' έναντίας, για τους νεότερους ξέρουμε άπ' τους φωνητικούς κανόνες που εκφράζουν πιστότατα την προφορά, ότι έχουν άσφαλο γλωσσικό αισθητήριο.

Άν, ώστόσο, δέν επικράτησε ή φωνητική γραφή και ούτε φαίνεται πως θα επικρατήσει εύκολα, αλλά ή ιστορική όρθογραφία, «ή κατά παράδοσιν γραφή», δέ φαίνεται αυτό σπουδαία ζήμια στο Ροΐδη. Βέβαια, κανείς δέν άρνιέται, λέγει, ότι θα ήταν μεγάλο πλεονέχτημα να γράφουμε άπαράλλαχτα όπως μιλούμε, «άλλ' άφού πολύ μάλλον ήμών στεροούνται τούτου τα πλείστα τών άλλων έθνών, δυνάμεθα και ήμεις ν' άνεχώμεθα την κατά παράδοσιν όρθογραφίαν ως τó έλάχιστον τών δυστυχημάτων της νεοελληνικής. Τό όλον γλωσσικόν ζήτημα, ή τουλάχιστον, δλόκληρος τού ζητήματος ή σπουδαιότης έγκείται εις τους γραμματικούς τύπους και περιορίζεται εις τούτους». (2)

Ό,τι κυρίως δείχνει τó βαθμό της εξέλιξης μίας γλώσσας δέν είναι τόσο ή ένόνητα τού τυπικού, όσο ο πλοΐτος τού λεξιλογίου. Και στο ζήτημα τούτο ή νεοελληνική, πιστεύει ο Ροΐδης, δέν έχει να ζηλέψει καμιά άλλη γλώσσα και την πιο πλούσια ακόμα. Τ' όμολογούν ένα πλήθος φιλόλογοι και μελετητές της, τó έδλεπε και ο ίδιος από τις μελέτες του. Βέβαια, έδώ τα έπιχειρήματά του, σε όση πείρα και μελέτη και άν στηρίζονται φαίνονται αυθαίρετα, ή τουλάχιστον, μπορεί και ν' απέχουν πολύ από την αλήθεια, άφού για τó σωστό μέτρομα τών λέξεων της νεοελληνικής—για μια ακριβή, δηλαδή, στατιστική—δέν έχουμε ακόμα (και δέν είχε, πολύ λιγώτερο, στην εποχή του, ο Ροΐδης) ούτε ένα πλήρες λεξικό της νεοελληνικής, ούτε πλήρη άποθησαυρίσματα σε γλωσσάρια. Γι' αυτό και οι τόσο σπουδαίες διαφορές μεταξύ διαφόρων φιλόλογων, όπως τού Βερναρδάκη, και λεξικογράφων, όπως τού Σομαθέρα, στην καθαυτό άριθμητική έχτίμηση τού νεοελληνικού λεξιλογίου. (3)

Ό Ροΐδης στηρίζόμενος στα πορίσματα της ίδιας του πείρας και μελέτης άποφάινεται άδίσταχτα, ότι οι μόν πρωτότυπες δημοτικές λέξεις της «γαλουμένης», οι εύχρηστες μονάχα και ζωντανές, δέν είνε λιγώτερες άπ' τις γαλλικές, «διπλάσιος δέ τουλάχιστον ο άριθμός τών παραγώγων και πολύ άνώτερος ο τών συνθέτων, ως εκ τού καταληκτικού πλούτου της νεωτέρας γλώσσας και της άνυπερβλήτου συνθετικής δεξιότητος τού έλληνικού λαού.» (4) «Υπολογίζοντες, ούτω, συμπεραίνει, εις δεκαοκτώ περίπου χιλιάδας τó άρθροισμα τών άκραιφών δημοτικών πανελληνίων λέξεων, δυνάμεθα να θεωρήσωμεν τó λεξικόν τού έλληνικού λαού ως διπλάσιον τού τε γαλλικού και παντός άλλου λαού.» (5)

(1) ΕΙΔ. 99. Έργα, ΙΙΙ, 110.
 (2) ΕΙΔ. σ. 94.
 (3) Σε 110 χιλιάδες άνεβάζει τις λέξεις της δημοτικής ο Βερναρδάκης, «υπερβολικώτερος πάσης ύποβολής», και σε 37 χιλιάδες ο Σομαθέρας.
 (4) Ό Ροΐδης βρίσκει προπάντων έκπληκτικό τó πλήθος τών συνωνύμων και θαυμάζει τó άπαράμιλλον, καθώς λέγει άλλος ώρισμένων συνθέτων της δημοτικής.
 (5) Ό Φωριέλ θεωρούσε τη δημοτική μας πλουσιώτερη άπ' τη γερμανική και την πιο όμορφη και «δεκτικωτάτην τελειοποίησεως γλώσσαν της Εύρώπης» (ΕΙΔ. σ. 132, 159.)

Γενικά, λοιπόν, κρινόμενη κάθε άλλο παρά φτώχη μπορεί να ονομασθεί ή δημοτική. Έχει πού παρουσιάζει όχι απλή φτώχεια αλλά τέλεια στέρηση, είναι στίς λέξεις τις αναγόμενες στα γράμματα, τις καλλές τέχνες, την πολιτική και τις επιστήμες. Τέτοιες, όμως, λέξεις, παρατηρεί πολύ σωστά ο Ροΐδης, κανενός έθνους το δημῶδες λεξικό δὲν περιέχει, ἀφοῦ και κανείς λαός δὲν είχε οὔτε θὰ έχει ποτὲ σχέση με τις έννοιες πού εκφράζουν οι λέξεις αυτές. «Η στέρησης επιστημονικῶν ὄρων τῆς κατὰ τὰ λοιπὰ πλουσιωτέρας πάσης άλλης δημοτικῆς ἡμῶν γλώσσας εἶνε χάσμα κοινόν εἰς τὴν γλώσσαν παντός λαοῦ» (1)

Γιὰ τὸ Ροΐδη σπουδαῖο ζήτημα, πολὺ σπουδαιότερο ἀφ' ὅτι και οἱ δημοτικιστὲς και οἱ καθαρουμενιστὲς τὸ νόμιζαν, ἦταν τὸ ζήτημα τῆς ἐνότητος τῆς δημοτικῆς. Παρουσιάζει ἡ δημοτικὴ τέτοιες κατὰ τόπους διαφορὰς ὥστε νὰ γίνεται δύσκολη ἡ συνεννόηση τῶν ἐλλήνων μεταξὺ τους, μ' άλλα λόγια, ὑπάρχει ἢ δὲν ὑπάρχει μιὰ πανελλήνια δημοτικὴ; Σὲ τοῦτο οἱ περισσότεροι δημοτικιστὲς δταν τύχαινε νὰ τὸ φέρνουν στὴ μέση οἱ καθαρουμενιστὲς τὸ ζήτημα, ἀπαντοῦσαν πλάγια, λέγοντας ὅτι διαλέχτους ἔχουν και ἡ ἀρχαία και ὅλες οἱ νεώτερες γλώσσες, και ὅτι συνεπῶς εἶναι πολὺ φυσικὸ νὰ ἔχει και ἡ δημοτικὴ. Ὁ Ροΐδης ἀντίκρουσε κατὰ πρόσωπο τὴν κατηγορία: Ὁ Θεός, λέγει, ἔκανε τὴν ἐλαιρικὴν χάρη στοὺς νέους Ἕλληνας νὰ τοὺς δώσει μιὰ και ἀδιαίρετη γλώσσα κοινὴ σὲ ὅλους.

Τὴν ἐνότητα τῆς δημοτικῆς τὴ θεωροῦσε ἀναμφισβήτητη ὁ Ροΐδης, ἀναμφισβήτητη ὅσο και τὸ ὅτι ἡ γῆ εἶναι σφαιρικὴ και ἡ θάλασσα ὕψη. Μὰ ἐπειδὴ, στὸν τόπο μας, και οἱ πιδ ἀναμφισβήτητες ἀλήθειες, χρειάζονται κάποτε ἀπόδειξη, ἔπρεπε ν' ἀποδειχτεῖ και ἡ ἐνότητα τῆς δημοτικῆς. «Ἡ γλώσσα αὕτη ἢ παρά παντός Ἕλληνας ἐννοουμένη, ἢ ἀναμφισβητήτως ὑπάρχουσα και οὐδεμιᾶ χώρα ἀποκλειστικῶς ἀνήκουσα εἶναι ἡ γλώσσα τοῦ δημοτικοῦ ἄσματος, τοῦ δημοτικοῦ μύθου και τῆς δημοτικῆς παροιμίας». Γιὰ ν' ἀποδείξει τὸν ἰσχυρισμό του, ἢ μᾶλλον αὐτὸ πού θεωροῦσε ἀναμφισβήτητη ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια, ἀναμφισβήτητο γεγονός, ὁ Ροΐδης μεταχειρίζεται τὰ Δημοτικὰ Τραγούδια.

Στὸ τέταρτο κεφάλαιο τῶν «Εἰδῶλων» παραθέτει δημοτικὰ τραγούδια ὄλων τῶν μερῶν τῆς Ἑλλάδος — Στερεᾶς, Πελοποννήσου, Θράκης, Μακεδονίας, Ἠπείρου, Κυκλάδων, Ἐρτιάνης, Δωδεκανήσου, Κρήτης — παρμένα ἀπὸ τις σοβαρότερες συλλογὰς και στίς γνωστότερες παραλλαγὰς τους. Καὶ πραγματικὰ, τὰ δημοτικὰ τραγούδια δείχνουν ὀλοκάθαρα τὴν ἐνότητα τῆς δημοτικῆς. Τὸ ἴδιο τυπικὸ, τὸ ἴδιο λεξιλόγιον μὲ μερικὰς μονάχα διαφορὰς και ἀλλοιώσεις ἀπὸ τόπο σὲ τόπο.

Τὰ καλλίτερα ἀπὸ τὰ τραγούδια αὐτὰ, παρατηρεῖ ὁ Ροΐδης, τριγύρισαν ἀπὸ χεῖλη σὲ χεῖλη ὀλοκλήρη τὴν ἐλληνόφωνη Ἀνατολή, «πολλὰς μὲν και σπουδαίας ὑπομείναντα κατὰ τὴν περιπλάνησιν προσθήκας, ἀφαιρέσεις και μεταπλάσεις τοῦ τε ὕφους και τῆς ἐννοίας, λεκτικὰς ὅμως ἢ γραμματικὰς ἀλλοιώσεις ὀλιγίστας και ἀσημάντους». «Δύσκολον ὅμως, προσθέτει, ἢ μᾶλλον ἀπολύτως ἀδύνατον εἶναι νὰ συμβιδάσωμεν τὴν πανελλήνιον διάδοσιν και τὴν ἀνευ ἐπικιοθητῆς ἀλλοιώσεως τῶν τύπων ποικίλην διασκευὴν και πρὸς ἄλληλα συνανάμιξιν τῶν δημοτικῶν τούτων στιχοῦργημάτων μετὰ γλωσσικῆς διαφορᾶς, ἱκανῆς νὰ δυσχεράνη τὴν κατάληψιν ἢ και ἀπλῶς νὰ ὀλιγοστεύσῃ τοῦ μεταλέγοντος και τοῦ ἀκούοντος τὴν ἡδονήν». Ἡ γλωσσικὴ, λοιπόν, ἐνότητα εἶναι ὀλοφάνερη στὰ Δημοτικὰ Τραγούδια. Ὑπῆρχε, ὅμως, ἀνέκαθεν ἢ μήπως, τάχα, δημιουργήθηκε σιγὰ σιγὰ; Τὸ τελευταῖο αὐτὸ δὲν τὸ ἀποκλείει ὁ Ροΐδης. «Ἡ μόνη τῶ ὄντι κάπως λογικὴ ἔνστασις θὰ ἦτο, ὅτι ἡ ἐπικράτης εἰς τὰ δημῶδη ἄσματα λέξεων και τύπων κοινῶν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐπὶ μακρὸν χρόνον

(1) Αὐτὸ ἔγινε παντοῦ, παρατηρεῖ ὁ Ροΐδης, και δὲν ἔχουμε καμμιά ἀφορμὴ νὰ πιστέψουμε δυσμαθέστερο ἀπὸ ἄλλους τὸν ἐλληνικὸ λαό, πού τόσο πρόθυμα ὑπόταξε στὴ ζωντανὴ κλίση «τὸ νέον ὄνομα παντός νέου πράγματος πρὸς τὸ ὁποῖον ἐσχέτισεν αὐτὸν ἢ πρόδοος τοῦ πολιτισμοῦ» (Εἰδ. σ. 151).

ανά τας ἑλληνικὰς χώρας περιφορᾶς, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπόμενον ἦτο ν' ἀποβάλλωσι τὸ πλεῖστον τοῦ ἰδιωτισμοῦ αὐτῶν, ἀπαύτως ὁμολιζόμενα καὶ βαθμηδὸν μεταβαλλόμενα ἀπὸ ἐπαρχιακῶν εἰς οἰκουμενικά. Ἡ ὑπόθεσις φαίνεται εὐλογος· τὸ μόνον ὅμως δυνατὸν ἐξ αὐτῆς πόρισμα εἶναι, ὅτι συνετελέσθη ὁ ἐνισμὸς τῆς νεοελληνικῆς ὑπὸ τοὺς εὐνοϊκωτάτους ἔθρους, τοὺς ὁποίους δύναται ἐπιστήμων γλωσσολόγος νὰ εὐχηθῆ. Οὐχὶ δι' αὐθαιρέτου τινὸς μεταξὺ ἀντιζήλων διαλέκτων ἐκλογῆς ἢ διὰ τοῦ κύρους εὐαρίθμου ὁμάδος λογίων, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ λαλοῦντος λαοῦ δι' ἐργασίας ἀσυνειδήτου, καὶ ἐπομένως ἀπηλλαγμένης παντὸς κινδύνου ἀτομικῆς πλάνης καὶ παρεκτροπῆς». (1)

Δὲν ὑμνοῦσε μονάχα τὴ δημοτικὴ ὁ Ροῦδης, δὲν προσπαθοῦσε νὰ δείξει μονάχα τὸν πλοῦτον, τὴ ζωντανία τῆς, τὴν ἑκφραστικὴν τῆς δύναμιν, ὅλες τὶς δυνατότητες ποὺ κλείνει γιὰ νὰ ἐξελιχθῆ σὲ μιὰν ἄρτια σύγχρονον εὐρωπαϊκὴν γλῶσσαν. Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, σάμπως γιὰ ν' ἀναδείξει μὲ τὴν ἀντίθεση ἀκόμα περισσότερο τὴν ἀξία τῆς δημοτικῆς, χτυποῦσε ἀμείλιχτα, καταδικάζει τελειωτικὰ καὶ ἀνέκκλητα, τὴν καθαρεύουσα. Στὸ τέλος τῆς κριτικῆς του γιὰ τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη, γράφει: «Ἡ καθαρεύουσα ὁμοιάζει τὰ διεστραμμένα καὶ κακότροπα ἐκεῖνα γύναια νὰ ὁποῖα, οὐχὶ ὁ ἀγαπῶν, ἀλλὰ μόνος ὁ περιφρονῶν δύναται νὰ καθυποτάξῃ καὶ νὰ περιορίσῃ διὰ τῆς εὐπρεπειᾶς. Πρῶτος λοιπὸν καὶ ἀπαραίτητος ἔστος ὅπως γράψῃ τις ὑποφερτῶς τὴν λεγομένην καθαρεύουσαν εἶναι ἢ πεποιθήσις ὅτι δὲν ἀξίζει τίποτε».

Στὴν ἴδια μελέτῃ τονίζει ὅτι ἂν δὲν δημοσιεῖονται στὴν Ἑλλάδα ἀξιόλογα λογοτεχνικὰ ἔργα δὲν ὀφείλεται τοῦτο στὸ ὅτι «εἰς οὐδένα τῶν παρ' ἡμῖν γραφόντων ηὐδόκησεν ὁ Θεὸς νὰ χάρισῃ κόκκον εὐφυΐας, εὐρετικότητος, κρίσεως ἢ φιλοκαλίας, ἀλλὰ μόνον ὅτι οὐδεμία τῶν χαρισμάτων τούτων ὁδὸς εἶναι ἱκανὴ νὰ καταστήσῃ τὴν καθαρεύουσαν χρήσιμον εἰς ποιητὴν ἢ συγγραφέα». Καὶ πάλι στὴν κριτικὴν του γιὰ τὸ «Ταξίδι» διαπιστώνει ὅτι οἱ ἀγῶνες τῶν λογίων γιὰ τὴν σύμπληξιν τοῦ τυπικοῦ τῆς καθαρεύουσας ναυαγήσανε, πρᾶγμα, προσθέτει, φυσικόν, «ἀφοῦ οὔτε ὀλόκληρον τὴν γραμματικὴν τῆς ἀρχαίας ἠδυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν οὔτε ἴσαν δεκτικὸν ἄριστον, ἔστω καὶ κατὰ προσέγγισιν, αἱ δόσεις καθ' ἃς ἔπρεπε ν' ἀναμιχθῶσιν οἱ ζῶντες μετὰ τῶν νεκρῶν τύπων». Στὰ «Εἶδωλα» τέλος, («Τί δύναται νὰ γείνη») ὁμολογεῖ ἀπερίφραστα ὅτι ἡ καθαρεύουσα μπορεῖ νὰ χρησιμεύῃ χοντρικὰ γιὰ τὴν συνεννόησιν, ποὺ εἶναι βέβαια, ὁ κυριώτατος κάθε γλώσσας σκοπός, ἔχει ὅμως καὶ τὸ μεγάλο μειονέκτημα νὰ εἶναι ἀκατάλληλη γιὰ τὴν φιλολογικὴν ἑκφρασιν». (2)

Μὲ τέτοιες ἀντιλήψεις γιὰ τὴν καθαρεύουσα καὶ μὲ τόση, ἐξ ἄλλου, θαυμασμὸν γιὰ τὴν δημοτικὴν, ἦταν φυσικὸν καὶ νὰ γράψῃ ὁ Ροῦδης, τοῦλάχιστον, ὅμως, θεωρητικὰ νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι γραφτὴ μας γλῶσσα πρέπει νὰ εἶναι ἡ δημοτικὴ, νὰ ἐπαναλάβῃ δηλαδὴ τὸ περίφημον τοῦ Καταρτζῆ τὸ εἰπωμένον ἑκάτὸ καὶ περισσότερα, ἴσως, χρόνια πρὶν: «Οὕτω λαλεῖν, οὕτω καὶ γράφειν». Καὶ ὅμως οὔτε ἔγραψε τὴν δημοτικὴν ὁ Ροῦδης, οὔτε θέλησε νὰ δεχθῆ ὅτι γλῶσσα γραφτὴ πρέπει νὰ εἶναι τὴν ὁμοίαν τῇ δημοτικῇ, οὔτε κήρυξε τὴν ἀνάτικον, τὴν καθαρεύουσαν τὴν ἀπαλλαγμένην ἀπὸ τοὺς ἀττικισμοὺς.

Κατ' ἀρχὴν δεχόταν, βέβαια, ὁ Ροῦδης ὡς μόνον θεωρητικὴν λύσιν, τὴν λύσιν τοῦ Ψυχάρη, δηλαδὴ τὴν καθαρὴν δημοτικὴν γιὰ γραφτὴν καὶ τὴν ὑπαγωγὴν τῶν λέξεων τῆς καθαρεύουσας στὸ τυπικὸν τῆς δημοτικῆς, μὴ τὴν λύσιν αὐτῆ, τὴ μόνον ὀρθὴν καὶ κατὰ τὴν γνώμην του, τὴ θεωροῦσε δυσκολώτατη, ἴσως καὶ ἀδύνατη, στὸ βάθος. «Διὰ τὸν λόγον ὅτι προξενεῖ ἡμῖν δυσάρεστον αἰσθησιν ὁ κατὰ τοὺς τύπους τῆς δη-

(1) Εἶδ. σ. 111

(2) Γιὰ τὴν τελευταία αὐτὴ γνώμην ἐπίσης Εἶδ. σ. 310, 198, 205 (ὑποσημ.) καὶ Ἔργα, III σ. 119 καὶ 128.

μώδους μεταπλάσμοις τῶν λέξεων, τὰς ὁποίας ἀπὸ πολλοῦ ἤδη ἐσυνήθισαμεν νὰ βλέπωμεν ἀμεταπλάστους». (1)

²Αναχωρώντας ἀπὸ μιὰ βάση τέτοια, τεχνητὴ καὶ σφαλερὴ, καὶ ποῦ τὴν ἔθετε αὐτὸς καὶ ὄχι ἡ γλωσσικὴ πραγματικότητα, μετάφερε ἄλλοῦ τὸ κέντρο τοῦ βάρους τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος, τὸ ὁποῖον καὶ καθώριζε ἔτσι: «Τὸ μόνον ὑφιστάμενον σήμερον γλωσσικὸν ζήτημα περιορίζεται εἰς τὰ ἂν εἶναι δυνατὴ καὶ κατὰ πόσον δυνατὴ ἡ ἀπολύμανσις τοῦ γραπτοῦ ἡμῶν λόγου ἀπὸ τῶν βαρβαρισμῶν τοὺς ὁποίους εἰσεβίασαν εἰς αὐτὸν οἱ λογιώτατοι τῆς παρελθούσης γενεᾶς καὶ οἱ Ἀττικισταὶ τῆς παρούσης.» (2)

Πρὶν ἀπαντήσῃ, ὡς τόσο, ὁ Ροῦδης στὸ ἐρώτημα αὐτὸ προσπαθοῦσε νὰ ξεδιαλύνει ἄλλα προβλήματα, στενά καὶ ἀναπόσπαστα ἐνωμένα μὲ τὸ κύριο ζήτημα τοῦτο.

Εἶναι δυνατὴ ἡ συγχώνευσις τῆς καθαρεύουσας μὲ τὴ δημοτικὴ; Στὸ ζήτημα αὐτὸ (3) ὁ Ροῦδης δεχότανε τὴ γνώμη τοῦ Κρουμπάχερ: «Ἄν ἡ μεταξὺ τῶν δύο γλωσσῶν (καθαρεύουσας καὶ δημοτικῆς) διαφορὰ περιωρίζετο εἰς μόνους τὰς λέξεις καὶ τὰς φράσεις δὲν θὰ ἦτο πολὺ δύσκολος ἡ προσέγγισις ἢ καὶ ἡ συγχώνευσις αὐτῶν. Τὸ κακὸν ὅμως εἶναι ὅτι ἡ γραπτὴ συνθηματικὴ γλῶσσα διαφέρει τῆς λαλουμένης κατὰ τε τοὺς γραμματικὸς τύπους καὶ τὴν σύνταξιν εἰς βαθμὸν τοιοῦτον, ὥστε ἀποδίδει ἀδύνατος ἡ διαλλαγή». (4)

²Ἀφοῦ λοιπὸν εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑπάρξῃ μιὰ γραμματικὴ δὲμποροῦν νὰ ὑπάρξουν καὶ κανόνες ὀρθοί: «Ἐπειδὴ ὅμως κατὰ κακὴν μας τύχην δὲν γράφομεν οὔτε ἀρχαίαν οὔτε νέαν, ἀλλὰ μίγμα κανονιζόμενον κατὰ τὴν ὄρεξιν ἐκάστου τῶν γραφόντων, οὐδὲ λόγος δύναται νὰ γείνη περὶ ὀρθότητος, ἤτοι περὶ ὑποταγῆς εἰς τοὺς κανόνας εἴτε τῆς ἀρχαίας εἴτε τῆς νέας γραμματικῆς, ἀφοῦ τὸ μίγμα συνεπάγει κατ' ἀνάγκην τὴν παράβασιν ἀμφοτέρων.» (5)

Ποιὰ εἶναι ἡ ρίζα τοῦ κακοῦ, τοῦ βαθύτατου χωρισμοῦ καθαρεύουσας καὶ δημοτικῆς; Ἡ διχοτόμησις τῶν ἐλληνικῶν λέξεων σὲ δύο κατηγορίες, σ' ἐκείνες μὲ τις ὁποῖες ἐκφράζεται τὸ ψυχικόν, καὶ σ' ἐκείνες μὲ τις ὁποῖες ἐκφράζεται τὸ διανοητικόν μας ἐγώ, καὶ τὸ ὅτι τις λέξεις ποῦ παίρναμε ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν δὲν τις μεταπλάθαμε σύμφωνα μὲ τοὺς τύπους τῆς δημοτικῆς. (6) «Ἡ διχοτόμησις τῶν ὄντι τῶν ἐλληνικῶν λέξεων εἰς δύο κατηγορίας, μὴ δυναμένης νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τὸν ζυγὸν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς γραμματικῆς καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἀνάγκη νὰ ἔχωμεν δύο, εἶναι τὸ ὀλεθριώτατον σφάλμα καὶ θανάσιμον ἁμάρτημα τῶν λογιωτάτων τῆς παρελθούσης γενεᾶς. Καθῆκον αὐτῶν ἦτο νὰ σκεφθῶσιν ὅτι εἰσήγον εἰς τὴν γλῶσσαν λέξεις ἐκ τῆς ἀρχαίας, ὅτι εὐκόλον μὲν ἦτο εἰς αὐτοὺς νὰ μεταπλάσωσι ταύτας κατὰ τοὺς τύπους τῆς ζώσης λαλιᾶς τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, ἀπολύτως δὲ ἀδύνατον οὐ μόνον εἰς τὸν ἐλληνικὸν λαόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς λογιωτέρους νὰ μεταβάλωσι τὴν κλίσιν τῶν μητροδιδύκτων ὅπως συμφωνήσωσι πρὸς τὰς ἀττικὰς.» (7)

Καὶ τὴν μὲν πλάνην αὐτὴν, λέγει παρακάτω ὁ Ροῦδης, τὴ διέλυσε ὁ καιρὸς. Ἦταν ὅμως φυσικὸ μὲ τὴ συνήθειαν νὰ ἐδραιωθῆι τῆς διγλωσσίας τὸ κράτος. «Αὕτη ἀκμάζει ἤδη ὑπὸ τὴν εἰδεχθεστάτην αὐτῆς μορφήν· οὐχὶ ὡς διαφορὰ γλώσσης κατὰ τὴν ἀγωγὴν καὶ τὴν παιδείαν ἐκάστου, ἀλλὰ παρὰ τῷ αὐτῷ ἀνθρώπῳ κατὰ τὰ πράγματα τὰ ὁποῖα ἔχει νὰ εἴπῃ· ἀρχαῖοι τύποι ἂν εἶναι ταῦτα σπουδαῖα καὶ ὀψηλά, καὶ ἄδεια παραλείψεως τοῦ ἀναδιπλασιασμοῦ, ἂν πρόκειται περὶ ταπεινῶν ἢ ἂν ἔχῃ ἀνάγκην νὰ κλαύσῃ ἢ ὄρεξιν νὰ γελάσῃ. Τοῦτο ἐνδέχεται νὰ φαίνεται εἰς τοὺς λογιωτάτους ἐλάχιστον κακόν· τὸν ἀληθῆ ὅμως συγγραφέα ἀναγκάζει νὰ συντρίψῃ τὸν κάλαμον αὐτοῦ.» (8)

(1) ΠΙ, σ. 123. (2) ΠΙ, 124.

(3) Ἄπ' τὸν τρόπο ποῦ τὴν ἀναφέρει φαίνεται καθαρὰ ὅτι τὴν δέχεται.

(4) Εἰδ. σ. 160. (5) Εἰδ. 190. (6) ΠΙ σ. 119—20. (7) ΠΙ, 121. Εἰδ. 197, 199. (8) ΠΙ, 122. Εἰδ. 197.

Ο βαθύς, ο τελειωτικός, ο ολέθριος διχασμός είναι έργο των άττικιστών. Οριστικά το χωρισμό μεταξύ γραπτού και προφορικού λόγου, κανέναν από τους λογίους, παλαιούς και μεταγενεστέρους που είχαν ασχοληθεί με το γλωσσικό ζήτημα, δεν τον είχε επιθυμήσει ή επιδιώξει. Όλοι ζητούσαν τη μονογλωσσία. Ο Κοραής, με τις «ήθδεστικες» εκείνες περιττοφωνίες του, με τις ουρές και τα λοφία που κολνούσε στις λέξεις και που τις έκανε να μοιάζουν με τουλούμια «κατά το ήμισυ μόνον γεμάτα» και μολονότι αναχωρούσε από σφκληρή άρχή, άφου ζητούσε να διορθώσει μια γλώσσα ζωντανή, πράγμα μάταιο όσο και ή προσπάθεια των αντιπάλων του ν' αναστήσουν μια γλώσσα νεκρή, ήθελε, ώστόσο, τη συγχώνευση των δύο γλωσσών, «συνάντησιν του λόγιου και του λαού εις το μέσον της κλίμακος», δίδασκε στους έλληνες «να γράφωσι πάντες μίαν μόνην εύληπτον ζωντανήν γλώσσαν» (1) Μονογλωσσία ήθελε και ο Δούκας όταν, για να εξαφανίσει ολότελα τη δημοτική άκόμα και από το στόμα των Έλλήνων, ζητούσε να συνειθίσουν τα παιδιά να μιλούνε τ' άρχαία έλληνικά, άφου για την εξαφάνιση αυτή δεν άρχουσε μονάχα να γράφονται τ' άρχαία.

Το όριστικό διαζύγιο γραφτής και όμιλουμένης το έφεραν οι άττικιστές. Αυτοί ανήγαγαν σε δόγμα τη διγλωσσία, κήρυξαν ότι «και το μάλλον ήμερωμένον έθνος έχει κατ' ανάγκην διακρίσεις εν τη καθωμιλουμένη γλώσση και τη γραπτή» και το κήρυγμα τους έπιασε στην Ελλάδα όσο πουθενά άλλου δεν έπιασε γλωσσικό κήρυγμα, άφου κατάντησε όχι μονάχα ο μορφωμένος και ο άμόρφωτος να μεταχειρίζονται δυο διαφορετικές γλώσσες, άλλ' ο ίδιος άνθρωπος να θεωρεί άνάξιο να γράφει όπως μιλή, και γελοίο να μιλή όπως γράφει. (2) Είναι δυνατό με τον καιρό, όπως λένε οι καθαρευουσιάνοι, ή συνήθεια να νικήσει την άκοή, να επικρατήσουν οι τύποι της καθαρεύουσας και στο μέρος εκείνο της γλώσσας που εκφράζει τον ψυχικό μας κόσμο και που είναι άποκλειστικά της δημοτικής; Μάταιη έλπίδα! «Οι άρεσκόμενοι ν' αντιτάσσωσιν, λέγει ο Ροΐδης, εις πάν λογικόν επιχείρημα, ότι ή επικράτησις των τύπων της καθαρεύουσας είναι ήδη γεγονός, φαίνονται λησμονούντες ότι αυτή περιορίζεται εις το ήμισυ μόνον του λεξικού και εξ ίσου αναντίλεκτον γεγονός είναι του άλλου ήμισους ή άνοποταξία, άμφοτέρων δέ τούτων ουχ ήττον αναντίλεκτον αποτέλεσμα ή σημερινή ήμων άγλωσσία». (3)

Τη διγλωσσία αυτή δεν μπορεί να τη δεχτεί οά μόνιμη και όριστική κατάσταση ο Ροΐδης. Τη βρίσκει βλαβερή και άσυμδίαστη με κάθε ήμέρωση όπως λέγει, και πρόοδο (4) και το κακό που μάς προξενεί, κατά τη γνώμη του, είναι πολύ μεγαλύτερο από τους άγώνες και τις θυσίες που θα χρειαστούν για να γλυτώσουμε απ' αυτήν. Άγώνες πολύ τραχύτεροι παρ' ό,τι εκείνοι που θα μπορούσαν να γίνουν εδώ κι εκατό χρόνια, πριν ριζώσει ο λογικωτισμός, και πριν κατόπιν ένοσχύψει, χολέρα της ψυχής και του νοού, ο άττικισμός. «Όσον λοιπόν και αν φαίνεται δυσχερές ή λύσις, ήν προτείνει ο κ. Ψυχάρης, έχει τοϋτο τουλάχιστον υπέρ αυτής, ότι δεν ύπάρχει άλλη καμμία. (5) Η διγλωσσία και άγλωσσία πρέπει να μείνωμεν εις άπαντα τον αιώνα ή να πράξωμεν σήμερα, παλαιόντες κατ' άτυγχρίτως μεγαλειτέρων δυσχερειών, οσα έπρεπε να πράχθωσι και δεν έπράχθησαν πρδ εκατονταετίας. Τοϋτο δέν το νομίζομεν αδύνατον, εϋθύς άμα αισθανθή ή πλειονοψηφία των γραφόντων ότι πολύ μεγαλειτέρα του κόπου και των θυσιών, αίτινες απαιτούνται πρδς άπαλλαγήν από της διγλωσσίας είναι ή εκ ταύτης ζημία». (6)

Τη διαστροφή του γλωσσικού μας αισθήματος τη θεωρεί ο Ροΐδης οάν ένα από τα μεγαλειτερα εμπόδια για την άπαλλαγή μας από τη διγλωσσία. Στο βάθος ολόκληρος ο γραφτός μας λόγος, ή παληά και χρόνια αυτή άρρώστεια, όπως την

(1) III, 111. Εγδ. 166. (2) Εγδ. 197. (3) III, 123 (4) Εγδ. 222.

(5) Έγώ υπογραμμίζω.

(6) III, 129

δνομάζει, δέν τοῦ φαίνεται παρὰ σὰ μιὰ «στρέβλωση» τοῦ γλωσσικοῦ μας αἰσθήματος ἀπὸ τὸν λογιωτατισμό. (1)

Μὰ—καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ φοβερὸ—ἡ τοιαύτη ἐκ τῆς μακρᾶς χρήσεως τεχνι-
τῆς γλώσσης διαστροφή τοῦ γλωσσικοῦ ἡμῶν αἰσθήματος εἶναι μὲν ἀξιοθρήνητος,
ἀλλὰ καὶ ἀποτελεῖ ἤδη ἀνεπίδεκτον ἐξαιρέσεως παράγοντα (1) τοῦ προκειμένου εἰς
λύσιν προβλήματος» (τοῦ προβλήματος τοῦ νεοελληνικοῦ γραφτοῦ λόγου)

Ἡ διαστροφή αὐτὴ εἶναι κυρίως, ἂν ὄχι ἀποκλειστικά, τοῦ ματιοῦ. Δὲ μπο-
ροῦμε ἀπ' τῆς μιᾶς μέρας στὴν ἄλλη νὰ ἰδοῦμε μεταπλασμένες, κατὰ τοὺς τύπους
ἀπλῶς τῆς δημοτικῆς (ὄχι δὲ βέβαια καὶ γραμμένες κατὰ τὴ φωνητικὴ τῆς γραφῆς) (1)
λέξεις ποῦ ἀπὸ καιρὸ συνηθίσουμε νὰ τις βλέπουμε ἀμετάπλαστες, γραμμένες κατὰ
τοὺς τύπους τῆς καθαρεύουσας, ἐκεῖνες πρὸ πάντων ποῦ τις ξεστομίζουμε δέκα φορές
τῆς μέρας, γιατί αὐτὸ προξενεῖ «δυσάρεστη αἰσθησι». (1) «Ἡ τοιαύτη ἐκ τοῦ ἀσυνή-
θους ἐκπτώσεως τοῦ ὀφθαλμοῦ εἶναι τὸ γε νῦν μόνον (1) ἔχον ὑπόστασιν πραγματικὴν
ἐπιχείρημα τῶν περιφρονητῶν τῆς δημώδους, τῶν ἀκαταπαύστως ἀναμασσῶντων, «ὅτι
αὕτη κατ' οὐδένα τρόπον δύναται νὰ ἀρκέσῃ εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ἐπιστήμης· ὅτι κα-
ταγέλαστοι ἀπεδείχθησαν πάντες οἱ πειραθέντες νὰ φιλοφρονήσωσι χυδαῖστί· ὅτι δὲν
δύνανται τὰ ὑψηλὰ νοήματα νὰ διατυπωθῶσιν εἰς γλῶσσαν (γρ. τύπος) τῆς ταβέρνας·
ὅτι μόνον πρὸς ἐρωτικὰ καὶ βακχικὰ ἄσματα εἶναι ἡ δημώδης ἐπαρκής· ὅτι οὐχὶ ρα-
κενδύται ἀλλ' εὐπάρυφοι πρέπει νὰ εἰσέρχονται εἰς τῆς φιλοσοφίας τὰ ἀνάκτορα τῶν
Μουσῶν οἱ θιασῶται», καὶ τ' ἄλλα τοιαῦτα σεμνολογήματα, τὰ ὁποῖα ἀπολύτως οὐδὲν
ἄλλο σημαίνουσι, παρὰ μόνον ὅτι ὁ ὀφθαλμὸς ἡμῶν ἐσυνήθισεν ἀπὸ ὀγδοήκοντα ἤδη
ἔτων νὰ βλέπῃ ἠρισμένην τινὰ κατηγορίαν λέξεων νὰ κλίνωνται κατὰ τὸ ἀρχαῖον
τυπικὸν καὶ οὐδέποτε ἄλλως». (1)

Ἦστερα ἀπὸ τέτοια καταδίκη τῆς καθαρεύουσας, ἀπὸ τέτοια ἀρνησὴ τῆς κα-
τέτοιο ἐναντίου τῆς, πόλεμο, θὰ περίμενε κανεὶς νὰ γράψῃ τὴ δημοτικὴ ὁ Ροῦδης, ἢ
τοῦλάχιστον, ἂν αὐτὸ τοῦ ἦταν ἀδύνατον, νὰ κηρύξῃ θεωρητικὰ ὅτι μόνον γραφτὴ
γλῶσσα μας πρέπει νὰ εἶναι ὄχι μιὰ ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τοὺς ἀττικισμοὺς καθαρεύου-
σα, ἀλλὰ ἡ δημοτικὴ ἔστω καὶ ἡ πλουσιωμένη, ἀλλοιωμένη, δηλαδὴ, ἴσως—ἀπὸ
στοιχεῖα τῆς καθαρεύουσας. Ὡστόσο, καὶ ὁ ἴδιος δὲν ἔγραψε τὴ δημοτικὴ, καὶ θεωρη-
τικὰ φαίνεται νὰ ἔκλινε πρὸς τὴν ἀπλουστευμένην καθαρεύουσα, σὰν πρὸς ἓνα τελειω-
τικὸ καὶ ὄχι πρόσκαιρο μόνον γλωσσικὸ γραφτὸ τύπο: Στὸ ζήτημα τοῦτο δὲν καλο-
ξεδιαλύει τὴ σκέψη του, ὅσο πλατεῖα καὶ ἂν μιλεῖ γι' αὐτό. Ὅπως καὶ τόσο ἄλλοι
ἔτσι καὶ ὁ Ροῦδης δὲν ἀντίκρουσε θαρρετὰ, ἀποφασιστικὰ, ὡς τὰ ἔσχατα, τὸ γλωσσικὸ
ζήτημα. Ἦσως γιατί δὲ μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπιστεῖ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ἓνα γλωσσικὸ
ζήτημα ποῦ εἶναι καὶ θὰ μείνῃ μοναδικὸ στὴν ἱστορία, (1) καὶ πέρα ὡς πέρα, καθὼς
διαμορφώθηκε καὶ μπλέχτηκε, ἀπολύτως ἄλυτο, ἴσως, καὶ νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς
αἰῶνας τῶν αἰῶνων.

Ἐξήγησε ἀρχετὰ ὁ Ροῦδης γιατί δὲν ἔγραψε στὴ δημοτικὴ. "Ἄν λάβουμε ὑπ'
ὄψει τὴν ἐποχὴν του, τὴν ἰδιοσυγκρασίαν του, τὴν μαεστρίαν ποῦ εἶχε στὸ χεῖρισμό τῆς

(1) Εἰδ. σ. 75.

(1) Ἐγὼ ὑπογραμμίζω. Εἰδ. σ. 221.

(1) III, σ. 131.

(1) III, σ. 123. IV, 32. Εἰδ. σ. 221.

(1) Ἐγὼ ὑπογραμμίζω.

(1) III, 21.

(1) Εἶναι ἀστείότατο νὰ παραβάλλεται ἡ καθαρεύουσα μὲ τὰ λατινικὰ ποῦ γιὰ καιρὸ ἦσαν
ἡ γραφτὴ γλῶσσα πολλῶν ἐθνῶν τῆς Δύσης. Τὰ λατινικὰ ὑπῆρξαν στὸ ἔθνος αὐτὰ μιὰ γλῶσσα
ἀποκλειστικὰ γραφτὴ, ἐνῶ ἡ καθαρεύουσα εἶναι καὶ πολὺ πῶς ἀπλωμένη ἀπὸ ἐκεῖνα καὶ κυρίως
εἶναι μιὰ γλῶσσα ποῦ «πότισε» τὴν προφορικὴν ποῦ μπῆκε μέσα στὸ αἷμα τῆς.

καθαρεύουσας, καί, πρὸ πάντων, τὴν ἐπιθυμία του νὰ διαβάζεται, ν' ἀρέσει, νὰ ἔχει ἐπιτυχία, οἱ δικαιολογίες του φαίνονται βάσιμες. Εἶναι πολὺ ἀμφίβολο ἂν μὲ τὴ δημοτική, ἔστω καὶ τὴ μιχτὴ ἀκόμα, θὰ μπορούσε νὰ μᾶς δώσει ὁ Ροῦδης τὶς σελίδες ποὺ μᾶς ἔδωκε, τὸ ὑπόδειγμα αὐτὸ τοῦ πιὸ περίτεχνου, τοῦ πιὸ κομψοῦ καὶ χαριτωμένου νεοελληνικοῦ ὄφους. Ἀτομικά, λοιπόν, ἂν ἀποβλέψουμε μονάχα στὸ ἔργο του, τὸ καλλιτεχνικὸ ἀποτέλεσμα ποὺ πέτυχε, κυρώνει καὶ τὴ θεωρητικὴ καὶ τὴν πραχτική του στάση ἀπέναντι στὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Ἄλλο ἂν ἔχασε ὁ γλωσσικὸς ἀγώνας μιὰν ἔμπραχτη ἐνίσχυση, δίπλα στὴ θεωρητικὴ, ποὺ θὰ εἶχε, ἴσως, πολὺ μεγαλείτερο ἠθικὸ ἀντίκτυπο παρὰ πραγματικὸ, ὅταν σκεφτοῦμε τὸ κύρος καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἀναγνωστῶν ποὺ εἶχε ὁ Ροῦδης. (1)

«Ἀκατόρθωτος εἶναι σήμερον, λέγει στὶς τελευταῖες σελίδες τῶν «Εἰδῶλων» ἢ διὰ πηδήματος μετάβασις ἀπὸ τὴν τεχνητὴν εἰς τὴν μητρικὴν ἡμῶν γλώσσαν, καὶ μόνος δυνατὸς τρόπος ἐπανόδου εἰς αὐτήν, ὁ **καθαρισμὸς τῆς καθαρευούσης**, ἣτοι ἢ ἀπολύμανσις τοῦ γραπτοῦ ἡμῶν λόγου ἀπὸ πάντα τὰ ἀσυμβίβαστα πρὸς τὸν προφορικόν, στοιχεῖα, συντελουμένη βαθμηδὸν καὶ κατὰ τὸ δυνατόν ἀνεπαισθητῶς» (1).

Μόνον, λοιπόν, ὀριστικὸ γραπτὸ γλωσσικὸ νεοελληνικὸ τύπο θεωροῦσε ὁ Ροῦδης τὴ δημοτικὴ, τὴ «ζωντανὴ λαλιὰ» στὴν ὁποίαν, ὅμως, δὲ νόμιζε ὅτι πρέπει νὰ πᾶμε ἀπότομα ἀλλὰ βαθμιαῖα, μεταχειριζόμενοι στὸ ἐνδιάμεσο χρονικὸ διάστημα γὰ γλώσσα γραπτὴ, μιὰ καθαρισμένη καθαρεύουσα. Καὶ ὀρίζει μὲν ποιά θὰ εἶναι ἀπάνω κάτω αὐτὴ ἢ καθαρεύουσα, δὲ λέγει, ὅμως, ὅτι λιγώτερο ἢ περισσότερο ἀπλουστευμένη, λιγώτερο ἢ περισσότερο καθορισμένη, θὰ μένει πάντα καθαρεύουσα, μιὰ γλώσσα, δηλαδή, τεχνητὴ καὶ ποὺ μὲ τὸν καιρὸ καὶ τὴν ἀπλούστευσή της μπορεῖ νὰ ριζώσει ἀκόμη περισσότερο σὰ γλωσσικὸ καθεστῶς μας, ἐποῦτε πῶς θὰ φτάσουμε, ἔστω καὶ μιὰ μακρυνὴ μέρα στὴ δημοτικὴ; Πάντως, τὴν ἀμεση χρῆση (γὰ τὴν ἐποχὴ ὅπου ἔγραφε) τῆς δημοτικῆς στὸ γραπτὸ λόγο, τὴ νόμιζε ἀδύνατη ὁ Ροῦδης. Ἀδύνατη, ἄσκοπη καὶ ἀσύμφορη. «Δὲν γράφομεν τὸν δημοτικὴν, λέγει, διὰ τὸν λόγον ὅτι εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον εἰς ἓνα ἄνθρωπον νὰ ἐκτελέσῃ μόνος ἀπὸ μιᾶς εἰς ἄλλη ἡμέραν τὸ ἔργον τὸ συντελεσθὲν ἀπανταχοῦ διὰ πολυχρονίου ἀγῶνος πυκνῆς φάλαγγος λογίων, ἕκαστος τῶν ὁποίων προσεκόμιζε τὸν λίθον του εἰς τὸ οἰκοδόμημα, λέξιν δηλ. σύνταξιν ἢ φράσιν ἀκριβῶς συμφωνοῦσαν πρὸς τὰ λοιπὰ στοιχεῖα τῆς ζωντανῆς λαλιᾶς καὶ δεκτικὴν συγχωνεύσεως μετὰ ταύτης. Τοῦτο ἀκριβῶς πρέπει νὰ πράξῃ ὁ ἐπιχειρῶν νὰ μεταχειρισθῇ τὴν γλώσσαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἰς δήλωσιν ἔννοιῶν, πρὸς τὰς ὁποίας οὐδὲν ἔχει κοινὸν οὔτε ὁ ἑλληνικὸς οὔτε ἄλλος οἶος δήποτε λαῶς, τὸ ἔργον ὅμως εἶναι ἀνώτερον τῆς δυνάμεως παντὸς συγγραφέως. Τοῦτο δὲν περιορίζεται τῇ ὄντι εἰς τὸν σχετικῶς εὐκόλον μεταπλασμὸν τῶν ἀρχαίων καταλήξεων ἀλλ' ἀπαιτεῖ καὶ τὴν εὕρεσιν ἢ δημιουργίαν φράσεων εὐαρμόστων ἢ τουλάχιστον μὴ ἀσυμβιβάστων πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῆς δημοτικῆς λαλιᾶς». (2)

Τέτοιες φάλαγγες λογίων ποὺ νὰ εἶχαν προσκομίσει ὄχι μονάχα λέξη, δηλ. «σύνταξιν ἢ φράσιν ἀκριβῶς συμφωνοῦσαν πρὸς τὰ λοιπὰ στοιχεῖα τῆς ζωντανῆς λαλιᾶς» καὶ «δεκτικὴν συγχωνεύσεως μετὰ ταύτης» μὰ καὶ ποὺ ὀλόκληρο τὸ συγγραφικὸ τους οἰκοδόμημα νὰ τὸ εἶχαν χτίσει μὲ τὸ ὕλικὸ τῆς δημοτικῆς, ὑπῆρχαν πρὶν ἀπὸ τὸ Ροῦδη, καὶ ποιητῆς, πρὸ πάντων, μὰ καὶ πεζογράφοι, ἀλλὰ ἦσαν οἱ φάλαγγές τους πολὺ ἀραιές. Θὰ ἦταν πολὺ παρακινδυνευμένο, λοιπόν, νὰ τοῦ ἀκολουθήσει ἔ-

(1) Μὰ καὶ ποὺ γράφοντας τὴ δημοτικὴ μπορούσε, ἴσως, νὰ τὰ χάσει καὶ τὰ δυό.

(2) III, 129. Τὴν ἐκ τῆς μακρᾶς χρήσεως τεχνικῆς γλώσσης, λέγει ἄλλοῦ, διαστροφὴν τοῦ γλωσσικοῦ ἡμῶν αἰσθήματος, δυνάμεθα νὰ παραβάλωμεν πρὸς τὴν τοῦ νευρικοῦ συστήματος τῶν μορφινοπαθῶν, τὴν ὁποίαν κατορθώνει νὰ θεραπεύσῃ ὄχι ἢ ἀπότομος στέρησις, ἀλλὰ μόνῃ ἢ κατὰ δεκατημόρια κόκκου καθημερινὴ ἐλάττωσις τῆς δόσεως τοῦ δηλητηρίου. (Εἰδ. 221).

(1) Εἰδ. 201.

νας συγγραφέας, και μάλιστα, αποκλειστικά πεζογράφος, σαν τὸ Ροῦδη, ἂν δὲν ἤθελε τὰ ἔργα του νὰ τὰ διαβάζουν αὐτὸς και μερικοὶ φίλοι του νὰ εἶναι μιὰ κραυγὴ στὴν ἔρημο. «Ἔργον τοῦ συγγραφέως, λέγει, δὲν εἶναι οὔτε νὰ ἐπιβάλλῃ ἀειδῆ καταπότια οὔτε νὰ μαντεύῃ τὰς ὀρέξεις μελλόντων ἀναγνώστων, ἀλλὰ ν' ἀποβλέπῃ εἰς μόνους τοὺς σημερινούς, τῶν ὁποίων ἢ διηγετὴς εὖνοια, προσθέτει λίγο παρακάτω, εἶναι ἀ- παραίτητον ἐπιτυχίας στοιχεῖον». (1)

Ποιὰ εἶναι τὰ ἀηδῆ καταπότια; Τὰ πρόωρα χρησιμοποιούμενα δημοτικὰ στοι- χεῖα, ποὺ μποροῦν ἂν ἀπότομα εἰσαχθοῦν στὸ γραπτὸ λόγο χωρὶς τὴν ἀπαιτούμενη κρίση και φιλοκαλία νὰ σκανδαλίσουν τὸν ἀναγνώστη ἔσον και τὰ «κόντεια τέρατα», οἱ μέσοι ἀόριστοι, τὰ εἰς μὴ ρήματα, και οἱ ἀναδιπλασιασμοί. (2)

Τὰ δόγματα τῶν ἀττικιστῶν «ὅτι δύναται ἢ ὀρθότης νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἀηδίαν» ἢ ὅτι τὸ «σήμερον ἀφόρητον θὰ ἀποβῆ διὰ τῆς «ἔξωως ἀνεκτόν» μποροῦν νὰ ἰσχύσουν γιὰ τοὺς δημοτικὸς τύπους ἔσο και γιὰ τὸ βαλαπούκ τοῦ Κόντου και τοῦ Λιθαδά. «Τὰ κάπως δυσκατάποτα ἢ ἀνθρωπότη τῆς ἀνθρωπότης ἢ ἢ ἀνθρωπό- τητα τῆς ἀνθρωπότητος, (3) μεταξὺ τῶν ὁποίων πρόκειται ἢ ἐκλογή, εἶναι μὲν καθ' ἑαυτὰ ὀρθὰ και κανονικά, ἀλλὰ και τὸ ἐπιχειρήμα τῆς ἀηδοῦς ὀρθότητος ἐξ ἑκεί- νων, τὰ ὁποῖα πρέπει ν' ἀφίνωνται εἰς τοὺς Ἀττικιστάς. Ἀφοῦ, τῷ ὄντι, ὁ κυριώτατος λόγος τῆς προτιμήσεως τῆς λαλουμένης ὡς γραπτῆς γλώσσης εἶναι ἢ ἀνικανότης τῆς καθαρουούσης νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς καλαισθησίας κάπως, ἀντιφατικὸν θὰ ἦτο νὰ θεωρήσωμεν θεμιτὴν τὴν χρῆσιν γλωσσικῶν στοιχείων ἀσυμβιβάστων πρὸς ταύτην». (4)

Τὰ γλωσσικὰ αὐτὰ στοιχεῖα, τ' ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν καλαισθησία, δὲν ἦσαν κατὰ τὸ Ροῦδη, μόνο μερικὰ κάπως «δυσκατάποτα», ἔπως ἢ ἀνθρωπότη, ἢ ἀνθρωπό- τητα, μὰ πρὸ πάντων, μεταφερόμενες στὴ γραπτὴ, οἱ λέξεις τῆς καθημερινῆς ἑμι- λίας. Πῶς, λοιπόν, θὰ μποροῦσε νὰ γραφτεῖ πέρα ὡς πέρα στὴ δημοτικὴ βιβλίον δλό- κληρο ποὺ ν' ἀρέσει στοὺς ἀναγνώστες; Ὁ Ροῦδης τὸ θεωροῦσε ἀδύνατο. «Ἡ ἀντι- κατάστασις τῆς ἀποδειχθείσης ἀχρήστου εἰς καλλιτεχνικὸν λόγον καθαρουούσης διὰ τῆς ζωντανῆς γλώσσης τῶν Ἑλλήνων, εἶναι μὲν κατορθωτὴ διὰ κοινου ἀγῶνος τῶν λογίων, ἀλλὰ και ἀδύνατον (5) σήμερον εἰς οἰονδήποτε αὐτῶν νὰ συγγραψῇ δημοτι- κῶς δλόκληρον βιβλίον ἀρεστὸν εἰς τοὺς ἀναγνώστας, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἀρκεῖ νὰ κα- ταβάλλῃ και τὸν φιλοπονώτατον τὸ ποσὸν τοῦ ἀπαιτουμένου πρὸς τοῦτο κόπου και χρόνου». (6) Τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη ἀπόδειξε ὅτι εἶναι ἀδύνατη ἢ ἄμεση χρῆσις τῆς δημοτικῆς σὲ βιβλίον δλόκληρον. (7)

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ εἶχε γραφεῖ στὴν ἄδολη, στὴν «κλασσικὴ» δημοτικὴ, μιὰ δημοτικὴ χημικῆς καθαρότητος, και ποὺ εἶναι ζήτημα ἂν ταυτίζεται με τὴ σημερινὴ μας ὀμιλουμένη, (8) μὰ με τὴ νοθευμένη, με τὴν «παρδαλῆ» δημοτι- κὴ τῶν χυδαῖστων, τοῦ Κανταρτζῆ, τοῦ Κωσταντά και τοῦ Φιλιππίδη, ποὺ τὴν γρά- φουν λέγει ὁ Ροῦδης, «σήμερον ἐξ ἴσου ἀμελῶς, ἀπροσέκτως και ἀνωμάλως, δύο ἢ τρεῖς ἑπτανήσιοι και ἰσάριθμοι διηγηματογράφοι» εἶναι ἀκόμη χειρότερα τὰ πράγμα- τα. «Ταύτης (τῆς παρδαλῆς δημοτικῆς) τὸ μέγα ἐλάττωμα εἶναι ὅτι οὐδὲν κατώρθω- σαν οἱ προτιμηταὶ αὐτῆς νὰ φιλοτεχνήσωσιν ἄξιον λόγου, οὐδὲ ν' ἀποδείξωσιν ἄλλο

(1) Εἰδ. 221—222.

(2) Ποὺ πολιτογραφοῦνται στὴ γλώσσα μας «ἄνευ τοῦ ἐλαχίστου τῆς ἐκφράσεως κέρδους, ἐκ πλατωνικοῦ ἔρωτος πρὸς τὴν ἀηδίαν». (Πάρεργα. πρόλ. κ').

(3) Τὸν δεῦτερο τύπο τὸν συνηθίσαμε τώρα πιά, ὁ πρῶτος ὅμως και σήμερον ἀκόμα, σα- ράντα χρόνια ὑστερα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πινὲ ἔγραφε ὁ Ροῦδης, ἐξακολοθεῖ, καθὼς τὸν γράφουμε, ὄχι βέβαια νὰ ὀρθῶναι τίς τρίχες τῆς κεφαλῆς μας, ἀσφαλῶς ὅμως νὰ μᾶς φέρνει ἕνα μικρὸ ριγος.

(4) Εἰδ. 204.

(5) Ἐγὼ ὀπογραμμίζω.

(6) Εἰδ. 204. (7) Εἰδ. 217.

(8) III, 115, 129.

τι παρὰ μόνον ὅτι εἰς τὰς λοιπὰς τῆς λύσεως τοῦ (γλωσσικοῦ ζητήματος) δυσχερείας πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ἡ ἀνυπαρξία συγγραφέων ἱκανῶν νὰ καταστήσωσι τὰ οὕτω γραφόμενα ἀρεστὰ εἰς τοὺς ἀναγνώστας». (1)

Ἐπῆρχε, ὁμοῦ, στὴν ἐποχὴ τοῦ Ροῦδῆ, καὶ ἄλλη δυσκολία γιὰ τὴν ἄμεση χρησιμοποίησιν τῆς δημοτικῆς, εἴτε τῆς ἄδολης εἴτε τῆς μιχτῆς, εἴτε τῆς κλασικῆς εἴτε τῆς παρδαλῆς, καὶ ἡ δυσκολία αὕτη ἦταν (καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ὡς σήμερα ἀκόμα) οἱ ἀφηρημέναι λέξεις τῆς καθαρῆς καὶ τῆς ἀρχαίας. Τῇ δυσκολίᾳ αὕτῃ τὴ θεωροῦσε ὁ Ροῦδῆς μεγαλειότερη ἀπ' ὅλες τῆς ἄλλης. Οἱ Κρήτες, ὁ Βηλαράς, ὁ Χριστόπουλος καὶ ὁ Σολωμὸς διαμόρφωσαν σύμφωνα μὲ τῆς ὑπαγορεύσεις τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς λογικῆς, τὸν νεώτερο ἔμμετρο λόγο, ἐνῶ οἱ λόγιοι (οἱ πεζογράφοι καὶ οἱ ἐπιστήμονες) ἀνίκανοι νὰ σκεφτοῦν λογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ, ἔκαναν, ἀπ' ἐναντίας, ὅ,τι μποροῦσαν γιὰ νὰ μὴν ἐφαρμοστῆ ἡ ὀρθὴ λύση τοῦ γλωσσικοῦ καὶ στὴ νεοελληνικῇ πεζογραφίᾳ. «Ἡ μεγίστη, τῷ ὄντι, λέγει ὁ Ροῦδῆς, δυσχέρεια κατὰ τῆς ὁποίας προσκρούει ὁ ἐπιχειρῶν νὰ πεζογραφήσῃ εἰς τὴν μητρικὴν γλῶσσαν, εἶναι ὅτι αἱ ἀφηρημέναι ἀρχαῖαι λέξεις, αἱ κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς αἰῶνας μετατεθεῖσαι εἰς ἀργίαν μετὰ τῶν ἐννοιῶν τὰς ὁποίας ἠρμήνευσαν, ἔμειναν ἀμέτοχοι τοῦ ἐκ τῆς ἀδιαλείπτου τριδῆς, «ὀμαλισμοῦ τῆς νεωτέρας γλώσσης», ὡς ὀνόμασεν ὁ Κοραΐς τὴν δῆθεν φθορὰν ἐν στιγμῇ καθ' ἣν ὑπερίσχυσε τῆς γλωσσικῆς προλήψεως ἡ ὀρθὴ του κρίσις». (2).

Ὁ ὀμαλισμὸς τῶν ἀφηρημένων αὐτῶν λέξεων δὲ μποροῦσε νὰ γίνῃ ἀπὸ τὸ λαὸ γιὰτὶ δὲν τῆς ἤξερε, (3) τὸ κακὸ ὁμοῦ τὸ μετριάξει τὸ γεγονός ὅτι «τὰ ἀπολύτως ἀνοικονόμητα» δὲν εἶναι εὐτυχῶς πολλὰ, ὅτι «ἡ καταφυγὴ εἰς συνώνυμον ἢ διττότυπον δύναται ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ περιορίσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν δεομένων μεταπλάσεως, ἡ δὲ βαθμιαία οἰκείωσις πρὸς τὰ κατ' ἀνάγκην μεταπλαττόμενα νὰ συνδιαλλάξῃ διὰ τοῦ χρόνου τὴν χρῆσιν αὐτῶν πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς καλλιτελείας», (4).

Ὁ Ροῦδῆς, λοιπὸν, γιὰ ὅλους τοὺς λόγους ποὺ εἶπαμε, ἀπέκλειε καὶ γιὰ τὴν ἀτομικὴν τὴν χρῆσιν καὶ γιὰ ὅλη γενικὰ τὴ νεοελληνικῇ πεζογραφίᾳ—ἐκείνην ποὺ θέλει τοῦλάχιστον νὰ ἔχει ἀναγνώστες καὶ ν' ἀρέσει,—προσωρινὰ τὴ δημοτικὴν. Ὡς τὴν ὀριστικὴν μας ἐπάνοδο στὴ μητρικὴν μας γλῶσσαν νόμιζε ὅτι ὅσα μποροῦν κάθε φορὰ νὰ ρίξουν, προσέχοντας μήπως προσκρούουν στὴ συνήθεια τῶν ἀναγνώστων, στοιχεῖα—τοὺς ἀτικισμοὺς, δηλαδή, «ὅσα εἰσῆχθησαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εἰς τὴν καθαρῆσαν, οὐχὶ πρὸς πλήρωσιν χάσματος τινος αὐτῆς ἀλλὰ πρὸς ἄσκοπον ἀντι-

(1) Εἰδ. 217. (2) Εἰδ. 203. (3) V, 39. (4) Γιὰ μοναδικὸ ὑπόδειγμα δίνει τοὺς στίχους αὐτοὺς, ἀπὸ τὴν πρώτη ἐκδόσει τοῦ «Ὁδοιπόρου» τοῦ Παναγ. Σούτσου :

Ἦσυχε Ὀκεανέ μου ! Ὡ ἀτάραχέ μου γέρε,
εἰς τ' ἀνήσυχά μου στήθη τὴν γαλήνην σου κἂν φέρε,
ἢ ἂν θέλῃς ἔπαρέ με, σύρε με στὰ σκοτεινὰ
σὰν αὐτὸ τὸ ξηρὸ φύλλο, ποῦ σ' τὸ κύμα σου γυρνᾷ.

Τὸ φῶς εἶμαι τῆς σελήνης, ὅταν τρέμῃ πρὶν ἢ δύσῃ.
τῶν βουνῶν εἶμαι ἢ πάχνη πρὶν ἀέρας τὴν φύσῃ·
εἶμαι αὔρα φθινοπώρου, ποῦ γογγύζει καὶ περνᾷ,
εἶμαι ἴσκιος ποῦ τὴν νύκτα εἰς τὰ μνήματα γυρνᾷ.

«Παραθέσαντες ἀνωτέρω, προσθέτει, στίχους «καθαρογλώσσους» δημοτικῶν ποιητῶν (τοῦ Ἐρωτοκρίτου, τῆς Ἐρωφίλης, τοῦ Στάθου (κωμικοῦ δράματος) δυσκόλως διακρινόμενους ἀπὸ τοὺς καθαρῶν, παραθέτομεν πρὸς πληρεστέραν ἀπόδειξιν τοῦ ἀδιασπάστου πρὸς τὴν ζωντανὴν γλῶσσαν δεσμοῦ τῆς ἀναττικῆς καθαρῆς καὶ τοὺς ἐξῆς ἐκ τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ «Ὁδοιπόρου».

κατάστασιν δι' ἀρχαίων τῶν πρώην εὐχρήστων εἰς τὸν γραπτὸν λόγον ζωντανῶν», ὅλα τὰ στοιχεῖα αὐτὰ μπορούσαν νὰ πεταχθοῦν ἀμέσως κιόλα. Ἔτσι καθαρισμένη ἢ ἀνάπτυξη θὰ ἀποχτήσει «ἀδιάσπαστον πρὸς τὴν ζωντανὴν γλῶσσαν δεσμὸν» (1) θὰ εἶναι ἀπαλλαγμένη καὶ μόνο ἀπ' τοὺς ἀττικισμοὺς, «γλῶσσα ἱκανῶς εὐληπτος, εὐμάθητος καὶ σχετικῶς ὁμαλὴ», (2) «ἀνεχτὴ» σχετικὰ μὲ τὸν «ἀφόρητο ἀττικισμό», προσωρινή, ὅμως, πάντα καὶ ἐπιβεβλημένη ἀπ' τὴν ἀνάγκη. (3) Βαρύτατα, βέβαια, καὶ αὐτηγῆς ἐλαττώματα «εἶναι ἢ παράβασις τῶν φθογγικῶν νόμων τῆς λαλουμένης καὶ ἢ ἐκ τῆς περιττοφωνίας δυσχρηστία εἰς καλλιτεχνικὸν λόγον, ἀλλὰ καὶ ἀνεκτίμητον πλεονέκτημα ὅτι ὁ «σφυγμὸς τῆς ζωῆς», ὁ ἐντελῶς ἐκλείψας ἐκ τῆς ἀττικίζουσης, παραμένει ἀσθενὴς μὲν, ἀλλ' ἀκόμη αἰσθητὸς εἰς αὐτὴν». Ὁ παλμὸς θὰ δυναμώνει ὅσο ἐξακολουθεῖ τὸ καθάρισμα, τὸ πέταγμα, δηλαδὴ, τῶν νεκρῶν καὶ ἢ προσθήκη τῶν ζωντανῶν στοιχείων, μὰ καὶ μ' ὅλο τὸ δυνάμωμά της θὰ εἶναι μιὰ γλῶσσα, προσωρινή, θὰ γράφεται ὡς ποῦ νὰ πάρει τὴ θέση της ἢ δημοτικῆ. Ἡ καταλληλότερη γραφτὴ ἔπρεπε νὰ εἶναι μιὰ καθαρισμένη γλῶσσα. Ποιὸς ἀπάνω κάτω ἦταν ὁ τύπος τῆς γλῶσσας αὐτῆς; Τελείως δὲν τὸν καθορίζει ὁ Ροῦδης, οὔτε θεωρητικά, οὔτε μὲ ὑποδείγματα ἔντεχνου λόγου (4). Τὴν ὀνομάζει «ἀνάπτυξο», καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ γενικώτερον καὶ φανερώτερον γινώρισμά της: Ἄνάπτυξο, δηλαδὴ ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τοὺς ἀττικισμοὺς, προπάντων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα νεκρὰ στοιχεῖα τ' ἀσυμβίβαστα μὲ τὴν ζωντανὴν λαλιά. Ἀλλὰ τὰ δεύτερα αὐτὰ ἔπρεπε οἱ ἀγωνιζόμενοι γιὰ τὴν μονογλωσσία νὰ τὰ ρίχνουν σιγὰ σιγὰ στὴ θάλασσα.

Μιὰ τέτοια καθαρῆσα, ἀπλουστευμένη, ξεκαθαρισμένη, τόσο κοντὰ πρὸς τὴν δημοτικὴν, μπορούσε νὰ ὀδηγήσει στὴ δημοτικὴ, στὴ γραφτὴ γλῶσσα γιὰ τὴν ὁποία φαίνεται νὰ πίστευε καὶ ὁ Ροῦδης, πὼς τελικὰ μὲ τὴ ροὴ τοῦ χρόνου, θὰ ἐπικρατήσει; Φαντάζομαι πὼς δὲ θὰ τὸ ἀπέκλειε. Ἦταν αὐτὸ ἓνα εἶδος «συνάντησης» στὸ νοῦ του, σὰν τὴν ἄλλη ἐκείνη συνάντηση «εἰς τὸ μέσον τῆς κλίμακος» ποῦ τὴν εἶχε ὀνειρευτεῖ ὁ Κοραῆς. Ἡ γραφτὴ καθαρῆσα θὰ ἐκινεῖτο πρὸς τὴν δημοτικὴν ὅπως καὶ ἢ δημοτικὴ βρισκόταν, ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς καθαρῆσας ποῦ εἶχαν εἰσαχθεῖ μέσα της, σὰν κινημένη πρὸς τὴν καθαρῆσα.

Ἡ εἰσχώρηση τῆς καθαρῆσας στὴ δημοτικὴ πίστευε πὼς εἶναι γεγονός, ὁ Ροῦδης. Ὁχι, μονάχα στὸν ἔντεχνο λόγο, σὲ βιβλία τῆς πιὸ ἀδολῆς δημοτικῆς, ὅπως τὸ «Ταξίδι», μὰ καὶ σὲ γνησιώτατα δημοτικὰ τραγούδια, (4) καὶ στὴν ὁμιλία, προπάντων, ὅπου ἢ εἰσχώρηση ἀπλώνεται ὁλοένα. (5) Βέβαια τὰ παρείσαχτα αὐτὰ στοιχεῖα τὰ θεωροῦσε «βαρβαρισμούς», φοβόταν, μάλιστα, μήπως τὸ μίγμα τῶν γραμματικῶν τύπων καθαρῆσας καὶ δημοτικῆς κατανοῦσε νὰ κάνει τὴν τελευταία «ἀγνώριστη», (6) ὁμολογοῦσε, ὡστόσο, ὅτι εἶναι ἓνα γεγονός (7) στὸ ὁποῖο θέλοντας καὶ μὴ πρέπει νὰ ὑποταχθοῦμε. Τοῦ κάκου ὁ Ψυχάρης τοῦ παρατηροῦσε ὅτι: «tendre à rapprocher la langue écrite de la langue parlée, c'est proprement amener le trouble grammatical dans les deux systèmes grammaticaux et cela par suite de lois phonétiques aussi inéluctables que les lois de l'Astronomie» (8) Τοῦ κάκου τοῦ τόνιζε ἀκόμα ὅτι κάθε φιλολογικὴ γλῶσσα ἔχει τὴν ἐνότητα στὴ βάση της, αὐτὴ εἶναι ὁ λόγος τῆς ὑπαρξῆς της, τὸ γονιμοποιὸ της σπέρμα, ὅτι ἢ συνύπαρξη πλάι πλάι δυὸ γραμματικῶν εἶναι ἀντίθετη στὴν οὐσία της. (9) Ὅτι ἂν δεχτοῦμε γιὰ πρότυπο τὴν ὁμιλία πέφτουμε στὸ συμβιβασμό. Τοῦ κάκου τοῦ τόνιζε ὅτι μὲ τις θεωρίες του φέρνει πίσω τὴ γλῶσσα μας, ἐνῶ πάει μπροστά, ὅτι σ' ὄρισμένες κρίσεις του πέφτει ὁ Ροῦδης θύμα μιᾶς ὀπτικῆς ἀπάτης, ὅτι ἀκριβῶς ἐκεῖνο ποῦ πλησιάζει περισσότερο τὴν δημοτικὴν πρέπει καὶ πιὸ ἀλύπητα νὰ ξεριζώνεται. (10) Ὁ Ροῦδης δὲν πειθότανε. Ἐξακολουθοῦσε νὰ ἔχει βαθειὲς καὶ οὐσιαστικὲς ἀντιρρήσεις.

(1) Εἰδ. 220. (2) Εἰδ. 209. (3) III, 112. (4) Εἰδ. 131, 218. (5) V, 37. (6) X, 38. (7) Ἐγὼ ὑπογραμμίζω. (8) V, 53. (9) V, 43. (10) V, 43.

8

Και πρώτη και μεγαλειότερη ήταν ότι η ίδια η γλώσσα του Ψυχάρη, ή πρωτοφανής για την ενότητα και την ομοιότητα της, για την τόση πιστή προσήλωση στην άδολη δημοτική (1) καταντά, επειδή ακριβώς είναι τόσο καθαρή, «χημικώς καθαρή», πλαστή, έτσι που να μην είναι η σημερινή ομιλούμενη των ελλήνων, αλλά μιὰ γλώσσα τεχνητή (αυτό δεν τόλεγε, τό πίστευε όμως, ο Ροῦδης) όσο, περισσότερο, ίσως, κι' η καθαρεύουσα.

Αφοῦ, λοιπόν, η άδολη δημοτική δὲ μπορούσε να χρησιμοποιηθεῖ όχι μονάχα γιατί θα προσέκρουε στις οπτικές και ακουστικές συνήθειες τῶν ελλήνων, μὰ και γιατί ήταν τεχνητή, αφοῦ και τῆς μιχτής δημοτικῆς ἡ χρήση δὲν ήταν εύκολη, ἀπ' τὴ μιὰ μέρα στην ἄλλη, για τούς λόγους που εἶπαμε, ὡς μόνη λύση, ὡς μόνη «διέξοδο» ἀπέμενε ἡ ἀπλουστευμένη καθαρεύουσα.

Σ' αὐτήν ἔκλινε ὁ Ροῦδης, αὐτήν ἔγραφε με μοναδική, πρέπει να ὁμολογηθεῖ τέχνη και συνέπεια, αὐτήν, τέλος, ὑπόδειξε για γραφτὸ γλωσσικὸ τύπο ὡς τὴν ἀντικατάστασή του ἀπ' τὴ δημοτική. Τὸν κίνδυνο ὅτι ἡ ἀπλουστευμένη καθαρεύουσα, ἀκριβῶς επειδὴ θάταν τέτοια, θα ρίζωνε ἀκόμα περισσότερο και ὅτι δὲ θα μπορούσε, συνεπῶς, να ὀδηγήσει μιὰ μέρα στὴ δημοτική, τὸν ἀπέκλειε ἢ δὲν ἤθελε να τὸν λάβει ὑπ' ὄψει. Πίστευε ὅτι ἡ καθαρεύουσα ὀλοένα ἀπλοποιούμενη και ἡ δημοτικὴ πλουτισμένη ἤδη και ὀλοένα πλουτιζόμενη ἀπὸ στοιχεῖα τῆς καθαρεύουσας, θα μπορούσαν ἴσως μιὰ μέρα να συναντηθοῦν.

Ἡ βάση τῆς θεωρίας του δὲν ήταν ἐπιστημονική, μήτε ἐξέτασε τὸ γλωσσικὸ ζήτημα στὴν ὀλότητά του (σύνταξη, φθογγολογία). Γιατί τότε θάβλεπε ὅτι οἱ δυσχέρειες για τὸν ταυτισμὸ τῶν δύο γλωσσῶν εἶναι πολὺ μεγαλειότερες ἀφ' ὅ,τι φαντάστηκε, και ὅτι συνεπῶς, ἡ συνάντηση στὴν ὀποῖαν πίστεψε εἶναι μιὰ οὐτοπία.

Κ. ΠΑΡΑΣΧΟΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

(1) V. 54, 66, 57. (2) III, 115—116.

ΑΠΟΨΗ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ

Τὸ ὅτι ὁ σοσιαλισμός, ὡς διεθνὴς ὀργάνωση, βρίσκεται σὲ μιὰ δύσκολη καμπὴ τῆς ἱστορίας του κανεὶς δὲν ἀμφισβητεῖ. Τὰ χτυπήματα ποὺ ἀπὸ παντοῦ σ' ὄλες τὶς χώρες δέχεται εἶναι γνωστά.

Ἄρχισαν, εἶναι χρόνια τώρα, μὲ τὴν ἐπικράτηση τοῦ Ἰταλικοῦ φασισμού. Στὴν Ἀγγλία τὸ ἐργατικὸν κόμμα ποτὲ δὲν ὑπῆρξε πραγματικὰ μαρξικό, ποτὲ δὲν μεταχειρίστηκε τὴν ἐπαναστατικὴν φρασεολογίαν, δὲν ἐπεκαλέσθη τὴν πάλην τῶν τάξεων ἢ τὸν ἱστορικὸν ὄλισμόν. Τελικὰ τὸ κόμμα αὐτὸ ἔχασε κάθε ζωτικότηταν, ὅταν στὰ 1931 δὲν στάθηκε ἄξιο ν' ἀποσπάσει καινούργιες ὑποχωρήσεις ἀπὸ τὴν ἐξασθενησμένην ἀπὸ τὴν κρίσιν κεφαλαιοκρατίαν καὶ βρέθηκε σὲ ἀδυναμίαν νὰ τὴν ἀνατρέψει.

Τώρα τελευταῖα εἶδαμε στὴ Γερμανίαν, μὲ τὴν ἀνοδο τοῦ Χίτλερ, μιὰ τέλειαν κατατρόπωση τῆς ἰδέας τῆς Ἐλευθερίας μὲ τὴν ὁποία τόσες γενεές τράφηκαν στὸ παρελθόν—μὲ τάσιν γενικῆς ἐπέκτασης τοῦ κακοῦ.

Μὰ τί συνέβη ποὺ τὰ παλαιὰ ἰδανικά ἐγκατελείφθησαν ἀπὸ τὴν μεγαλείτερον μερίδα ἑνὸς ἔθνους ὡς τὸ γερμανικόν; Στὸ ἐρώτημα τοῦτο δὲν εἶναι δύσκολον νὰ δοθῇ ἀπάντησις. Γιὰ νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ πέρνει συνείδησιν τῆς σημασίας τῆς Ἐλευθερίας του πρέπει νὰ ζεῖ μὲ ἕνα minimum εὐημερίας· κ' ἢ φτώχεια στὴ Γερμανίαν ἔφτασε σὲ σημεῖον, εἶναι τώρα δεκατέσσερα χρόνια, ποὺ τὸ ἄτομον ἔχασε τὴν προσωπικότητά του, μαζί μὲ τὴν λίγην ἀτομικὴν του περιουσίαν. Κόσμος ὀλόκληρος ἀνθρώπων ἔχασε ὅ,τι εἶχε καὶ δὲν εἶχε, ὀλόκληρες κοινωνικὰς τάξεις ἐξαφανίστηκαν, πλῆθος ἀνθρώπων γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ζήσῃ πέρασε ἀπὸ τὰ πικρὰ διαφορετικὰ ἐπαγγέλματα· ἀριστοκράταις ἔγιναν φορτοεκφορτωτῆς, καὶ φοιτητῆς γκαρσονιὰ ξενοδοχείων. Ὅταν λοιπὸν ἕνα μεγάλο μέρος ἀπ' τοὺς κατοίκους μιᾶς χώρας περνάει ἀπὸ τὶς ἐναλλαγὰς αὐτὰς δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἐπακολουθήσῃ οὐσιαστικὴν μεταστροφὴν τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς. Ἄς προστεθοῦν σ' ὅλ' αὐτὰ καὶ οἱ μεγάλες ὀμαδικὰς συγκινήσεις ποὺ αἰσθάνθησαν οἱ λαοὶ σ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου, ἢ μικρὰ σημασία ποὺ δίνει σήμερον ἕνας νέος στίς ἀτομικὰς του ἐλευθερίας (πράγμα ποὺ ἔχει ὡς προϋπόθεσιν τὴν μόνωσιν) καὶ θὰ κατανοηθῇ καλλίτερα ἢ μεταστροφὴν τῆς ψυχολογίας ὠρισμένων λαῶν.

Μέσα σὲ μιὰ τέτοια πνευματικὴ, ἠθικὴ καὶ ψυχικὴ ἀναστάσις ἐπεκράτησε τὸ κίνημα τοῦ Χίτλερ, κίνημα ποὺ μὲ μεγάλη ἐπιμονὴν δούλευε ἀπὸ τὴν ἐπομένην τοῦ πολέμου, στὴν ἀρχὴν ὡς ἀσήμαντη μειοψηφία, ποὺ σιγὰ-σιγὰ φούντωσε μαζί μὲ τὴν ὀικονομικὴν κρίσιν καὶ τὴν τρομερὴν αὐξήσιν τῆς ἀνεργίας, μέχρις ὅτου κατέκτησε τὸ μεγαλιέτερον μέρος τοῦ γερμανικοῦ πληθυσμοῦ,

ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ 1911

ΑΡΙΘ. 8

Ο
"ΑΡΓΟΣ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ
ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ
Γ. ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ Θ. Α. ΚΑΛΟΓΕΡΙΚΟΣ

ΤΟ ΜΟΝΟΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΓΡΑΦΕΙΟΝ
ΑΠΟΚΟΜΜΑΤΩΝ ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ

ΤΑΚΗΣ Μ. ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

9 ΟΔΟΣ ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ (ΣΤΟΑ ΠΑΠΠΟΥ)

ΤΗΛΕΦ. 23-616

Απόκομμα

Τυ. "Σήμερα"

Χρονολογία

Μαΐου 1933

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΪΔΗΣ

Γ' ΓΕΝΙΚΟΙ ΧΑΡΑΧΤΗΡΙΣΜΟΙ (*)

Δέν κίνησε θερμά και ζωντανά τὸ στοχασμὸ του ὁ Ροΐδης γύρω ἀπὸ τὰ ζητήματα πού ἄγγιξε, δέν ἔβαλε σὲ τίποτε ἔλη του τὴν ψυχὴ. Ἡ διάνοιά του μόνο κινήθηκε, καὶ αὐτὴ, ὅμως, δίχως ἀνάταση καὶ ἔξαρση, σὰν ἀπὸ περιέργεια καὶ ἀπὸ κάποια ἀπόσταση, ψυχρά. Τὸ πάθος πού τὸν συνεπαίρνει κάποτε εἶναι διανοητικὸ καὶ μόνο, ὁ φανατισμὸς του καθαρὰ ἐγκεφαλικὸς.

Σὲ κανένα ἔργο του δὲ φαίνεται ὁ ἄνθρωπος πού δονήθηκε ἀπὸ τίς ρίζες τῆς ὑπαρξῆς του. Εἶναι γεμάτος ἀδυναμίες καὶ ὑποχωρήσεις. Ὑποχώρηση στὴν καθαρῆουσα πού δέν τὴ δεχόταν σὰ γλῶσσα φιλολογικὴ καὶ ὅμως ἀποκλειστικὰ τὴ μεταχειρίστηκε, ὑποχώρηση στὸν τόνο καὶ ἀκόμα στὴ μορφή τῶν φιλολογικῶν δοκιμῶν του.

Δὲ θέλει νὰ εἶναι οὐσιαστικὸς καὶ βαθύς, ἔστω καὶ μὲ τὸν κίνδυνο νὰ φανεῖ λιγάκι κουραστικὸς, μὰ πρὸ πάντων εὐχάριστος. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ ἀλαφρὸς ἐκεῖνος τόνος, ὁ κάπως ρηχὸς, πού τὸν εἶχε ἀπ' τὴν ἀρχὴ καὶ πού τὸν διατήρησε πάντοτε. Φαντάζομαι ὅτι στὸν τόνο αὐτὸν θὰ εἶχε γιὰ πρότυπο ὠρισμένους γάλλους δοκιμιογράφους, ἴσως καὶ χρονογράφους (chroniqueurs) καὶ στὴ μορφή τῶν δοκιμῶν του — καὶ ἰδίως τῶν ὄχι καθαρὰ φιλολογικῶν, τίς «causeries» τοῦ Sainte - Beuve. Σὲ μερικὰ ἄρθρα του ὄλη ἡ πλαστικὴ, ὄλη ἡ σύνθεση, οἱ ἀβίαστες «συνδέσεις» (transitions) πού τόσο τίς ἀγαποῦσε καὶ ὁ Sainte - Beuve, ἐκεῖνο τὸ μαλακὸ καὶ ὄλο καμπύλες κύλισμα τοῦ λόγου, δείχνει ὅτι ὁ Ροΐδης εἶχε, ἀπὸ ὠρισμένη ἐποχὴ καὶ πέρα τοῦλάχιστον, γιὰ πρότυπο τὸν Sainte - Beuve. Μὰ τοῦ ἔλειπε ἡ στόφρα τοῦ γάλλου κριτικοῦ. Ἔτσι ἡ μορφή μένει θελχτικὴ, ἀνετη, χαριτωμένη, ἡ πιὸ χαριτωμένη σ' ὄλη τὴ νεοελληνικὴ πεζογραφία, τόσο ὥστε νὰ κάνει τερπνότατα καὶ τὰ πιὸ στεγνὰ θέματα, τὸ βάθος, ὅμως, κάπως φτωχὸ.

Στὸ Ροΐδη εἶναι φανερὴ ἡ ἔλλειψη μιᾶς βαθύτερης καλλιτεχνικῆς εὐαισθησίας. Δέν αἰσθάνεται ὄχι μόνον ἔντονα, θερμά, τίς «καλὰς τέχνες» μὰ οὔτε κἂν τὴ φιλολογία, ὅπου, τοῦλάχιστον, ἀπαιτεῖ κάποια διαίσθηση ὀξύτερη ἀπὸ τὴ συνηθισμένη.

(*) Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο καὶ τέλος.

τώρα φτάνω στο συμπέρασμα πού έταξα εϋθύς έξ αρχής τοϋ γραφτοϋ μου για σκοπό. Ποιός ειλικρινής Κομμουνιστής κριτικός μπορεί να μιλήση περιφρονητικά για τὸ ποίημα ; Δέν τοϋ ζητάω να μολογήση — έδῶ ἄς προσέξη — πῶς εἶνε ἓνα ἄρτιο ποίημα, γραμμένο ἀπό ἓναν ἀστό ποιητὴ τῆς κατάπτωσης, σὲ τέλειαν ἰσορροπία μὲ μιὰ κοινωνία καταρρέουσα, μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία βγήκε. Αὐτὸ φωνάζει μοναχό του. Θέλω κάτι πολὺ παραπάνω. Νὰ αἰσθανθῆ καὶ νὰ μολογήση, πῶς τὸ ἴδιο ὁ Κομμουνιστής ἀναγνώστης, ἔσο καὶ ὁ μὴ ἐπαναστατημένος, διαβάζοντας τὸ ποίημα τοῦτο, ἔχει νὰ βγῆ ὠφελημένος. Γιατὶ ἡ ἄδολη τέχνη, βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. Καὶ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια τῆς δέν ἔχει νὰ φοβηθῆ κανένας. Μὴ δέν εἶνε ἀπὸ τὸ ἰδανικὸ τοϋ Κομμουνισμοῦ ἡ ἀνεξαρτησία ; Μὴ καὶ ἡ κακομεταχείριση τῆς ἀνεξαρτησίας ἀπὸ ἀνίκανους ἡγέτες, δέν εἶνε στὸ πιστεῦω μέσα τῶν Κομμουνιστῶν νὰ διαπιστώνεται καὶ νὰ πολεμῆται ; Εἴτε ἡ κοροϊδία για τὶς ψευτιές, τὶς πομπές τῶν τιποτένιων ἑστεμμένων, τὴν δολιότητα σὶς πίστεις τους πού τὶς προδίνουν για νὰ κερδίσουν τὴν ψευτοἀνεσὴ τους καὶ τὴν ψευτοδόξα τους δέν εἶνε πράμα πού ὁ Κομμουνισμὸς ἀγαπᾷ ; Ὁ στιγματισμὸς τῶν τέτιων φανερωμάτων ; Εἴτε ἡ λύπη για τοὺς πάσχοντες, για τὰ μοιραῖα χτυπήματα, δέν εἶνε συναίσθημα ὄλων τῶν ἀνθρώπων, τῶν ἄξιων νὰ λέγονται ἀνθρωποὶ ;

Ἐξεπίτηδες πῆρα για παράδειγμα ἓνα ποίημα πού φανερώνεται σὰν ἀπὸ τὰ ἐντελῶς ἀρρωστημένα καὶ καχεκτικά, για νὰ δείξω, πῶς εἶνε κακοπιστία ἡ ἐπιμονὴ πού τόσο λένε, ὅτι ὁ Καβάφης εἶνε ὄξω ἀπὸ τὴ ζωὴ, νεκρός, ἔζησε μέσα στὴ μούχλα παρακμασμένων χρόνων, καὶ εἶνε σὰν δηλητήριον ἡ ποίησή του. Ἀντίθετα τὸν βλέπω γιοματὸν ὄρμῃ πρὸς τὰ εϋγενέστερα καὶ ζωντανώτερα σημερινὰ πράματα, ἄξιον νὰ ἐνθουσιάσῃ τὸν καθένα. Χαίρομαι πού γραφε στὴ γλῶσσα μας καὶ πού συνάμα εἶνε προωρισμένος ν' ἀγαπηθῆ ἀπὸ ὄλον τὸν κόσμον. Καὶ λυπᾶμαι πού πέθανε καὶ δέν βρέθηκε ἓνας νὰ τὸν ἐγκωμιάσῃ, σὰν νὰ πέθανε μιὰ μίγα, τὴ στιγμὴ πού ἔρχεται σὲ συνέδριον ἡ περίφημη Ἀκαδημία για νὰ ἐξυμνήσῃ τὸ φλόγαρο γαλλικὸ γύναιο, πού βέβαια δέν τοῦ ἄξιζε οὔτε ἡ τιμὴ τοῦ συγχρονισμοῦ τοῦ θανάτου του μαζί μὲ τὸ μεγάλο παγκόσμιον ποιητὴ Κωνσταντῖνον Καβάφη. Τέτια ἀσυνείδητη, κακόπιστη καὶ ἀνίδεη φυλὴ δέν θὰ κατοικεῖ, εἶμαι βέβαιος, καμμιά γωνιά τῆς γῆς.

Περисσεύει νὰ πῶ για τὸ τεχνικὸ μέρος ὅ,τι ὁ καθένας βλέπει καθαρά : πόσον θαυμαστὰ ὁ «μῦθος» του εἶνε ἓνα τιποτένιον ὄραμα μιᾶς στιγμῆς, φανταστικόν, τὸ διάβα τῆς παράτας. Πῶς ἀπ' αὐτὸ πλάθει δλόκληρη μιὰν ἐποχὴν ἱστορικὴ καὶ σπουδαία, συνάμα καὶ παντοτινὴ, μὲ προεχτάσεις στὸ παρελθόν καὶ στὸ παρόν, στὸ ὁμαδικὸ καὶ στὸ ἀτομικὸ πεδίο. Πῶς τὴν γεμίζει μὲ τὸ σκῶμμα του, πληθωρικά, ὅπως τῆς ἀξίζει, καὶ ὁμως πού μόλις νὰ διαφαίνεται, διακριτικώτατα. Πῶς ἐξαλείφεται ἡ προσωπικότητά του μὲ σεμνότητα, ὥστε οὔτε ἡ ἐλληνοπάθειά του, οὔτε ὁ ἀσφαλῆς Χριστιανισμὸς τοῦ ποιητῆ, νὰ ἐμφανίζονται για νὰ ἐπηρεάσουν τὴν ἀμερόληπτη κρίση για μιὰν ὠραία ἰδέα, τὴν ἰδέα τῆς ἀνεξαρτησίας. Πῶς ἐνώνεται, τέλος, πῶς συντήκεται θρήνος καὶ σκῶμμα, για νὰ κρύψῃ τὴ λύπησιν καὶ τὸ ἔλεος τοῦ ἀνθρώπου, φίλου τῶν ἀνθρώπων, καὶ πού τὸν θλίβουν οἱ ἀδυναμίες τους, οἱ ἀδυναμίες μας, ἡ κατάντια μας, μπροστὰ στὸ αἰώνιον πεπρωμένο τῶν Ἐναλλαγῶν.

Τ. Κ. ΠΑΠΑΤΣΩΝΗΣ

—μὰ ἀπὸ καθαρὰ καλλιτεχνικὸ ἐλατήριο, ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ δημιουργηθεῖ μιὰ ζωντανὴ λογοτεχνικὴ γλῶσσα μὲ τὴν ὁποῖαν νὰ μποροῦν νὰ ἐκφράζονται ὅσο τὸ δυνατὸ πιὸ τέλεια καὶ ἀνετα οἱ Ἑλληνες λογοτέχνες.

Βαθειά, πραγματικὴ συμπάθεια δὲν ἔδειξε ποτὲ γιὰ τὶς λαϊκὲς τάξεις. Φυσικὰ, οὔτε ἴχνος ἀπὸ κοινωνικὸ ζήτημα ὑπῆρχε τότε ἀκόμα στὴν Ἑλλάδα, ὑπῆρχε ὅμως μιὰ κατάσταση, ἡ αἰώνια διαίρεση τῆς κοινωνίας σὲ πλούσιους καὶ σὲ φτωχοὺς, καὶ τὴν κατάσταση αὐτὴ τὴν ἀντίκρουζε μὲ ἀρκετὴ νεοελληνικὴ μακαριότητα ὁ Ροῦδης :

«... Οὔτε μῖσος, ἔλεγε, μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν τάξεων ἔχομεν, ἀφοῦ ἐξίσου σπάνιοι εἶναι παρ' ἡμῖν οἱ τρώγοντες καθ' ἡμέραν φασιανοὺς ὅσον καὶ οἱ στερούμενοι τοῦ ἐπαρχοῦς πρὸς χορτασμένον τεμαχίου λευκοῦ ἢ μέλανος ἄρτου...» (1).

Ἡ ἀδιαφορία του γιὰ τὸν ἑλληνικὸ λαὸ νὰ προερχότανε, τάχα, καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι δὲν πολυσυμπάθοῦσε τοὺς ἑλληνες (2); Καὶ νὰ εἶχε τοὺς συμπατριῶτες του, τάχατε, ὑπ' ὄψιν, ὅταν θέλοντας, ἴσως, νὰ δικαιολογηθεῖ, ἔγραφε στὸ «λευκωμά» του : «Ὅπως πᾶν ἄλλο ἀνικείμενον ἀγάπης, οὕτω καὶ ἡ πατρίς ἐμπνέει ἔρωτα κἄπως ἀνάλογον τοῦ ποιοῦ αὐτῆς ;» (3)

Ὅλο τὸ θαυμασμὸ του τὸν ἐξαντλοῦσε στοὺς ἀρχαίους ἑλληνες (4). Γιὰ τοὺς νεώτερους ἔγραφε, ἀνάμεσα σ' ἄλλα, τὸ ὠμότατο αὐτό : «Κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν στηλιτικῶν ἤκουσα ξένον, γηράσαντα παρ' ἡμῖν, νὰ ἐκφράζῃ τὴν ἀκόλουθον γνώμην : «Ἐκαστὸς τόπος ἔχει τὴν πληγὴν του, ἡ Ἀγγλία τὴν ὀμίχλην, ἡ Βλαχία τὴν ἀκρίδα, ἡ Αἴγυπτος τὰς ὀφθαλμίας καὶ ἡ Ἑλλάς τοὺς Ἑλληνας» (5).

Σخرκασμὸς τσουχτερότατος — δαγκωματιὰ πού δίνει ἀδερφὸς στοὺς ἀδερφοὺς του —μὰ πρέπει κι' αὐτὸς ν' ἀποδοθεῖ, ὅπως καὶ τόσοι ἄλλοι, στὴν εἰρωνικὴ διάθεση τοῦ Ροῦδη, διάθεση τόσο αὐθόρμητη καὶ δυνατὴ πού τίποτα δὲ μποροῦσε νὰ τὴ στομῶσει, καὶ σὲ κάποιον, ἴσως, ἐκνευρισμὸ, ὄχι σπάνιο σὲ ἄνθρωπο τοῦ εἴδους του, καὶ μάλιστα στὴν τελευταία περίοδο τῆς ζωῆς του, ὅταν ἡ στέρηση τῶν παληῶν του ἀγαθῶν, τῶν τόσο ἀφθονῶν, τὸν ἔκαναν οξυθυμὸ, μισάνθρωπο, πικρό. Θὰ τὸν ἀδικούσαμε σίγουρα τὸ Ροῦδη ἂν δὲν τὰ λαδοῖναμε ὑπ' ὄψιν μας ὅλ' αὐτά.

Ποιὰ θέση ἔχει ὁ Ροῦδης σήμερα στὴν πνευματικὴ μας συνείδηση ; Δὲ μπορεῖ οὔτε σὰ συγγραφέας νὰ μᾶς ἰκνοποιήσῃ πέρα ὡς πέρα, οὔτε, πολὺ λιγώτερο, νὰ μᾶς εἶναι γόνιμος σὰν κριτικὸς. Στὴν ἐποχὴ του ὅμως, στάθηνε μιὰ σεβαστὴ λογοτεχνικὴ μορφή, ζωηρὴ καὶ ἰδιότυπη καὶ τὸν χαραχτήρα αὐτὸν τὸν διατηρεῖ ἴσαμε τώρα.

Σὰ λογοτέχνης γενικὰ φαντάζομαι πῶς θὰ ἐπιζήσῃ μὲ τὴν «Πάπισσα Ἰωάννα» καὶ μὲ τὰ κομμίσια ὅπου, ἀνεξάρτητα ἀπ' τὸ περιεχόμενον, ἔδωκε τὰ καλλίτερα δείγματα τοῦ ὕφους του.

Σὰν κριτικὸς ὅμως ; Τὰ «Εἰδωλα» ἔφεραν τὸ ἀποτέλεσμά τους, ἐξάντλησαν τὸν προσορισμὸ τους, καὶ τώρα πιὰ δὲν ἔχουν παρὰ ἱστορικὴ, ἀπλῶς, σημασία. Δείχνουν τὴ θέση πού πῆρε ἕνας νεοελληνας συγγραφέας ἀγνάντια στὸ γλωσσικὸ ζήτημα, καὶ τὶς ἀπόψεις του, σὲ μιὰ ὀρισμένη, τὴν πιὸ κρίσιμη, ἴσως, φάση τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος, θέση καὶ ἀπόψεις πού ἔχουν ξεπεραστεῖ.

Ἀπὸ τὴν κριτικὴ τοῦ Ροῦδη δὲν πιστεύω νὰ μείνει παρὰ μόνον ἡ θεωρία του, μὰ κι' αὐτὴ γιὰ τὴν ἱστορικὴ τῆς πιὸ πολὺ σημασία καὶ ὄχι γιὰ τὴν ἀξία τῆς αὐτῆ καθυτῆ. Εἶναι μιὰ θεωρία, ὅπως τὴ διατύπωσε, μάλιστα, ὁ Ροῦδης πολὺ στενὴ

(1) VII, 56.

(2) Ἄς μὴν τὸν πολυαδικοῦμε γι' αὐτό. Κἄπου σημειώνει καὶ ὁ φανατικώτατος ἑλληνολάτρης Δραγούμης ὅτι οἱ ἐκλεχτοὶ ἑλληνες θὰ νοιώθουν πάντα μιὰ στενοχώρεια στὸν τόπο τους, μὰ ὁ ἴδιος ἔγραφε καὶ τὸ περίφημο ἐκεῖνο (τὸ ὁποῖον, ὅμως στὴν ἀγανάχτησή του, κλείνει τόση ἀγάπη!) : «ἑλληνες σὰς σιχαίνομαι !»

(3) VII, «Ἀνέκδοτοι Σκέψεις».

(4) Πάρεργα, σ. 103. (5) Πάρεργα, σ. 220.

Ἄλλωστε, ἐχτὸς ἀπὸ τῆ θεωρία του τῆς περιρρέουσας ἀτμόσφαιρας καὶ ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ κήρυγμά του, ὀξύτερο ἀπὸ τοῦ Βερναρδάκη, μονάχα στὸ πολεμικὸ μέρος του μὲ σὰ μωδιασμένο, ὅμως, στὰ συμπεράσματά του καὶ σχεδὸν ἀνακόλουθο, τὸ Ροῦδη βρίσκουμε ἐλάχιστες ἀπὸ ὅ,τι ὀνομάζουμε «ιδέες». Καὶ οἱ λίγες ποὺ ἐξέφρασε ἢ εἶναι πολὺ κοινὲς καὶ πολὺ γενικὲς — ὅπως ὅ,τι λέγει γιὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς νεώτερους Ἕλληνας, — ἢ τόσο ρευστὲς ὥστε δύσκολα νὰ μποροῦμε νὰ τὶς συλλάβουμε. Μὰ καὶ ὅ,τι ἀκόμα ἀφορᾷ πρὸς ἄμεσα τὸ ἄτομό του χωρὶς νὰ χεὶ γενικώτερη σημασία, καὶ ὅ,τι θὰ μᾶς βοηθοῦσε ἴσως, νὰ φανταστοῦμε κάπως καθαρώτερα τὴν πνευματικὴ του μορφή, μένει θαμπὸ καὶ ἀκαθόριστο.

Γνήσιος σκεπτικὸς στὴ βαθύτερή του ὑπόσταση, ὁ Ροῦδης, δίνει καὶ δίχως νὰ τὸ πολυαισθάνεται, ἴσως, κάτι τὸ δισταχτικὸ καὶ τὸ ἀμφίρροπο στὴ σκέψη του, ἀποφεύγει νὰ τὴν ξεκαθαρίσει ὀλότελα, ἀρέσκεται περισσότερο σὲ παθητικὲς διαπιστώσεις παρά στὸ νὰ ἐκφράσει ιδέες ποὺ δείχνουν τολμηρὲς καὶ ἀποφασιστικὲς κατευθύνσεις. Ἦταν ἓνας ἄπιστος ποὺ εἶχε δεχτεῖ τελειωτικὰ τὴν ἀπιστία ἢ λαχταροῦσε ἢ ψυχὴ του μιὰ πίστη; Ὄταν ἔγραφε ὅτι ἡ μεγαλείτερη νόσος τοῦ αἰῶνος εἶναι ἡ ἔλλειψη πίστεως καὶ ἰδανικοῦ, διαπίστωνε ἀπλῶς, μὲ ἀταραξία ἀπόλυτου ὕλιστή καὶ σκεπτικιστῆ, τὸ θάνατο κάθε πίστεως ἢ στὰ βάθη τῆς ψυχῆς του ἐννοιωθε νὰ λαχταρίζει ἓνας πόθος, μιὰ νοσταλγία γιὰ τὸ «ἀρχαῖον μάννα τῆς πίστεως» τὸ «τόσον γλυκὺ»; (1)

Δὲν ξέρει κανεὶς ἂν πιστεῦε ὅτι ὑπάρχουν προσωπικότητες τόσο ἰσχυρὲς ποὺ ὄχι μόνον νὰ ἐπενεργοῦν στὴ γύρω ζωὴ ἀλλὰ καὶ νὰ τὴ μεταμορφώσουν, ἢ ἂν εἶχε τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ προσωπικότητα καὶ ἡ πρὸς ἰσχυρή, δὲν εἶναι παρά ἓνας ἀπλὸς φορέας ὀμαδικῶν δυνάμεων. Στὴ μελέτη του γιὰ τὸν Πέτρο τὸ Β' τῆς Βραζιλίας, φαίνεται — μὲ τὶς τελικὲς, μάλιστα, φράσεις, — νὰ δέχεται τὸ πρῶτο, ἐνῶ ὀλη του ἢ θεωρία τῆς περιρρέουσας ἀτμόσφαιρας τὸν δείχνει ὅσον ὀπαδὸ τῆς δεύτερης ἐκδοχῆς. (2)

Ἡ ἰδιοσυγκρασία του, ἢ νοστροπία του, οἱ ιδέες του, ὀλα δείχνουν τὸ Ροῦδη ὅσον ἓνα ἔλληνα «εὐρωπαϊστῆ» ποὺ ἤθελε νὰ μπεὶ καὶ ὁ τόπος του ἀποφασιστικὰ στὴ μεγάλη ὀκογένεια τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν. Οὔτε στιγμὴ δὲ θὰ δεχόταν τὰ λόγια τοῦ Βαλαωρίτη στὸ Λασκαράτο ὅτι ὁ «ἔξευγενισμὸς» (ὁ ἔξευρωπαϊσμὸς, δηλαδὴ) καταντᾷ νὰ εἶναι «καταποντισμὸς» (3). Καὶ ὅμως θεωροῦσε λάθος μεγάλο τὸ ὅτι οἱ Ἕλληνας δὲν ἄκουσαν τὴ συμβουλή τοῦ Ζαλοκώστα: «Μὴ δεχθῆτε ἢθη νέα, ὁ ἀγὼν δὲν ἐπεράνθη» (4).

Ἦταν δημοκράτης ἢ ἀδιαφοροῦσε γιὰ τὶς τύχες τοῦ ἔλληνικοῦ λαοῦ; Οἱ συνήθειές του, ἢ κοινωνικὴ του θέση, ἢ ὀικονομικὴ του κατᾶσταση (5), τὰ γούστα του, ἢ καταγωγή του, ἢ ἀνατροφή του, ἀκόμα καὶ ἡ ἰδιοσυγκρασία του, ἢ μᾶλλον λεπτὴ καὶ ἀστενικὴ, τοῦ ἔδιναν ἀναγκαστικὰ μιὰ στόφφα ἀριστοκράτη. Καὶ ὀλο τὸ ἔργο του, ἄλλωστε, ἢ μορφή του, τὸ ὕφος, ἢ βαθύτερη σύστασή του, ἀποπνέουν ἓναν ἀριστοκρατισμὸ. Ὄστόσο οὔτε κοινωνικὲς, οὔτε πολιτικὲς, οὔτε καλλιτεχνικὲς ἀριστοκρατικὲς ιδέες διατύπωσε πουθενά, καὶ μόνον τὰ «Εἶδωλα» δείχνουν ὅτι στὸ γλωσσικὸ του ἀγῶνα, τὸν τόσο δριμύ, δὲν κινοῦσε ἀπὸ ἀρχὴ δημοκρατικὴ — τὴν ἐκπαίδευση, τὸ φωτισμὸ τοῦ λαοῦ,

(1) III, 81.

(2) Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον, 1876 σ. 339 - 347. Ὁ Ἀστὴρ τῶν Μεγάλων Ἀνδρῶν. Καὶ στὸ ἄρθρο του αὐτὸ μιλεῖ γιὰ τὸ ζήτημα τῆς προσωπικότητας, δὲν παίρνει, ὅμως, ὁ ἴδιος καμμιά στᾶση, ἀλλ' ἀπλῶς ἀναφέρει τὶς γνώμες τῶν «θετικιστῶν» γιὰ τὸ ζήτημα, κατὰ τοὺς ὀποιους τὰ ἐξαιρετικὰ γεγονότα δὲν τὰ γεννοῦν οἱ μεγάλοι ἄνδρες — δὲν εἶναι πατέρες τῶν — ἀλλὰ τὰ ἐκμαγεύουν μέσα ἀπὸ τοὺς γύρω τους ἀνθρώπους ποὺ τὰ ἐγκυμονοῦν ἀσυνείδητα, εἶναι δηλαδὴ (οἱ μεγάλοι ἄνδρες) ἀπλοὶ μᾶμοι ποὺ βγάζουν ἀπὸ τὰ σπλάχνα τῆς «ὀδινούσης ἀνθρωπότητας, τὸ μέγα νεογόνον», τὸ ἐξαιρετικὸ γεγονός.

(3) «Βλέπω, ἔγραφε ὁ Βαλαωρίτης στὸ Λασκαράτο, πὼς ὀσο ἢ κοινωνία μας ἐξευγενίζεται τόσο καταφρονᾷ ὅ,τι οἱ πατέρες μας ἄφησαν, καὶ γι' αὐτὸ ἐστοχάστηκα νὰ κάνω τὸ δυνατό μου νὰ γλυτώσω ὅ,τι μπορέσω ἀπὸ τὸν ἐξευγενισμὸ ποὺ καταντᾷ νὰ εἶναι καταποντισμὸς».

(4) III, 134. VII πρόλ. ι'.

(5) Ὄς μιὰ περίοδο τῆς ζωῆς του, τοῦλάχιστον.

3

πρώτο της δόνησιν ἀπ' τὰ ἴδια τὰ πράγματα. Τὸ περισσότερο τὴν κινεῖ οἱ σκέψεις τῶν ἄλλων. Τὸ ἀληθινὸν τῆς «κλίμα» εἶναι τὸ βιβλίον. Ἐκεῖ θερμαίνεται εὐκολώτερα καὶ πείθει μὲ πῖθ οἰκείον καὶ εὐχάριστον τρόπον τὸ πέταγμα τῆς. Αὐτὸ, τ' ὁμολογοῦσε, ἄλλωστε, καὶ ὁ Ροῦθης ἀπὸ τὰ νειάτα του ἀκόμα: «Καθὼς δὲν εἰμπορῶ νὰ περιπατήσω χωρὶς δεκανίκια, οὕτω καὶ χωρὶς βιβλία μου εἶναι δυνατόν νὰ συλλογισθῶ».

Μπορεῖ νὰ ὀνομαστῆι πνεῦμα εὐρύ; Ὅλοι ὅσοι τὸν γνώρισαν ἀπὸ κάπως κοντήτερα ὁμιλοῦν τὴν ἐκπληκτικὴν του εὐρυμάθειαν πρὸς εἶναι ὀλοφάνερη καὶ στὸ ἔργο του. Εἶχε πρᾶγματικὴν ἐrudition ὁ Ροῦθης καὶ ἦταν πληροφορημένος γιὰ τὴν σύγχρονήν του πνευματικὴν κίνησιν ὅσο πολὺ λίγοι Ἕλληνες συγγραφεῖς τοῦ καιροῦ του, ὅσο κανεῖς, ἴσως, ἄλλος (1). Τὴν γνωστικὴν δίψαν του τὴν ἐκέντριζαν οἱ πῖθ ποικίλες ἐκφάνσεις τοῦ πνεύματος, καὶ ἐκεῖνες ἀκόμα πρὸς φυσικὸν θά ἦταν νὰ τὸν ἀφήνουν τελείως ἀδιάφορον (2). Χωρὶς εἰδικὴν πανεπιστημιακὴν κατάρτισιν, παρὰ μόνον λίγες ἀνεπαρκέστες φιλολογικὰς καὶ φιλοσοφικὰς σπουδὰς στὸ Βερολίον (3) εἶχε σχεδὸν τὸν ὀπλισμὸν ἐνδὸς ἐπιστήμονος γλωσσολόγου (4), καὶ χωρὶς νάχει ἀμεσώτερα ἀνακατωθεῖ στὴν πολιτικὴν ἢ στὴν διπλωματικὴν ἐργασίαν ἀπὸ τὰ πῖθ πλούσια σὲ σκέψεις, σὲ προβλέψεις, σὲ πρᾶκτικὰς ἐκτελέσεις, νεοελληνικὰ διπλωματικὰ καὶ πολιτικὰ ἄρθρα. Ὁλόκληρη περίοδος τῆς ὀριμότητός του, μακροτάτη, ἀπ' τὸ 1868 ὠς τὸ 1884, ἀσχολήθηκε περισσότερο μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν πρᾶξ μὲ τὴν φιλολογικὴν ἀρθρογραφίαν (5). Τὰ φιλοσοφικὰ, τέλος, ἄρθρα του δὲν εἶναι ἀπλᾶ ἄρθρα λογοτέχνη μὲ κάποια φιλοσοφικὴ μόρφωσιν, ἐρασιτεχνία καὶ ἐρασιτέχνη, μὰ καὶ πολὺ παραπάνω.

Μπορεῖ, ὠστόσο, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς πρὸς τὴν ποικιλίαν τῶν μελετῶν του ἦταν ἀπίστευτη, (6) πρὸς οἱ «χίλιοι καὶ πλέον» τόμοι τῆς βιβλιοθήκης του ἦσαν ὅλοι καταμαρτυρημένοι ἀπὸ σημειώσεις, πρὸς κατάρτισιν συστηματικώτατα μὲ ἱστορικὰς, θρησκευτικὰς, γλωσσολογικὰς, πολιτικὰς καὶ διπλωματικὰς μελέτας, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν καθαρὰν φιλολογικὰς, μπορεῖ νὰ ὀνομαστῆι πνεῦμα εὐρύ; Ὁ Ροῦθης εἶναι ἕνα ἀλεξανδρινόν, ἐγκυκλοπαιδικὸν πνεῦμα τῆς ἐποχῆς μας, πνεῦμα διψασμένον γιὰ μάθησιν πρὸς μὲν πάντοτε ἀκόρεστο καὶ πρὸς σὲ τίποτε τελειωτικὸν δὲν ξεκουράζεται, γιὰ τὴν ὅλη αὐτὴν ἢ ἀπέραντη γνῶσιν δὲν ὀργανώνεται γύρω ἀπὸ μίαν κεντρικὴν ἐστία τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος. Στὸ Ροῦθην, μάλιστα, δὲν συγκεντρωνότανε καὶ γύρω ἀπὸ κάποιο μακρὰς πνοῆς ἔργο, (7) πρὸς θάδινε ἕνα παλμὸν, ζωνρὸν καὶ θερμὸν, σὲ μελέτας του.

Ἰδέες πλούσιες, γόνιμες, ζωογόνες, ἰδέες πρὸς δημιουργοῦν ρεύματα, πρὸς ἀνοίγουν δρόμους, πρὸς φωτίζουν καὶ ὀδηγοῦν, δὲν ὕπάρχουν στὸ Ροῦθην. Λεῖπουν, μάλιστα, θὰ μποροῦσε νὰ πεί κανεῖς, σὲ βαθμὸν ὀδυνηρὰ αἰσθητὸ ἀπ' τὸ ἔργο του. Ἡ σκέψιν του ἔμεινε σὴν «κλειστὴ» καὶ ὅταν ζοῦσε ἀκόμα. Δὲν εἶχε ἐπίδρασιν, δὲν ἦρθε σὲ θερμὴν συνάφειαν μὲ τὴν ἐποχὴν του, δὲ ζυμώθηκε μαζί τῆς, στάθηκε σὲ ἀπόστασιν ἀριστοκρατικὴν, σὴν ξένην καὶ μακρυνήν. Εἶχαν ἀπήχησιν οἱ ἰδέες τοῦ Ροῦθην ἄλλ' ὄχι καὶ ἐπίδρασιν.

(1) Μίλησε πρῶτος στὴν Ἑλλάδα γιὰ τὸν Πόε, γιὰ τὸν Δοστογιέφσκη καὶ γιὰ τὸν Μπωντλαίρ. (V, πρόλ. ε) Γιὰ τὸν ποιητὴ τῶν «Λουλουδιῶν τοῦ Κακοῦ» μιλεῖ σὲς «Αἰτναῖες Ἀναμνήσεις» (Περιοδ. «Παρθενῶν», 1873 σ. 395-396). «Ἡ νύξ ἐκεῖνη πλήρης διμίχλης καὶ ὕγρων ἀναθυμιάσεων... ἦτο καταλληλοτάτη πρὸς ἀνάγνωσιν τοιοῦτου φοβεροῦ (ἐγὼ ὀπογραμμίζω) ποιητοῦ». (Παρακάτω μιλεῖ γιὰ τὴν «σατανικὴν ἐπήρσειαν τῶν στίχων τοῦ Βωδελαιρίου») Καὶ προσθέτει: «Κριτικοὶ τινες ἐθεώρησαν τὸ ποίημα τοῦτο, (πρὸςκειται ἀσφαλῶς, γιὰ τὸ «Rêve Parisien»), ὡς πρᾶκτικὴν ὀπισφάγην... καὶ γὰρ δὲ, καίτοι θαυμαστὴς τοῦ χωρίου, ἐθεώρησα αὐτὸ ὡς κῆμα οἰνοπνεύματος ἢ πυρετοῦ, μὲχρις οὔ εἶδον τὴν Κατάνην».

(2) I, πρόλ. γς', λθ'.

(3) Γιὰ τὴν διακοπὴν τῶν σπουδῶν του κυριώτατον αἴτιον ἦταν ἡ βαρυνόσα του. (I, πρ. κγ).

(4) Ἐπιστήμονα πρὸς μένοντα στὴν αὐστηρότερην ἐπιστημονικὴν περιοχὴν καὶ μεταχειριζόμενος τὴν πῖθ αὐστηρὴν τεχνικὴν γλῶσσαν κατῶρθωσεν νὰ γράφει μελέτην γλωσσολογικὴν πρὸς διαδίδεται εὐχάριστα ὅσο σχεδὸν καὶ ἕνα μυθιστόρημα.

(5) VI, πρόλ. δ'. (6) I, πρ. λθ'.

(7) Ἐκτὸς μόνον κατὰ τὴν περίοδον πρὸς ἐτοίμαζε τὰ «Εἰδῶλα» καὶ πρὸς φαίνεται ὅτι ἦταν ἀρκετὰ μακρὰ.

Μιλώντας για τὸ Ρίχτερ (1) γράφει ὅτι καὶ χωρὶς τὴν ἐνότητα, τὴ σαφήνεια, τὴ λογικὴ σύνδεση τῶν ἰδεῶν, τὴν τάξιν καὶ τὴ συμμετρίαν, μποροῦν νὰ υπάρξουν ἔξοχοι συγγραφεῖς, εἶμαι βέβαιος, ὅμως, ὅτι στὸ βάθος ἰδανικὸ τοῦ Ροῦδῆ ἦταν αὐτὸ ποὺ ἔγραφε γιὰ τὸ Βοσπορίτη, νὰ εἶναι, δηλαδὴ, εὐληπτος, εὐπεπτος καὶ διασκεδαστικός. (2)

Ἄν εἶχε πραγματικὰ λεπτὴν εὐαισθησία δὲ θάβαζε τὸ Βερανζέρο πλάϊ στὸν Τένυσον, πλάϊ στὸ Χριστόπουλο τὸ Σολωμό, καὶ δὲ θὰ παράβαλλε τὸ Βαλαωρίτη, δίνοντάς του, μάλιστα, καὶ τὴν ὑπεροχὴν σὲ ὠρισμένα σημεῖα, μὲ ἓνα ἄνισο, ρητορικὸ ἀλλὰ πολὺ μεγάλο — διάβολε! — ποιητὴ, τὸν Οὐγκώ.

Ὅχι τὸ πνεῦμα τοῦ μονάχα, ἀλλὰ καὶ ἡ ἰδιοσυγκρασία τοῦ δὲν ἦταν τόσο, στὸ βάθος, καλλιτεχνικὴ (συναισθηματικὴ) ὅσο ἐπιστημονικὴ (γνωσιοκρατικὴ), ἰδιοσυγκρασία ἐπιστημονικὴ, μετουσιωμένη, φυσικὰ, καὶ φτερωμένη ἀπὸ τὸ ὕφος. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ πιὸ πιτυχημένο κριτικὸ ἔργο τοῦ εἶναι ἔργο καθαρὰ ἐπιστημονικὸ, τὰ «Εἶδωλα».

Μαζὶ μὲ τὸ ὕφος, ὅ,τι γνησιώτερα καλλιτεχνικὰ ἔχει ὁ Ροῦδῆς, εἶναι ἡ εἰρωνία. Καλλιτεχνικὸ κατὰ τὸ ὅτι τοῦ δίνει μιὰ στάση ἀπέναντι στὰ πράγματα, σκεπτικὴ, θελχτικὰ ἀδιάφορη, εὐστροφὴ καὶ εὐμετάβολη, ποὺ συναντιέται συχνότερα στὶς ἰδιοσυγκρασίες τῶν καλλιτεχνῶν παρὰ τῶν ἐπιστημόνων. Μὰ καὶ ἡ εἰρωνία τοῦ — ὁ σκεπτικισμὸς τοῦ, δηλαδὴ — γλήγορα σωπαίνει μέσα του, καὶ μὲ τρόπο ἀπόλυτο, μάλιστα, κάθε φορὰ ποὺ ξεπηδᾷ ὁ ἐπιστημονικὸς τοῦ δογματισμὸς. Καὶ μὲ τοῦτο δὲ θέλω, βέβαια, νὰ πῶ ὅτι τὸ καλλίτερο ποὺ ἔχει τὸ ὀφείλει ὁ Ροῦδῆς στὴν καλλιτεχνικὴ του ὑπόστασιν, καὶ τὸ χειρότερο στὴν ἐπιστημονικὴ. Κάθε ἄλλο. Πιστεύω, ἀπλῶς, ὅτι θὰ κέρδιζε πολὺ ἂν ἀφηνόταν συχνότερα καὶ μὲ μεγαλύτερη ἐμπιστοσύνη στὴν καλλιτεχνικὴ του διάθεσιν, ἢ ἂν κατώρθωνε νὰ συγκεράσει μὲ τρόπο πιὸ ἁρμονικὸ τὶς δύο του αὐτὲς διαθέσεις.

Ὅπως ἡ ἔλλειψη βαθύτερης καλλιτεχνικῆς εὐαισθησίας, ἔτσι καὶ ἡ ἔλλειψη ζέστας ψυχικῆς εἶναι φανερὴ σὲ ὅλο τὸ ἔργο τοῦ Ροῦδῆ. Παντοῦ σὲ ὅ,τι ἔγραφε αἰσθανόμαστε μιὰ ξηρότητα καὶ μιὰ γύμνια, κάτι ποὺ μᾶς δείχνει ὅτι νοιώθει καὶ ὁ ἴδιος τὰ σύνορα τοῦ πνεύματός του, χωρὶς, ὅμως, καὶ νὰ πνίγεται μὲς σ' αὐτά. Αἰσθημα ἀνυπόφορο ποὺ τὸ νοιώθουμε σ' ὅλους ἀνεξάρτητα, καὶ τοὺς μεγαλείτερους συγγραφεῖς, ποὺ δὲ θέτουν σὲ κίνησιν παρὰ μόνο τὸ νοῦ τους. Ὅτε μιὰ στιγμὴ δὲ μᾶς δίνει ὁ Ροῦδῆς τὴν ἐλπίδα κάποιου ἀπροσδόκητου ἀνοίγματος σὲ πλατειούς, παρθένους ὀρίζοντες ὅπου ν' ἀναγαλλιάσει τὸ πνεῦμα καὶ νὰ δροσοβοληθεῖ ἡ ψυχὴ. Αἰσθήματα καὶ ἀντικείμενα σὲ ὅ,τι γράφει φαντάζουν σὰν ἀπλὰ ἰδιογράμματα, δὲν ἔχουν ποτὲ τὴ γέυση τοῦ πραγματικοῦ. Καὶ τοῦτο γιὰ τὸ ὕφος δὲν εἶναι κάτι ἀνεξάρτητο, πρόσθετο ἢ χωριστό, μὰ ἓνα ζωντανὸ ἀποτύπωμα τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐχει ἀναμφισβήτητες, βέβαια, ἀρετὲς τὸ ὕφος τοῦ Ροῦδῆ, καὶ γιὰ τὸν τόπο ὅπου ἔγραφε, τόπο δίχως διαμορφωμένη πεζογραφικὴ παράδοση, καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ καὶ γιὰ τὴ γλῶσσαν, κυρίως, ποὺ μεταχειρίστηκε, σπάνιες, ἴσως, καὶ ἐξαιρετικὲς: σαφήνεια, ἀκριβολογία, καὶ κάτι πιὸ πολυτιμὸ ἀκόμα, χάρη καὶ ἄνεση. Μὰ τὸ ὕφος ποὺ ξεχωρίζει ἀληθινὰ ἀρχίζει ἄλλοῦ: ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη ἐκείνη ἀπόδοση τῶν πραγμάτων ποὺ φανερώνει μιὰ δυνατὴ καὶ καθαρὰ ξεκομμένη προσωπικότητα, ἀπὸ τὸν ἰδιαίτερο τόνο ποὺ ἀναδίνει ἢ κάθε λέξη, ἀρχίζει ἀπὸ τὸν τρόπο, τὸν πρωτόφαντο, ποὺ μπαίνει ἢ μιὰ λέξη δίπλα στὴν ἄλλη, ἀπ' τὴ φρεσκάδα καὶ ἀπ' τὸ ποσὸ τῶν ἐντυπώσεων ποὺ μπόρεσε νὰ χωρέσει ὁ συγγραφέας στὶς λέξεις του, — τὸ ὕφος ἀρχίζει ἐκεῖ ὅπου ἡ λέξη ἤχει μὲ νέο τρόπο, μᾶς ξυπνᾷ συναισθήματα ποὺ δὲν τὰ ξαναδοκιμάσαμε, δράματα ποὺ δὲν τ' ἀντικρύσαμε ξανά, τὸ ὕφος ἀρχίζει ἐκεῖ ὅπου ξανακαινοουργῶνεται ὁ κόσμος. Τέτοιο ὕφος ἔχουν ὁ Σολωμός, ὁ Κάλβος, ὁ Παπαδιαμάντης. Δὲν ἔχει ὁ Ροῦδῆς.

Καὶ ἡ σκέψιν τοῦ δὲν εἶναι πρωτότυπη μὰ μήτε καὶ δέχεται τὸ συχνότερο τὸ

(1) V, 121. (2) V, 96.

4

σήμερα, ακόμα και για τους υλιστές (1) και ξεπερασμένη. Μαθητής του Ταίν ο Ροϋδης θέλησε να μεταχειριστεί για την εξέταση των ηθικών, μιὰ μέθοδο κατάλληλη μόνο για την έρευνα των φυσικών φαινομένων. Δεν έδωκε, όπως και ο μεγάλος του δάσκαλος, αρκετή σημασία στην προσωπικότητα. Ο απόλυτος ντετερμινισμός του τον έκανε να πιστέψει πως, αφού και ο καλλιτέχνης είναι ένα κοινωνικό προϊόν, όπως και οποιοδήποτε άλλο, και αφού ξέροντας τις συνιστώσες, ξέρουμε και τή συνισταμένη τους, μπορούμε και αυτόν με ακρίβεια να τον σταθμίσουμε, όταν με την ίδια ακρίβεια σταθμιστούν όλα τα στοιχεία που τον αποτελούν. Και γιατί όχι; Μήπως ή επιστημονική και «άπλουστευτική» (2) σκέψη του Ταίν, δεν τον έκανε να λέει: «le vice est un produit comme le vitriol». Όταν καθώριζε κανείς τις έπιρροές πάνω σ' έναν καλλιτέχνη τής ράτσας, τής έποχης, του περιβάλλοντος, καθώριζε και τον ίδιο τον καλλιτέχνη.

Τά δόγματα αυτά κήρυχνε ο Ταίν που πιστή τους απήχηση ήσαν διάφοροι άφορισμοί του Ροϋδη: «Ο καλλιτέχνης αισθάνεται ζωηρότερον των άλλων, όλα αισθάνονται όλοι». «Ο ποιητής προπάντων είναι ο καθρέπτης τής καταστάσεως του λαού, διά τον όποιον γράφει».

Υπερβολικές, αλύγιστες, βιαστικές θεωρίες! Ο ποιητής (όπως και κάθε άλλος καλλιτέχνης) είναι άτομο καμωμένο από χίλια μύρια στοιχεία, συνθεμένα με τον πιο μυστικό και περίπλοκο τρόπο, και που δε μπορεί κανείς να τον καθορίσει πέρα ως πέρα με μόνη την έπιρροή του περιβάλλοντος. Υπάρχει μέσα του και κάτι άλλο, απείρως πολύτιμο και σημαντικό, ή προσωπικότητα. Ός που φτάνει ή δράση τής κοινωνίας στη διαμόρφωση του καλλιτέχνη και ως που ή προσωπικότητα, και σε τί αναλογίες συγκερνιούνται οι δύο αυτές δυνάμεις; Και έρμηνεύουν πάντα θετικά την έποχή τους οι καλλιτέχνες ή και άρνητικά, αντιδρώντας στα κυρίαρχα ρεύματά της, αντιστεκόμενοι, ή προτρέχοντας, εκφράζοντας ό,τι είναι αντίθετο στην έποχή τους και κρυφοκαίει στις ψυχές λίγων μονάχα.

Ο Γουώλτερ Πέιτερ στο έργο του «Ο Πλάτων και ο Πλατωνισμός» (3) γράφει: «Αν είναι άληθινό ό,τι στην εξέλιξη μιās φιλοσοφικής θεωρίας, όπως τή βρισκουμε στην ιστορία τής φιλοσοφίας, διαπιστώνουμε πάντα τή μοιραία, ακατανίκητη, μηχανική ύπαρξη των συνθηκών μιās ώρισμένης έποχης, φαινόμενο που μπορεί ν' αναλυθεί και να εξηγηθεί, είναι εξίσου άληθινό ό,τι διαπιστώνουμε, όχι λιγώτερο κανονικά, και σαν έρχόμενη από μιὰ αντίθετη διεύθυνση, τήν επέμβαση τής σχετικά ανεξήγητης δύναμης μιās προσωπικότητας, ή όποια μολονότι διαμορφωμένη από τις συνθήκες τής έποχης, αντίσταται σ' αυτές. Μπορούμε, μάλιστα να πούμε ότι ή άληθινή δουλειά τής κριτικής, σ' ό,τι άφορά τή φιλολογία και τήν τέχνη, όσο και τή φιλοσοφία, αρχίζει στο σημείο ακριβώς όπου ή έχτίμηση των γενικών συνθηκών, των κοινών για όλα τα προϊόντα μιās ώρισμένης έποχης, ή έχτίμηση του «περιβάλλοντος», δηλαδή, σταματά, και όπου άγγίζουμε ό,τι είναι μοναδικό στην άτομική ιδιοφυΐα ή όποια με μιὰ προσπάθεια τής θέλησης κατώρθωσε να γίνει κυρία του περιβάλλοντός της».

Μου φαίνεται πως δεν είναι δυνατό να τεθεί σωστότερα το ζήτημα τής προσωπικότητας ούτε να δοθεί άπάντηση πιο όρθή στη θεωρία τής «περιρροούσης άτμοσφαιρας».

Κ. ΠΑΡΑΣΧΟΣ

(1) Rapport : Φιλοσοφία τής Ιστορίας.

(2) Κατ' ανάγκην, από τή φύση τής τήν επιστημονική.

(3) Στο κεφάλαιο: «Η Ίδιοφυΐα του Πλάτωνος».

ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ 1911

ΑΡΙΘ. ....

2

Ο
"ΑΡΓΟΣ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ
ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ
Γ. ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ Θ. Α. ΚΑΛΟΓΕΡΙΚΟΣ

ΤΟ ΜΟΝΟΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΓΡΑΦΕΙΟΝ
ΑΠΟΚΟΜΜΑΤΩΝ ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
ΤΑΚΗΣ Μ. ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ
9 ΟΔΟΣ ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ (ΣΤΟΑ ΠΑΠΠΟΥ)

ΤΗΛΕΦ. 23-616

Απόκομμα

Χρονολογία

*Πρωτ. "51
Σήμερα"*

Μάρτιος 1933

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΪΔΗΣ

Β' Ο ΚΡΙΤΙΚΟΣ (1)

Δὲ βίασε καθόλου τὸν ἑαυτό του, δὲν ἔκανε τὴν παραμικρότερη οὐσιαστικὴ ἀλλαγὴ στὴν πνευματικὴ του ἐνέργεια, δταν ἄφησε τὴ σάτυρα καὶ ἄρχισε νὰ καλλιεργεῖ τὴν κριτικὴν, ὁ Ροΐδης. Ὅπως σ' ἄλλους τοὺς σατυρικοὺς, ἔτσι καὶ σ' αὐτόν, ἡ σάτυρα ἦταν ἤδη μιὰ κριτικὴ, σάτυρα καὶ κριτικὴ πηγάζαν ἀπ' τὴν ἴδια διάθεση, ἦσαν ἀπ' τὴν ἀρχὴν στὸ Ροΐδη καὶ ἔμειναν σύμφυτες καὶ σύνδρομες ὡς τὸ τέλος.

Τὸ πέρασμα, ὡστόσο, ἀπὸ τὴν σάτυρα στὴν κριτικὴ, καὶ εἰδολογικὰ καὶ χρονικὰ, εἶναι φανερό. Ἐγινε κατὰ τὸ 1875. Τότε περιώρισε τὴ σατυρικὴν του παραγωγὴν ὁ Ροΐδης καὶ ἐπεδόθηκε συστηματικώτερα, ἀποκλειστικὰ σχεδόν, στὴν κριτικὴν. Μὰ καὶ τότε, καὶ στὰ σοβαρώτερα δημιουργήματά του, ὅπως στὰ «Εἶδωλα», ἔμεινε πάντα ἐντονώτατα χρωματισμένη ἡ κριτικὴ του ἀπὸ τὸ σκῶμμα, αὐτὴ τὴ δευτέρῃ του ἀναπνοή.

Ὅτι ἡ σάτυρα τοῦ Ροΐδη ἦταν στὴ βαθύτερη ὑπόστασή της μιὰ κριτικὴ, τὸ βλέπουμε καὶ ἀπ' τὴν «Πάπισσα» ἀκόμα. Τὸ πρῶτο τοῦ αὐτοῦ ἔργο εἶναι, πράγματι, κριτικὸ ὅσο καὶ σατυρικόν. Ὁ Ροΐδης παίρνει ἐκεῖ μέσα, καὶ ἀπέναντι σὲ μερικὰ γενικὰ προβλήματα, ἱστοριοθηρησκευτικὰ, καὶ ἀπέναντι σὲ μερικὰ ἰδιαίτερα τοῦ τόπου του, ἐκκλησιαστικὰ, πολιτικὰ, πνευματικὰ, στάση καθαρὰ κριτικὴ. Καὶ μάλιστα, πρᾶγμα σημαντικὸ γιὰ τὸ ἔργο ἐκεῖνο, ἀπὸ τὴν «Πάπισσα» κιόλας, φαίνονται ὄχι βέβαια, ὅλες, ἀσφαλῶς, ὅμως, μερικὲς ἀπὸ τίς κύριες ιδιότητες τῆς κριτικῆς τοῦ ἰδιοσυστασίας : ὁ ρασιοναλισμὸς, ἡ ὀξύτητα στὴν παρατήρηση, ἡ ὠμότητα στὸ ξεσκέπασμα τῆς ἀλήθειας—ἐκεῖνου ποὺ βλέπει ὁ ἴδιος σὰν ἀλήθεια—ἡ μαχητικὴ ἰδιότητα, ὅπως ἐπίσης ἀπὸ τὴν «Πάπισσα» ἀκόμα φαίνονται καὶ μερικὰ ὑποβαστάγματα τῆς κριτικῆς ἰδιοσυστασίας αὐτῆς : ἡ ἐπιστημονικὴ ἰδιότητα, ἡ εὐρυμάθεια (ἡ ἐrudition, κυριολεκτικώτερα), ἡ ἐνημερότητα, ὑποβαστάγματα, ποὺ στὸν Ροΐδη πᾶνε σχεδόν θάλεγεσ ὥρες ὥρες νὰ ταυτιστοῦν μὲ τὴν ἴδια τὴν οὐσίαν τῆς κριτικῆς.

Στὴ δευτέρῃ περιόδῳ τῆς ζωῆς του, ἀπ' τὸ 1875 καὶ πέρα, καὶ ἰδίως μεταξὺ 1875 καὶ 1896, παρήγαγε ὁ Ροΐδης τὴ σημαντικώτερη κριτικὴν ἐργασίαν του. Στὴν περιόδῳ αὐτῇ ἀνήκουν τὰ «Εἶδωλα» τὸ καλλίτερον κριτικὸν νεοελληνικὸν ἔργο (στὸ πο-

(1) Τὸ Α' μέρος τῆς μελέτης, ὁ «Ροΐδης, σατυρικός», δημοσιεύθηκε στὸ ὑπ' ἀρ. 1 φύλλο τοῦ «Σήμερον».

λεμικό μέρος του) και οι ονομαστές του μελέτες «Περί συγχρόνου ἐν Ἑλλάδι ποιήσεως», «Περί συγχρόνου ἐν Ἑλλάδι κριτικῆς», οι κριτικές του για τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη και για τὸν Βαλαωρίτη. Στις φιλολογικὲς αὐτὲς μελέτες ἔδωκε ὁ Ροῦδης ὅλο τὸ μέτρο τοῦ κριτικοῦ του πνεύματος, ἔδειξε ὡς ποῦ μπορούσε νὰ φτάσει σὲ πλάτος και βάθος, ἀνέπτυξε, μὲ μαχητικότητα, μὲ διαύγεια, μὲ ἀκριβολογία, μὲ σύνθεση λόγου σοφῆ, καλλιτεχνική, κομψή, τίς κυρίαρχες θεωρίες και γνώμες του, ὅλες τίς ἀντιλήψεις του για τὴν ποίηση, τὴν αἰσθητική, τὴν ἑλληνική φυλή, τὴν ἑλληνική κοινωνία τῆς ἐποχῆς του και για μερικὰ προβλήματα πνευματικά, ὄχι βέβαια ἀπὸ τὰ βαθύτερα και πιδ οὐσιαστικά, ἀπ' τὰ πιδ ζωντανά, ἀσφαλῶς, ὅμως, σημαντικά. Και θάταν ἀρκετὸ και μόνο, ἴσως, τὸ γεγονός ὅτι κίνησε ὁ Ροῦδης τέτοια προβλήματα και κινήθηκε μέσα σ' αὐτὰ για νὰ χαρακτηρίσει, και μάλιστα ἀν λάβουμε ὅπ' ὄψιν τὸ περιβάλλον ὅπου ἔζησε, γενικὰ τὴ φυσιογνωμία του, και νὰ δικαιολογήσει, ἴσως, αὐτὸ και μόνο, τὴ θέση ποῦ πήρε και ἐξακολούθησε νὰ κρατεῖ για κάμποσο καιρὸ, και ὡς σήμερα ἴσως ἀκόμα, στὰ ἑλληνικά Γράμματα. Τὴ θέση αὐτὴ τὴν ὀφείλει ὁ Ροῦδης πρὸ παντός, ἀν ὄχι ἀποκλειστικά, στὴν κριτικὴ ἐργασία του. Πραγματικά, ἡ «Πάπισσα Ἰωάννα» μολονότι πολὺ ἀντιπροσωπευτικό, τὸ πιδ ἀντιπροσωπευτικό του, ἴσως (1), εἶναι, ὡστόσο, παρ' ὅλες τίς ἀρετὲς του, ἔργο νεανικό, πολὺ «ἰσχνὸ» ὡς μυθιστόρημα, και γερασμένο ἀρκετὰ σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ποιότητα, τὸ εἶδος τῆς εἰρωνίας του. Τὰ διηγήματά του εἶναι περισσότερο ἀφηγήματα, ἀμετάπλαστες προσωπικὲς ἀναμνήσεις ἐνὸς πολὺ ἐξυπνοῦ κομφογράφου, παρὰ καλλιτεχνικὲς δημιουργίες, ἡ σάτυρά του ἡ σκορπισμένη παντοῦ, δὲ σωματώθηκε σὲ ξεχωριστὸ ἔργο ἀξιόλογο, και ὅ,τι ἄλλο ἔγραψε, ὄχι καθαρὰ κριτικό, ὅπως οἱ «Ἐντυπώσεις και Ἀναμνήσεις» (2), οἱ «Θρησκευτικοῖστορικὲς μελέτες» (3), τὰ «Ἐπιστημονικά Δοκίμια» (4) εἶναι ἢ κομψότατες «chroniques», τοῦ τύπου τῶν γαλλικῶν, ποῦ μόνον ἕνας στυλίστας και ἕνας πολιτισμένος ἄνθρωπος σὰν τὸν Ροῦδη, μπορούσε νὰ τίς γράψει, ἢ «σκαλαθύρματα», ὅπως τὰ ὀνόμαζαν τότε, πολὺ ἀνώτερα, φυσικά, ἀπὸ ὅλα τὰ ἀνάλογα δημοσιεύματα τῶν σύγχρονων τοῦ Ροῦδη, ὄχι ὅμως και σημαντικά, αὐτὰ καθ' ἑαυτά. Ὅσο, τέλος, για τίς πολιτικὲς και διπλωματικὲς του μελέτες, ἀνάγονται και αὐτὲς στὴν κριτικὴ ἐργασία του, χωρὶς, ὡστόσο, ἀπὸ τὴ φύση τους τὴν ἴδια τῆς ἐπικαιρότητας, μολονότι ἀξιολογώτατες, νὰ μπορούν νὰ σταθοῦν στὸ ἐπίπεδο ποῦ στέκουν οἱ φιλολογικὲς (5).

Δὲν ἦταν και δὲν εἶναι, λοιπόν, σφαιερὸ τὸ ὅτι ὁ Ροῦδης θεωρήθηκε και ἐξακολουθεῖ νὰ θεωρῆται ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν νεοἑλληνας κριτικός, ὁ πρῶτος και ὁ περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον στὴν ἐποχὴ του και ὡς σήμερα, ἴσως, ἀκόμα, ποῦ καλλιέργησε τόσο συστηματικά στὴν Ἑλλάδα, τὴ φιλολογικὴ κριτικὴ. Σφαιερὴ εἶναι μονάχα ἡ ἐχτίμηση τῆς ἀξίας τῆς κριτικῆς ἐργασίας του, ἀξίας ὄχι ἀνάλογης μὲ τὴ φήμη του, μὲ τὴν αἴγλη ποῦ πήρε ὡς κριτικός ὅσο ζοῦσε, και μὲ τὸ κύρος ποῦ εἶχε στὴν ἐποχὴ του και ποῦ πολλοὶ ἀκόμη ἀπ' τοὺς παλιότερους λογοτέχνες, ἐξακολουθοῦν νὰ δίνουν, ὡς κριτικό, στὸ Ροῦδη.

Ὅυτε ἀπὸ μεγάλες πνευματικὲς, οὔτε, πολὺ λιγώτερο, ἀπὸ μεγάλες ψυχικὲς περιπέτειες, φαίνεται νὰ πέρασε ὁ Ροῦδης. Στις «ιδέες» του, τοῦλάχιστον, ὅλες σχεδὸν ἀνεξάρτητα, τίς καλλιτεχνικὲς, τίς φιλοσοφικὲς, τίς πολιτικὲς, τίς θρησκευτικὲς, ἀκόμα και τίς γλωσσικὲς, παρουσιάζει ἐλάχιστη ἐξέλιξη. Πλούτισε τίς γνώσεις του μὲ τὸν καιρὸ, μέστωσε τίς κριτικὲς του ἱκανότητες, μὲ τὰ «Εἶδωλα» ἔδωκε ἕνα ἀληθινὸ

(1) Τὴν ἴδια γνώμη ἔχει και ὁ κ. Καμπάνης. «Πάπισσα Ἰωάννα» πρόλογος, ἔκδ. Γ. Βασιλείου.

(2) Ὁ Δουμᾶς εἰς τὰς Ἀθήνας», «Ἡ Ριστόρη».

(3) «Αἱ Μάγισσαι τοῦ Μεσαιῶνος», «Οἱ Ρωμαῖοι Δοῦλοι και ὁ Χριστιανισμός».

(4) «Περίγησις εἰς τὴν Σελήνην», «Ὁ καθρέπτης τοῦ Ἀρχιμήδους».

(5) Τὸ ἴδιο μπορεί νὰ λεχθεῖ και για τίς φιλοσοφικὲς του μελέτες.

2

Έργο ώριμότητας, ώστόσο, δύσκολα, σέ δ,τι έγραψε μπορεί κανείς νά διακρίνει δ,τι διακρίνεται τόσο φανερά σέ άλλους συγγραφείς, όχι μεγάλους πάντοτε, μά πάντα ανήσυχους και ζωντανούς : σταθμούς, καμπές, θερμά άγκαλιάσματα ιδεών, θαρρετά προχωρήματα, τό μυστικό και άενασ έκείνο άνηφόρισμα τοϋ πνεύματος, τό σταθερό μέσ' άπ' όλα τά κυματίσματα, τά σταματήματα, τά προσωρινά και φαινομενικά, τά πισωδρομίσματα, τά ψαξίματα, τά ξεσκίσματα, τήν άδιάκοπη μάχη με τόν έαυτό τους. Δράμα, με μιá λέξη, μήτε πνευματικό, μήτε, πολύ λιγώτερο, ψυχικό, ύπάρχει στο Ροΐδη. Τέτοιος πού ήταν κατά τά τριάντα του χρόνια, στήν πρώτη φιλολογική του έμφάνιση, τέτοιος άπάνω κάτω, στα κύρια του γνωρίσματα, έμεινε ως τό τέλος. Ήξέλιξη σημαντική, ουσιαστική, καλά καλά, οϋτε και αυτό τό ύφος του γνώρισε.

Έκείνο πού τόν ξεχώρισε εϋθύς έξ άρχής και πού τόν ξεχωρίζει και σήμερα άκόμα, χάρισμα και έλάττωμα μαζί, είναι ή τάση του για τή γενίκεψη. 'Ο Ροΐδης άγαπά νά γενικεύει, πράγμα πού δέ σημαίνει, αναγκαστικά, και ευρύτητα κριτικής ματιάς. Είτε γιατί ευρισκε τή σύγχρονή του έλληνική φιλολογία πολύ πενιχρή και δέν είχε οϋτε τή δύναμη οϋτε τή διάθεση νά καταπιαστεί με πλατύτερα θέματα πού αυτά ύπήρχαν και ήσαν άντάξιά του (1), είτε γιατί σέ νεοσύστατη κοινωνία σαν τήν έλληνική πίστευε ότι για ένα κριτικό τά πιό σπουδαία ζητήματα, τά πρώτα δέν ήσαν τά φιλολογικά, μά άλλα, πολύ γενικώτερα, ή λύση τών όποιων ήταν και άπαραίτητη προϋπόθεση για τή δημιουργία πνευματικής άτμόσφαιρας, άρα, κατά τή θεωρία του (τή σωστότατη στο σημειο αυτό), και φιλολογίας, είτε γιατί όλα τά έβλεπε άλληλένδετα στήν 'Ελλάδα τής Δεύτερης Συνταγματικής Μοναρχίας, τά πιό πεζά με τά πιό αιθέρια, τήν ποίηση με τήν οικοδομική, είτε γιατί θέλοντας νά πιάσει πραγματικό τόπο, νά γίνει «κάποιος», μιá προσωπικότητα, σέ όλόκληρη τή νεοελληνική ζωή, και όχι στή φιλολογία μονάχα, ή κι' επιτέλους, μένοντας και στή φιλολογία μονάχα, νά μπορεί, ώστόσο, ν' άπευθύνεται και στο μεγάλο κοινό, πράγμα πού τό κατάφερε, όσο κανένας άλλος σύγχρονός του 'Ελληνας συγγραφέας (2), ό Ροΐδης δέν περιορίστηκε στή φιλολογική κριτική. Άκριβώς όπως τή σάτυρά του, όμοια και τήν κριτική του (και για τό λόγο πού είπα, επειδή ήσαν σύμφυτες) τήν άπλωσε σέ όλόκληρη τή νεοελληνική ζωή. Σύμφωνα με τή βασική φιλοσοφική και κοινωνιολογική θεωρία του τής άπόλυτης έξάρτησης τοϋ άτομου άπό τό περιβάλλον, άπό τό σύνολο, άπό τήν κοινωνία, είδε τό κάθε τί, κάθε επί μέρος φαινόμενο, σέ συνάρτηση με τό σύνολο. 'Ετσι, μιλώντας για θέματα φιλολογικά ή καλλιτεχνικά, τ' άπλώνει, τά βαθαίνει, τούς δίνει πλαίσια ευρύτατα, τά ευρύτερα δυνατά, και υποβαστάγματα όπου προσπαθεί νά στηρίξει τά επιχειρήματά του, όσο μπορεί πιό άκλόνητα. Σε τοϋτο, στή γενίκεψη πού κάνει, τή σωστή τό συχνότερο και πού σά νά πηγάζει άπ' τήν ίδια τή φύση τοϋ θέματος, τόν βοηθοϋν όχι μονάχα οι γνώσεις του, ή ένημέρωσή του (όσο κανενός, ίσως, άλλου νεοέλληνα σύγχρονού του) με τήν παγκόσμια πνευματική κίνηση (έπιστημονική και λογοτεχνική), ή άμεση και πολύμορφη έπαφή του με τή νεοελληνική ζωή, μά και ή δξύτατη παρατηρητικότητα του. Χάρη σ' αυτήν και στήν έκανότητα πού είχε νά διατυπώνει σέ μαζεμένες έπιγραμματικές φράσεις (formules) τις παρατηρήσεις του, κατορθώνει ώρες ώρες νά ξεγελά και νά φαντάζει για πρωτότυπος, ένώ κάθε άλλο παρά πρωτότυπος ήταν.

Χαρακτηριστικώτατο δείγμα τής ευρύτητας τής κριτικής του είναι οι σκέψεις του για τήν έλληνική φυλή, γενικά, και για τούς έλληνες τής εποχής του ιδιαίτερα, τις όποιες άνέπτυξε στις τέσσερις σπουδαιότερες κριτικές του μελέτες, (3), σκέψεις άπό

(1) Τά Δημοτικά Τραγούδια, έξαφνα.

(2) Κάθε δημοσίευμα τοϋ Ροΐδη άπειλεί γεγονός για τας 'Αθήνας (Γρ. Ξενόπουλος. Το άναφέρει ό κ. Καμπάνης στον πρόλογο τής «Πάπισσας». Έκδ. Γ. Βασιλείου).

(3) «Περί Συγχρόνου έν 'Ελλάδι Κριτικής», «Περί Συγχρόνου έν 'Ελλάδι Ποίησης», «Κρίσις τοϋ Δραματικού 'Αγώνος τοϋ 1877» και «'Αριστοτέλης Βαλαωρίτης».

τις σημαντικώτερες του Ροΐδη, ίσως οί πιδ σημαντικές, εκείνες πού τόν τοποθετοῦν, πάντως, σάν κριτικό, στο κέντρο τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς, ὅπως τοῦ ταίριαζε καί ὅπως φιλοδοξοῦσε. Ὅλες ἀπάνω κάτω οί σκέψεις αὐτές, ὡμές στήν εἰλικρίνειά τους, κάποτε, βέβαια, λιγάκι ὑπερβολικές, ὀρθότατες ὅμως τὸ περισσότερο, ἓνα ἀντικείμενο ἔχουν: τῆ σύγχρονη ἑλληνική λογοτεχνική δημιουργία, καί, πρὸ πάντων, τὴν ποίηση. Μὰ τὸ ἀντικείμενο αὐτὸ χρησιμεύει στὸ Ροΐδη μονάχα σὰ μιὰ ἀφορμὴ γιὰ νὰ θέσει τὰ ρωτήματά του, σὰ ὁποῖα προκαταβολικά ἔχει δώσει ἀπάντηση, καί μάλιστα, τὴν πιδ κατηγορηματική, γιὰ νὰ βροντοφωνήσῃ τὰ δόγματά του, γιὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν περίφημη θεωρία του τῆς «περιρροῦσης ἀτμοσφαιρας». Αὐτὴν κυρίως θέλει νὰ ἀποδείξει καί γιὰ τοῦτο ἀπλώνει εὐθὺς τὸ θέμα του, ἐξετάζει τὴν ἠθική, τὴ θρησκευτική, τὴν πνευματική σύσταση τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, χαρακτηρίζει καί ψυχογραφεῖ τὴν ἑλληνική κοινωνία τῆς ἐποχῆς του, ἀγγίζει κάθε ζήτημα ὅπου ἐλπίζει, ὅπου εἶναι βέβαιος, ὅτι θὰ βρεῖ ὅσο τὸ δυνατόν πιδ ἀφθονα καί πιδ στερεὰ ἐπιχειρήματα. Ἔτσι ὁ παρατηρητῆς καί ὁ ἠθολόγος (moraliste) βοηθοῦσαν καί ἐσυμπλήρωναν τὸν θεωρολόγο κριτικό.

Κατὰ τὸ Ροΐδη, «ποιητῆς ἀδύνατον νὰ γεννηθῆ καί νὰ ὑπάρξῃ ἐκτὸς μιᾶς οἴας δῆποτε περιρροῦσης αὐτὸν ποιητικῆς ἀτμοσφαιρας» (1). Τί εἶναι ἡ ἀτμόσφαιρα αὐτή; Πολὺ καθαρὰ, ὅπως παρατηροῦσε καί ὁ Μορεάς (2), δὲν τὸ καθώρισε ὁ Ροΐδης. Ἐννοοῦσε, πάντως, ἀξίες πνευματικῆς ζωντανῆς, πού νὰ κινοῦνται καί νὰ πλάθονται γύρω μας, ὄχι μονάχα στὸν τόπο μας, μὰ καί σ' ὀλόκληρη τὴ σύγχρονη ζωὴ, ἀξίες μὲ τὴν πλατύτερη δυνατὴ ἀκτινοβολία, ὅσο γίνεται πιδ ἀπλωμένες καί ὄχι περιορισμένες σὲ λίγα μονάχα ἄτομα, ἀξίες σύγχρονες καί ὄχι ἐπιδιώσεις παραδόσεων, ἰδανικῶν ἀπὸ τὸ παρελθόν. Μὲ τίς λέξεις «περιρροῦσα ἀτμόσφαιρα» ἐννοοῦσε ὁ Ροΐδης μιὰ ἀτμόσφαιρα ἠθική καί πνευματική, πού ὁ δυναμισμὸς τῆς, καθὼς θὰ λέγαμε σήμερα, τὰ ἦθη, τὰ πάθη, οἱ ἰδέες, τὰ αἰσθήματα, θὰ εἶχαν τέτοια ἔνταση καί τέτοιο πλοῦτο, τέτοιο γονιμοποιὸ περιεχόμενο, ὥστε θ' ἀποτελοῦσαν τίς ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιὰ ν' ἀναπτυχθοῦν ὄχι τεχνητὰ, μὲ τὴ μίμηση καί τὴ μεταφύτευση, ἀλλ' ἄμεσα καί ὀργανικά, φυσιολογικά καί ἀδιάστα, ποίηση, τέχνες, φιλολογία. Τέτοια ἀτμόσφαιρα ὑπῆρχε κατὰ τὸ 1880 στήν Ἑλλάδα: Ὅχι ἀπαντοῦσε μὲ κάπως ὑπερβολικά, εἶναι ἀλήθεια, δογματικὸ τρόπο, ὁ Ροΐδης (3). Γιὰ τοὺς περισσότερους Ἕλληνες, λέγει, «ἡ ποίησις καί τὰ γράμματα εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος εὐρωπαϊκῆ πολυτέλεια, συρμός, πόρος ζωῆς, μέσον ἐπιδείξεως καί οὐχὶ ἀνάγκαι τοῦ πνεύματος καί τῆς καρδίας (4). Καί ὁ λόγος; Δὲν ἦταν δύσκολο νὰ βρεθῆ: ἡ ἔλλειψη ἰδανικοῦ. Γιὰ νὰ τὸ ἀντιληφθεῖ κανεὶς ἔφτανε νὰ ρίξῃ μιὰ ματιὰ γύρω του. Τὸ φαινόμενο ὀρθωνόταν σπαρταριστὸ, ὀλοκάθαρο, μπροστὰ σὰ μάτια κάθε ἀνθρώπου πού θὰ εἶχε τὴ διάθεση νὰ δεῖ καί νὰ ὀμολογήσῃ αὐτὸ πού ἔβλεπε, καί ἔκραζε μόνο του τὴν ἀλήθεια του. Οἱ νεοἝλληνες ἔχασαν κάθε πνευματικὸ ἰδανικὸ καί δὲν ἔχουν πιδ τὸν πόθο καν νὰ ξαναποχτήσουν. Μόνο ἰδανικὸ τους εἶναι ἡ καλοπέραση, ἡ ἀπόχτηση καί ἡ ἀπόλαυση τῶν ἀγαθῶν πού χαίρεται ὁ εὐρωπαῖος (5). Φρόνιμοι καί θετικοὶ ἄνθρωποι, δὲ διαθέτουν «μεγάλην πρὸς ὀνειροπολήματα σχολήν» (6), ἱκανοποιοῦνται εὐκολα, δὲ ἔχουν ἀνησυχίες μεταφυσικῆς, ἀλλ' οὔτε καί πατριωτικῆς (7), καί διαπρέπουν ἐξαιρετικὰ στήν «οἰκοδομητική» πού μπορεῖ, μάλιστα, προσθέτει εἰρωνικά ὁ Ροΐδης, νὰ χρησιμεύσει καί ὡς γνώμονας

(1) Ἔγα, ἔκδ. Φέξη, τόμ. V σ. 20 Δραμ. Ἄγων 1877. Γιὰ ὄλες τίς παραπομπές ἔχω ὀψιν τὴν ἔκδοση Φέξη.

(2) I. Παπαδιαμαντοπούλου: Ὀλίγαι Σελίδες ἐπ' εὐκαιρία τῆς μεταξὺ τῶν ΚΚ. Ε. Δ. Ροΐδου καί Ἄγγελου Βλάχου ἀναφύσεως φιλολογικῆς ἔριδος. Ἀθῆναι, 1878.

(3) III, 85.

(4) III, 32.

(5) V, 21—76.

(6) V, 76.

(7) «Ἐδρίσκουν ἡδὺ τὸ περιεχόμενον οἴας δῆποτε εὐρωπαϊκῆς φιάλης, χαριτόδρυτον τὴν

3
για τὴ διάκρισὴ των — τὴ διάκριση τῶν Ἑλλήνων — σὲ δύο τάξεις, «τοὺς ἐξύπνουσ, ἦτοι τοὺς ἔχοντας σπίτια, καὶ ἀκτιήμονας, ἦτοι τοὺς ἔχοντας ὀτιδήποτε ἄλλο» (1).

Χωρὶς τὴν ὕλικὴ ἱκανοποίησι αὐτὴ εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξει τέχνη καὶ ποίησι: Ὅχι, λέγει ὁ Ροῦδης, γιατί «τὴν δίψαν πνευματικῶν ἀπολαύσεων γεννᾷ καὶ ἐξάπτει πρὸ πάντων ἢ προηγουμένη πλήρησ ἱκανοποίησι τῶν ὕλικῶν καὶ ὁ ἐντεῦθεν κόρος...» (2), Ἐνικανοποίητοι ἀκόμη, ὄλοι δοσμένοι στὴν ἀπόλαυση τῶν ὕλικῶν ἀγαθῶν, ἔχοντας ἀπαρνηθῆ τὰ «πάτρια ἦθη» (3) καὶ ἀποξενωμένοι, ἐξ ἄλλου, «ἀπὸ τὸν βασανίζοντα σήμερον τὰ λοιπὰ ἔθνη πνευματικὸν σάλον» καὶ ποῦ «οὔτε τὴν ἐμπνέουσαν τοὺς ποιητὰς αὐτῶν νόσον νοσοῦμεν, τὴν ἔλλειψιν δηλ. καὶ τὴν δίψαν τοῦ ἰδανικοῦ» (4), πὼς μποροῦμε νὰ δημιουργήσουμε ποίησι; (5).

Διστάζει κανεὶς, διστάζουμε καὶ σήμερα ἀκόμη, ὕστερα ἀπὸ τόσα χρόνια, ποῦ πιθανόν, ἐπιτέλους, νὰ μὴ μείναμε οἱ ἴδιοι, διστάζουμε νὰ δοῦμε ὡς τὸ βάθος, ὀλοκληρωτικὴ, τὴ σκέψη τοῦ Ροῦδῆ γιὰ τοὺς Ἕλληνας, μολονότι βγαίνει ὀλοκάθαρη, μόλις θελήσουμε νὰ συνδέσουμε τοὺς σκόρπιους τοῦ χαραχτηρισμοῦ, τίς σκορπισμένες ἐδῶ κι' ἐκεῖ γνώμες του. Καὶ διστάζουμε, ἰδίως, γιατί θὰ μᾶς ἀποθάρρυνε πολὺ, νὰ δεχτοῦμε πὼς εἶναι σωστὴ ἢ ἀντίληψή του. Ἡμεροί, μακάριοι, ἀλαφρωμένοι ἀπὸ τὸ κλέφτικο ἰδανικὸ ποῦ εἶχε στοιχίσει τόσες θυσίεις στοὺς πατέρες τους, «συνταγματικοὶ» καὶ θεσιθῆρες, χωρὶς κανένα πολιτικὸν περισπασμὸν παρὰ μονάχα μερικὲς διπλωματικὲς ἀψιμαχίεις καὶ κάτι ψευτοκινήματα στὴν Ἡπειρο καὶ στὴν Κρήτη, δίχως καμμιά ἀνησυχία, οὔτε ἠθικὴ, οὔτε πνευματικὴ, οὔτε θρησκευτικὴ, στεγνοὶ καὶ ἀπογυμνωμένοι ἀπὸ κάθε λαχτάρη πνευματικὴ, μὲ μόνη ἔννοια πὼς νὰ χορτάσουν, νὰ φλυαρήσουν καὶ νὰ λιαστοῦν, εἶχαν σὲ τέτοιο βαθμὸν, λοιπόν, ξεπέσει οἱ Ἕλληνας τῆσ δεύτερησ καὶ τῆσ τρίτησ μετεπαναστατικῆσ γενεᾶσ; «Ναί!, ἔγραφε ὁ Μορεᾶς (6), ὁ Σοῦτσος καὶ ὁ Ζαλοκώστας εἶναι γόνιοι καὶ θρέμματα τῆσ χώρασ ἐκείνησ ἦν ὁ κ. Ροῦδῆσ τοσοῦτον ἐμόχθησεν ἴν' ἀποδείξει χώραν νευροσπάστων, χώραν ἐστερημένην παντὸσ εὐγενοῦσ αἰσθήματος, ἔνθα οἱ ἄνθρωποὶ ζῶσιν ἄνευ πόθων, ἄνευ ὀνειρῶν ἔθνικοῦ μεγαλείου, σχεδὸν ἄνευ ἰδεῶν, χωρὴν ἐν ἧ οἱ ἄνδρες εἰσὶν ἐντελῶσ ἀμαθεῖσ καὶ ἀνεπιστήμονες, αἱ δὲ παρθένοὶ δὲν ὀνειρεῦονται ἄλλο εἰμὴ μόνον γυμνοτραχήλουσ ἐσθῆτασ ἐκ τῶν ἐργαστασίων τοῦ Worth καὶ καλλυντικᾶσ ψιμύθιασ ἐκ τοῦ σήματος τοῦ «Ἀνθόεντοσ Κανίστρου». Σὲ μιὰ τάση, λοιπόν, νὰ κατεβάζει ὄσο τὸ δυνατὸν περισσότερο τὸ ἠθικὸ καὶ πνευματικὸν ἐπίπεδο τῆσ πατρίδασ του γιὰ νὰ δείχνει ὄτι δὲν ὑπῆρχαν οἱ κατάλληλεσ συνθηκεσ γιὰ καλλιτεχνικὴ δημιουργία, ὀφείλεται τὸ ὄτι παρίστανε ὁ Ροῦδῆσ ὄσο μποροῦσε πὸ ζοφερὴ τὴν πνευματικὴ τῆσ κατάσταση, ἢ μήπως στὴν ἔμφυτή του ἀπαισιοδοξία; Ὅποιο καὶ ἂν ἦταν τὸ πὸ βαθύ τους τὸ κίνητρο, οἱ σκέψεις ποῦ ἐξέφρασε ὁ Ροῦδῆσ γιὰ τοὺς Ἕλληνας τῆσ ἐποχῆσ του, γιὰ τὴν ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ τους κενότητα, ἂν δὲν εἶναι πέρα ὡσ πέρα ὀρθέσ, πάλλονται ὡστόσο ἀπὸ εἰλικρίνεια, ξεχειλίζουσι ἀπὸ βαθειᾶ πίκρια καὶ μόλις συγκρατούμενη ἀγανάχτηση καὶ δείχνουσι ὄτι

τυχοῦσαν ἠθοποιόν, ἄσκοπον πᾶσαν μέριμναν μεταφυσικὴν καὶ οὐχὶ κατεπείγουσαν τὴν κατάκτησιν τῆσ Ἡπειροῦ καὶ Θεσσαλίας, ἂν ὑπερβαίνουσι τὸ μέτρον αἱ ἀπαιτούμεναι πρὸσ τοῦτο θυσίαι» (V, 22).

(1) V, 112.

(2) V, 76.

(3) V, 22, III, 136.

(4) V, σ. 22.

(5) Ἄλλοῦ, τοῦλάχιστον, παρτηρεῖ ὁ Ροῦδῆσ, μολονότι καὶ κει λαχταροῦνε τὴν καλοπέραση οἱ ἄνθρωποὶ, μολονότι ὁ «αἰὼν» καὶ γιὰ κείνους εἶναι πεζός καὶ ὕλιστικός, ὡστόσο, «χαλαρωθέντοσ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος... διατηρεῖ (ὁ αἰὼν) ἀκμαίαν μιᾶσ τινοσ πίστεωσ τὴν ἀνάγκην, αἰσθάνεται ἑαυτὸν ἄνευ τοιαύτησ ἠκρωτηριασμένου, καὶ ἢ ζητεῖ νὰ προσκολληθῆ εἰσ τὰ ἐπιπλέοντα ναυάγια τῆσ παλαιᾶσ, ἢ νέον νὰ ἐγείρη ἄσουλον εἰσ τὴν λατρεῖαν τοῦ ἰδανικοῦ» (V, 21). Ἐμεῖσ ὄμως;

(6) Στὸ φυλλάδιο ποῦ προανάφερα.

προέρχονται όχι από ένα παρατηρητή που στοχάζεται απλώς, μά και που θέλει νά βρεί όλα τὰ αἷτια και νά πει ὅλες τίς ἐξηγήσεις τῶν φαινομένων που ἔρευνᾶ, ὅσο δυσάρεστες και ἂν εἶναι, που δὲν ἐννοεῖ ν' ἀπατήσῃ οὔτε τὸν ἑαυτὸ του οὔτε τοὺς ἄλλους, και που εἶναι, συγχρόνως, και ἕνας δριμύτατος σαρκαστής. Κάποιες, ὡστόσο, ἀντιφάσεις του θὰ μπορούσαν, ἴσως, ν' ἀποδοθοῦν ἀπὸ ἕναν που δὲ θὰ πολυσυμπαθοῦσε τὸ Ροῦδη, και σὲ κακὴ πρόθεση ἀκόμα, στὴν ἔμμομή του διάθεση νά υποβιάζει τὸ ἠθικὸ και πνευματικὸ ποιὸν τῶν συγχρόνων του Ἑλλήνων, γιὰ ν' ἀποδείχνει ἀληθινὴ τὴ θεωρία του, ἀδύνατη, δηλαδή, τὴν ὑπαρξὴ ἀληθινῆς πνευματικῆς ζωῆς και δημιουργίας στὴν Ἑλλάδα. Κάνει περίεργη ἐντύπωση, ἔξαφνα, τὸ πῶς κρίνει ἀπὸ τὴν καθαρὴ θρησκευτικὴ ἀποψη τὸν Ἑλληνα, ὁ Ροῦδης. Ἐνῶ ὁ ἴδιος εἶναι βαθύτατα ἀντιχριστιανὸς (1) και διαπιστώνει ὅτι τὸν Ἑλληνα δὲν τὸν ἄγγιξε ὁ χριστιανισμὸς παρὰ ξώπετσα, μονάχα, πράγμα εὐχάριστο, στὸ γεγονός, ὡστόσο, αὐτὸ ἀποδίδει, σύγχρονα, και ὅλη τὴν ἔλλειψη θρησκευτικοῦ αἰσθήματος που μᾶς διακρίνει, ἔλλειψη που εἶναι, βέβαια, ἐλάττωμα σημαντικὸ, ἀφοῦ μᾶς μειώνει, ἀσφαλῶς, και μᾶς ρηχαίνει, ἀφοῦ φτωχαίνει τὴν ἐσωτερικὴ μας ζωὴ, ὅπως και ὅλων τῶν μεσημβρινῶν λαῶν, που ἀντίθετα μὲ τοὺς βόρειους, δὲν ποτίστηκαν, κατὰ τὴ γνώμη του, τὴν πολὺ σωστή, βαθεῖα ἀπὸ τὴ νέα θρησκεία.

Ὁ Χριστιανισμὸς κατὰ τὸ Ροῦδη (2) ὄχι μόνο δὲν ἐξάλειψε ἀλλ' οὔτε αἰσθητὰ τροποποίησε καὶ τὸ χαρακτήρα τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς, τὸ βαθύτερο και πιὸ ἀναλλοίωτο στοιχεῖο τῆς, ὅπως και κάθε φυλῆς. Στὰ Δημοτικὰ Τραγούδια που καθρεφτίζουν πιστότερα ἀπὸ κάθε τι ἄλλο τὸν χαρακτήρα τῆς φυλῆς, ὁ νεοέλληνας φαίνεται ὅμοιος σχεδὸν μὲ τὸν ἀρχαῖο, τὸν Ὀμηρικὸ. Λατρεῖ τὸν ἀπάνω κόσμον και μισεῖ τὸν Ἄδη τὸν ἀραχνιασμένο, τὴ γυναίκα τὴ θεωρεῖ ὄχι «αἰσθηματικὴν κλίμακα πρὸς ἀνάβασιν εἰς τὸν οὐρανόν, ἀλλ' ὅτε μὲν ὡς ξανθόν, ὅτε δὲ ὡς μελαχροινὸν ὄργανον ἡδονῆς», οἱ ἥρωες τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, «μηδὲ τῶν βρυκολάκων ἐξαιρουμένων, ὁμοιάζουσι ἀρχαίῳ ἀγάλματι και οὐχὶ ρωμαντικῆ στήλῃ καπνοῦ». «Αἱ προσωποποιήσεις βρύσεων, δένδρων, ἀνέμων και βουνῶν ἐνθυμίζουσι τὸ ὁμηρικὸν ἔπος ἀνά πάντα στίχον...» γενικὰ, ὁ ἀναγνώστης τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν «ἐκπλήσσεται βλέπων τὴν ἐλαχίστην ἐπιρροήν, ἣν ἤσκησεν ὁ Χριστιανισμὸς ἐπὶ τῆς φαντασίας τῶν Ἑλλήνων» (3). Ἐξωτερικώτατα μονάχα ἀχνάρια τοῦ Χριστιανισμοῦ, ράσα, κεριά, κόλλυθα, λιθάνια (4) βρίσκουμε στὴ δημοτικὴ ποίηση, τίποτε ὅμως βαθὺ και οὐσιαστικὸ, τίποτε που νά μαρτυρεῖ ὅτι εἰσέδωσε στὶς ψυχὰς τῶν νέων ἐλλήνων ὁ Χριστιανισμὸς, «οὔτε φόβον, οὔτε μέριμναν τῶν μετὰ τάφον, οὔτε ἀναίτιον μελαγχολίαν, οὔτε ἀσκητικὴν ἀπογοήτευσιν τῶν ἐπιγείων ἢ ἴχνος μυστικισμοῦ» (5). «Ἡ θρησκεία τοῦ ἀρματολοῦ παρίσταται οὐχὶ ὡς ὑπερφυσικὸς πόθος καρδίας ἐπαναστατοῦσης κατὰ τοῦ νόμου τῆς γεννήσεως και τῆς φθορᾶς, ἀλλ' ὡς ἀρχαία πολιοῦχος θεότης, φρουροῦσα τὴν ἐθνικότητα τῶν Ἑλλήνων». Εὐσέβεια γιὰ τὸν Ἑλληνα εἶναι ἡ πίστη στὰ ἐθνικὰ ἰδανικὰ — τίποτε περισσότερο.

Κάθε λαὸς, ἔχει τὴ γνώμη ὁ Ροῦδης, γνωρίζει μιὰ μόνη θρησκεία,

(1) «Ἡ ἀποσύνθεσις, σαπρία και διαφθορὰ τοῦ ἀρχαίου κόσμου ὑπῆρξαν τὸ λίπασμα τὸ γονιμοποιῆσαν τὸ ἔδαφος ἐφ' οὗ ἔμελλε νά καρποφορήσῃ ὁ χριστιανισμὸς», και αὐτὸ τὸ ἀκόμη σημαντικώτερο που δείχνει πόσο θεωροῦσε ὁ Ροῦδης τὸν Ἑλληνα, και φιλοσοφικὰ και αἰσθητικὰ ἀνώτερο ἀπ' τὸν χριστιανό, ἀφοῦ «ὁ μὲν Ἑλληνα ἦτο πιστὸς ὑπήκοος τῶν νόμων τῆς φύσεως» — πιὸ ἐλεύθερος, ἄρα, κατὰ τὸν Σπινόζα και τὸν Ἐγέλο, και βιολογικὰ, καλλίτερα προσαρμοσμένος στὴ ζωὴ — «ὁ δὲ ἔπειτα ἄνθρωπος ἀνάρτης κατὰ τῶν νόμων τούτων» ὁ μὲν, ἀνθρώπινον ἔχων ἰδανικόν, ἐπέτυχεν ν' ἀποτυπώσῃ τοῦτο εἰς ἀμίμητα κατὰ τὴν τελειότητα ἔργα, ὁ δὲ, ὀρεγόμενος τῶν ἀνεφίκτων τῆ ἀνθρωπίνῃ φύσει, μόνον τὴν ὄρεξιν του ταύτην κατώρθωσε ν' ἀπεικονίσῃ και τὴν ἐκ τῶν ματαίων του ἀλμάτων πρὸς οὐρανὸν ἀπελπισίαν» III, 27.

(2) III, 50. «Ὅπως οὔτε παντοδαπῶν ξένων εἰσβολαί, οὔτε μακροχρόνιος δουλεία».

(3) III, 28.

(4) Που και αὐτὰ, ἄλλωστε, δὲν εἶναι καθαρὰ χριστιανικὰ, ἀλλὰ ἐκκλησιαστικὰ μονάχα.

(5) III, 28. Ὁ Ροῦδης πίστευε ὅτι ὁ ἀσκητισμὸς εἶναι χριστιανικώτατος και ὅτι τὸν διδάξαν οἱ πρῶτοι κήρυκες τοῦ Εὐαγγελίου. VI, 154.

4

ἐκείνη πού συμφωνεῖ μὲ τὰ ἦθη του. Τῆς θρησκείας αὐτῆς μόνον τὸ ὄνομα καὶ οἱ τύποι φαίνεται πῶς ἀλλάζουν, ἡ οὐσία, ὅμως, μένει ἀναλλοίωτη, ὅπως καὶ ὁ ἔθνικὸς χαρακτήρας τῶν λαῶν πού τὸν πλάθουν, τὸ κλίμα καὶ τὸ ἔδαφος, καὶ πού εἶναι ἀμετάβλητος σὰν ἐκείνα. Οἱ «εὐδαίμονες» κάτοικοι τῶν «εὐκράτων» χωρῶν εὐχαριστημένοι ἀπ' τὸν κόσμον ὅπου ζοῦν, σπάνια ζητοῦν ἄλλον, γι' αὐτὸ καὶ ἡ θρησκεία τους, «οἶονδῆποτε καὶ ἂν φέρῃ ὄνομα, εἶναι πάντοτε εἰδὸς τι δεισιδαίμονος κοσμολατρείας, τὰς αἰσθήσεις μᾶλλον ἢ τὴν καρδίαν ἀπασχολοῦσα» (1), ἕνας «ψευδευλαβῆς ἐπικουρισμὸς τῶν μεσημβρινῶν» καὶ ὄχι «εἰλικρινῆς ὑπερφυσικὴ μέριμνα» τῶν βορείων, τῶν «διαμχρτυρομένων», κυρίως, δηλαδή, μέριμνα πού ὑπῆρχε στὶς ψυχές των καὶ πρὶν ἀπ' τὴ Μεταρρύθμιση (2) ὅπως καὶ πάντα γι' αὐτοὺς ἡ θρησκεία ἦταν «ἕνας ἐνδόμυχος διάλογος μετὰ τοῦ Πλάστου καὶ τοῦ Πλάσματος» (3). Μεσημβρινὸς καὶ ὁ Ἑλληνας—καὶ ὁ τυπικώτερος, ἴσως, μεσημβρινός,—δὲ μπορεῖ νὰ ἔχει τὴ θρησκευτικὴ ἐκείνη πού εἶναι ἡ βαθύτερη ὑπόστασις, ἡ θερμὴ καὶ ἀσβουστὴ ἐστία τῆς ψυχῆς ἄλλων λαῶν. Τὸ θρησκευτικὸ πνεῦμα τοῦ νεοέλληνα—τὸ ἀντιχριστιανικὸ ἢ καὶ ἀχριστιανικὸ, μὴν τὸ ξεχνοῦμε—εἶναι κατὰ δόξα ἐξωτερικόν, καὶ δὲ συνδέεται καθόλου μὴτε μὲ τὴ διάνοια, μὴτε μὲ τὴ συνείδηση, μὴτε μὲ τὴ διαγωγή, ὅπως γίνεται στοὺς ἀνθρώπους τῆς Δύτης. Ἐκεῖ, μολονότι ἡ ἐκκλησία βασάνισε, ἐπίεσε, ὑποδούλωσε τὸν ἄνθρωπο, καὶ μολονότι ἡ ἐπιστήμη, παντοδύναμη, πολεμᾷ τόσο λυσσασμένα τὴ θρησκεία, ὡστόσο, τὸ θρησκευτικὸ αἶσθημα ζεῖ ἀκόμα, ἐνῶ σὲ μᾶς, πού οὔτε ἡ ἐπιστήμη πολεμᾷ τὴ θρησκεία—γιατὶ ἀπλοῦστατα, δὲν ὑπάρχει ἐπιστήμη—οὔτε ἡ ἐκκλησία μᾶς βασάνισε, τὸ θρησκευτικὸ αἶσθημα εἶναι, μολαταῦτα, τόσο χαλαρό, ὥστε ξαφνίζει τοὺς ξένους (4). Χαλαρωμένο τὸ θρησκευτικὸ μᾶς αἶσθημα, καὶ ὁ κλῆρος μας, τιποτένιος, τόσο, ὥστε «ἀδύνατον εἶναι, λέγει ὁ Ροῦδης, νὰ διαίρεση ἡμᾶς ἄλλο ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα, πλὴν τοῦ πλειστηριασμοῦ τῶν ἐπισκοπῶν» (5).

Φτώχεια θρησκευτικὴ, φτώχεια πνευματικὴ, καὶ ἀκόμη μεγαλείτερη, φτώχεια ἰδεολογικὴ καὶ φιλοσοφικὴ. Ζητοῦσε νὰ νοιώσουν τὴν ἀξία καὶ τὴ σημασία τῆς φιλοσοφίας ἀπ' τοὺς σύγχρονους τοῦ Ἑλληνας, ὁ Ροῦδης! Τὸ πόσο ἡ ἀπαίτησή του ἦταν ἐξωφρενικὴ, τὸ ἔβλεπε καὶ ὁ ἴδιος. «Ὁ στίχος τοῦ Λουκρητίου, ὁμολογεῖ μὲ πικρὴ εἰρωνία «mens agitat molem», ἤτοι ὁ νοῦς κινεῖ τὴν ὕλην, δὲν μετεφράσθη ἀκόμη νεοελληνιστί», «δὲν κατενοήθη ἀρκούντως ἢ ἄμεσος σχέσις τῆς ἐπιστήμης τοῦ πνεύματος, τῆς φιλοσοφίας, δηλαδή, πρὸς τὸν πρακτικὸν βίον», «καὶ ἐντεῦθεν, προσθέτει, ἡ περιφρόνησις καὶ ὁ ἄγριος, ἐνίοτε, πόλεμος τῶν κατὰ καιροὺς κυβερνήσεων πρὸς τὴν πρώτην τῶν ἐπιστημῶν» (6). Σὲ τόπο πού δείχνει τόση γενικὴ ἀντιπάθεια στὰ πνευματικὰ προβλήματα, στὴν πνευματικὴ ζωὴ, μποροῦσε νὰ ἐπιδράσει ἡ φιλοσοφία τὴν ποίησιν, ὅπως τὴν ἐπέδρασε ἄλλοῦ τόσο εὐεργετικά; *Εὐτυχῶς*, ὄχι. Γιατὶ ὁ μὲν ρομαντισμὸς εἶναι «βλάσφημος καὶ ἀντιχριστιανικὸς» (7), οἱ δὲ φιλοσοφικὲς αἱρέσεις καὶ ὁ μηδενισμὸς νέμονται μονάχα τὴν «κρονόληρον, ἀπομεμωραμένην, ὑστερικὴν καὶ παραπαίουσαν Εὐρώπην».

Αὐτὰ τὰ ὑποστήριζαν βέβαια, διάφοροι ἀσυνέριστοι καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου, στὶς εἰσηγήσεις καὶ τίς κρίσεις τους σὲ ποιητικὸς καὶ δραματικὸς διαγωνισμούς, καὶ τότε τ' ἀντιπερνοῦσε μὲ περιφρόνηση, ἢ τὰ καυτηρίαζε τὸ πολὺ πολὺ μὲ μιὰ τσουχτερὴ του σαϊτιά ὁ Ροῦδης, πῶς ὅμως νὰ μὴ δυσφοροῦσε καὶ πῶς νὰ μὴν ἀγαναχτοῦσε ὅταν καὶ λογοτέχνες περιωπῆς, ὅπως ὁ Ἄγγελος Βλάχος, ἔλεγαν πράγματα ὄχι πολὺ διαφορετικά;

(Συνεχίζεται)

Κ. ΠΑΡΑΣΧΟΣ

(1) VI, 138.

(2) VI, 140.

(3) VI, 139.

(4) III, 29.

(5) VII, 25.

(6) III, 31.

(7) III, 27.

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

ΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ Τ.Ι.Ο.Σ

Ἡ φυσιογνωμία τοῦ Κοραῆ εἶνε τόσο πολύμορφη, ὥστε χρειάζεται εἰδική ἐξέταση γιὰ κάθε τῆς ἔκφραση. Ὑπῆρξε γιαντρός, φιλόλογος, ἑλληνιστής, ἀρχαιολόγος, ἐκδότης ἀρχαίων καὶ μεσαιωνικῶν κειμένων, λεξικογράφος καὶ συγχρόνως μέγας δημοκράτης, πολιτικός προπαγανδιστής καὶ θεωρητικός ἀναμορφωτῆς τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας. Ἔζησε κατὰ τοὺς κρίσιμότερους χρόνους τῆς ἐθνότητος κι' ἀντιπροσωπεύει τὴν τότε ἐπαναστατικὴ τάξη τῶν Ἑλλήνων, τὴν τάξη τῶν ἀστῶν, πού ζητοῦσε νὰ καταβάλει τὴ φεουδαρχία τῶν Κοτσαμπάσιδων, τὴν ἀριστοκρατία τῶν Φαναριωτῶν καὶ τὴν τυραννικὴ δεσποτεία τοῦ ἀνωτέρου Κλήρου καὶ τῶν Πατριαρχείων. Καθὼς νομίζουν μερικοί, πὼς ἡ δράση τοῦ Κοραῆ ὑπῆρξε καθαρῶς φιλολογικὴ κι' ἐκπαιδευτικὴ καὶ πὼς τὸ κύριο ἔργο του ἀφορᾷ τὴ διαμόρφωση τοῦ νεοελληνικοῦ ἰδιώματος. Ἀπεναντίας ἡ δράση τοῦ μεγάλου Χίου ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν ἐπαναστατικὴ σ' ὅλα τὰ πεδία τῆς γιὰ τὴν ἐποχὴ του καὶ συντέλεσε, ὅσο κανεὼς ἄλλου στὴν ἀνάπτυξη καὶ συνειδητοποίηση τῆς ἐμποροκρατικῆς τάξεως. Ἐνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους σκαπανεῖς τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 21 ὑπῆρξε κι' ὁ Κοραῆς. Πραγματοποίησε δὲ τίς ἀπόψεις του κυρίως: 1) ὡς πολιτικός προπαγανδιστής, 2) ὡς διαμορφωτῆς τῆς νεοελληνικῆς καὶ 3) ὡς κριτικὸς τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς καὶ τῆς Ἐπαναστάσεως.

Ἡ δράση τοῦ Κοραῆ συνταυτίζεται μὲ τοὺς μεγάλους χρόνους τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, πού τίς ἀρχές τῆς ἀσπαστήκε ἀπὸ τοὺς πρώτους κι' ἀπὸ τοὺς πρώτους ἐπιχείρησε νὰ τίς κοινωνήσῃ στοὺς δουλωμένους Ἕλληνας. Μαζὶ μὲ τὸ Ρήγα ἀποτελεῖ τὴ δυάδα, πού προσπάθησε νὰ στρέφῃ τὴν προσοχὴ τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὸ δυτικὸ πολιτισμὸ καὶ νὰ τοὺς ἐμπνεύσῃ δυσπιστία πρὸς τὴν πολιτικὴ τῆς Ρωσίας καὶ τὴν ἀπολυταρχία τῶν Τσάρων. Ὁ πολιτικός, κοινωνικός κι' ἐκπαιδευτικός συγχρονισμὸς τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς ἔπρεπε νὰ γίνῃ σύμφωνα μὲ τὰ ὑποδείγματα τῆς ἐπαναστατημένης Γαλλίας. Οἱ Φαναριώτες, ὁ Κλήρος, κι' οἱ Κοτσαμπάσιδες ἀποτελοῦσαν κατὰ τὸν Κοραῆ, τὰ συντηρητικὰ στοιχεῖα τῶν Ἑλλήνων, «τὴν κρατοῦσαν τάξιν», ἀτοὺς τουρκικίζοντας Ἕλληνας», πού ποτὲ δὲν θάφηναν νὰ ξεσπάσει ἡ κοινωνικὴ κι' ἐθνικὴ ἐπανάσταση. Γιὰ τοῦτο στὸ πρόσωπο τοῦ Κοραῆ πρέπει νὰ ζητήσουμε τὸν κατ' ἐξοχὴν ἀντιπρόσωπο τῆς ἐπαναστατικῆς τότε τάξεως, τῆς τάξεως τῶν ἀστῶν καὶ τῶν διανοουμένων καὶ τὸν ἀμίλεικτο ἐχθρὸ τῶν Φαναριωτῶν καὶ τοῦ Κλήρου. Κανεὶς ἄλλος δὲν μίλησε μὲ τόσην ἀποστροφή ἐναντίον τῶν συντηρητικῶν αὐτῶν στοιχείων τῆς ἐθνότητος μ' ὅση ὁ Κοραῆς. Καὶ πραγματικῶς, ὅταν ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ἀφώρισε τὸ Ρήγα καὶ τὴν Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, ὅταν δι' ἐγκυκλίου καὶ κἀποιου σατανικοῦ φυλλαδίου πρότρεψε τοὺς Ἕλληνας νὰ ἡσυχάσουν καὶ νὰ παραμένουν πιστοὶ κάτω ἀπὸ τὴν εὐεργετικὴ καὶ πατρικὴ βασιλεία τοῦ Σουλτάνου, ὁ δημοκρατικὸς Κοραῆς τύπωσε τὴν περὶφημη «Ἀδελφικὴ διδασκαλία» τὰ 1798, στὴν ὁποῖαν ὄχι μόνο χτυποῦσε τὸν Κλήρο, ἀλλὰ κι' ἔδινε καὶ τίς πρώτες νύξεις γιὰ τὴ σημασία τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως στοὺς Ρωμηούς. Σὲ κάθε σελίδα τοῦ φυλλαδίου αὐτοῦ, σὲ κάθε σχεδὸν φράση του φαίνεται ὁ φανατικὸς Ἰακωβῖνος, ὁ μισοτύραννος κι' ὁ δημοκράτης, πού προσπαθεῖ νὰ ξυπνήσῃ τὸ ἐπαναστατικὸ πνεῦμα στοὺς ὁμοφύλους του. Ὅταν δὲ ὁ Ναπολέων ἀποφάσισε τὴν ἐκστρατεία στὴν Αἴγυπτο, ὁ Κοραῆς καὶ πάλιν πρότρεψε τοὺς Ἕλληνας ν' ἀσπασθοῦν τίς ἀρχές τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως κι' ἐνισχύσουν τὸν Κορσικανὸ ἥρωα στὴν προσπάθειά του, ὅπως ἐλευθερώσει τὴν Ἀνατολὴ ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Στὸ ἐπαναστατικὸ φυλλάδιο, πού ἐπιγράφεται «Πολεμιστήριον Σάλπισμα», καθὼς καὶ στὸ διθύραμβο «Ἄσμα πολεμιστήριον τῶν ἐν Αἴγύπτῳ περὶ ἐλευθερίας μαχομένων Γραικῶν» (1801) ὁ Κοραῆς δείχνεται πιστὸς ὁπαδὸς τῆς γαλλικῆς πολιτικῆς καὶ θερμὸς ὑποστηρικτῆς τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων. Γράφει:

«Θαυμαστοὶ γεννατοὶ Γάλλοι
κατ' ἐσᾶς δὲν εἶνε ἄλλοι
πλὴν Γραικῶν ἀνδρειωμένοι.
Φίλους τῆς ἐλευθερίας
τῶν Γραικῶν τῆς σωτηρίας,